

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

ELMALILI'NIN HAK DİNİ KUR'AN DİLİ TEFSİRİ
ÇERÇEVESİNDE KIRAAT FARKLILIKLARININ ANLAMA
ETKİSİ

AYŞE MERVE MANDUZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:

DOÇ. DR. HAKAN UĞUR

KONYA-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ayşe Merve MANDUZ
	Numarası	15810604004
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı / Tefsir Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doc.Dr. Hakan UĞUR
	Tezin Adı	Elmalılı'nın Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri'nde Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Elmalılı'nın Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri'nde Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi başlıklı bu çalışma 11.10.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doc. Dr.	Hakan Uğur	
2	Dr. Öğr. Üyesi	Avrullah YILDIRIM	
3	Doc. Dr.	Mesut KAYA	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ayşe Merve MANDUZ		
	Numarası	158106011004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı / Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	Elmalılı'nın Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri Aceravesinde Kıraat Farklılıklarının Anlamı Etkisi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ayşe Merve MANDUZ
İmzası

	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	
---	--	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ayşe Merve MANDUZ		
	Numarası	158106011004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı/ Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	+	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Üyesi Hakan UĞUR		
Tezin Adı	Elmalılı'nın Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri Çerçevesinde Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi			

Asr-ı saadetten beri Kur'an-ı Kerim'i anlama ve anlatma çalışmaları var olmuştur. Yazılan tefsir kitapları bu konuda büyük bir öneme sahiptir. Bununla beraber Kur'an-ı Kerim'i Hz. Peygamber'in okuduğu şekilde okumak ve doğru anlayabilmek için kıraatinin muhafaza edilmesi gerekmektedir. Kıraatlerin tefsir kitaplarında yer alması da Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasında kıraat farklılıklarının önemli bir rolü olduğunu göstermektedir.

Elmalılı Hamdi Hazır, meşhur ve değerli müfessirlerindedir. Çalışmamızın amacı Elmalılı'nın Hak Dini Kur'an Dili tefsiri çerçevesinde kıraat farklılıklarının anlama etkisini göstermektir. Buna bağlı olarak öncelikle Elmalılı Hamdi Yazır'ın hayatı hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde Kıraat ilmi ve Yedi Harf meselesi üzerinde durulmuş, ikinci bölümde Elmalılı'nın tefsirinde dikkate aldığı kıraat farklılıkları ve bunların anlama etkisi ile ilgili örnekler verilerek ayetler açıklanmıştır. Üçüncü bölümde Elmalılı'nın tefsirinde dikkate almadığı bazı kıraat farklılıkları ile ilgili bilgiler verilmiş ve Kıraat farklılıklarının Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması açısından önemine değinilmiştir. Sonuç ve kaynakça ile çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kıraat, Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Kıraat

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Ayşe Merve MANDUZ		
	Student Number	158106011004		
	Department	Department of basic Islamic sciences / Branch of Qur'anic commentary		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	+	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Assist. Prof. Hakan UĞUR		
Title of the Thesis/Dissertation	The effect of Elmalili on comprehension of Qur'anic differences within the framework of the Qur'an language for the true religion			

Studies of understanding an explanation of Qur'an have existed since the Era of Bliss. Tafsir books (Commentary of Qur'an) which have been written so far have great importance. In addition to this, recitation of Qur'an has to be preserved in order to read and understand accurately as the last prophet Muhammed (peace and blessings be upon him) did the same way. That recitations take part in tafsirs also shows that their variations have of great importance on meaning of Qur'an.

Elmalili Hamdi Yazir was one of the most famous and important mufessirs (commentators) of his era. Our study shows the effects of variations of recitation on understanding Qur'an in terms of his Qur'anic tafsir "Hak Dini Kur'an Dili". Therefore, some information about the life of Elmalili Hamdi Yazir has been given in the first place.

In the first section, Science of Recitation and the issue of Seven Letters are emphasized and in the second section verses are explained by giving some examples about variations of recitation and their effects on meaning that Elmalili took into consideration in his Qur'anic tafsir. In the third section, some information about variations of recitation that Elmalili Hamdi Yazir did not take into consideration in his tafsir is given and the importance of them, in terms of understanding Qur'an, is emphasized. The study is completed with the conclusion and bibliography parts.

Key Words: Recitation, Elmalili Hamdi Yazir, Hak Dini Kur'an Dili, variations of recitation

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
KISALTMALAR	iv
ÖNSÖZ	v
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER	1
1. Araştırma Konusu ve Problemi	2
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
3. Araştırma Konusuyla İlgili Kuramsal Çerçeve ve Konuyla İlgili Belli Başlı Araştırmalar	3
4. Araştırma Yöntemi (Modeli)	4
B. ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN HAYATI VE ESERLERİ	4
1. Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hayatı	4
2. İlmî Kişiliği	5
3. Eserleri	6
I. BÖLÜM.....	11
KIRAAT İLMİ VE YEDİ HARF MESELESİ.....	11
A. Kıraat İlminin Tanımı	11
B. Kıraat İlminin Tarihçesi	12
C. Kıraat İlminin Konusu	14
D. Kıraat İlminin Gayesi	14
E. Kıraat İlminin Faydaları	15
F. Kıraat İmamları	15
G. Kıraat Çeşitleri	26
H. Kıraat Farklılıklarının Kur'an'ın Anlaşılması Açısından Önemi.....	27
İ. "Yedi Harf" Meselesi ve Kıraatler Açısından Önemi	29
II. BÖLÜM.....	32
ELMALILI TEFSİRİNİN KIRAATLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	32
A. Elmalılı Tefsirinde Farklı Kıraatlerin Dikkate Alındığı Ayetler	32
1. Elmalılı'nın Kıraatleri Zikredip Tercih Yaptığı Ayetler	32
2. Elmalılı'nın Kıraatleri Zikredip Tercih Yapmadığı Ayetler	38
3. Elmalılı'nın Kıraatleri Tefsir Yaparken Kullandığı Ayetler	42
B. Elmalılı Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Dikkate Alınmasının Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı	52
C. Elmalılı Tefsirinde Kıraat Farklılıklarına Değinilmeyen Ayetler.....	69
SONUÇ	72
KAYNAKÇA	74

KISALTMALAR

- (c.c.) : Celle Celâlühü
c. : Cilt
Çev. : Çeviren
DİA : TDV İslam Ansiklopedisi
haz. : Hazırlayan
neşr. : Neşreden
s. : Sayfa
s.a.v. : Sallalahü Aleyhi vessellem
ss. : Sayfadan sayfaya
thk. : Tahkik
trc. : Tercüme eden
ts. : Tarihsiz
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
Yay. : Yayınevi

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim'i bize rehber olarak gönderen Allah'a hamd, bu eşsiz kitabın en büyük müfessiri olan Hz. Muhammed'e (s.a.v.) salat ve selam olsun. Ezeli ve ebedi olan Kur'an-ı Kerim'in hikmet deryasına dalarak, Allah'ın kelamını en doğru şekilde anlamaya çalışmak için gösterilen gayretler Efendimiz'in (s.a.v.) döneminden beri devam etmektedir. O zamanda ayetlerin yazılması, ezberlenmesi ve bilmeyenlere aktarılması şeklinde devam eden bu süreç daha sonra çeşitli ilim dallarının ortaya çıkması ile âlimlerin ayetleri doğru anlamak için yapmış olduğu ilmi faaliyetler ile devam etmiş ve birçok çalışma yapılmıştır.

Yapılan çalışmalardan biri de Kur'an-ı Kerim'deki kıraat farklılıklarının incelenmesidir. Kıraat farklılıkları ve Yedi harf meselesi âlimler arasında ihtilaf oluşturmuştur. Kıraat farklılıkları, Kur'an-ı Kerim'in yedi harf üzerine indirilmesinden kaynaklanan, mütevatir yollarla günümüze kadar aktarılan bir meseledir. Allah Teâlâ Kur'an'ı insanların zorlanmadan öğrenebilmeleri için yedi harf ruhsatını vermiştir. Buna bağlı olarak bazı ayetlerde okuyuş farklılıkları oluşmuştur. Ancak bu okuyuşlar Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) okuyuş şekilleridir. Kıraat imamları öğrendikleri kıraatleri gittikleri bölgelerde okumuşlar, okutmuşlar ve öğretmişlerdir. Bu şekilde meşhur olmuşlardır.

Kur'an-ı anlamak için yapılan en önemli ilmi faaliyetlerden biri de hiç şüphesiz tefsir çalışmalarıdır. Müfessirlerimiz Allah'ın muradını önce anlayıp daha sonra da insanlara aktarmaya çalışmışlardır. Klasik dönem tefsirleri arasında sayabileceğimiz Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsiri her konuda mükemmel bir tefsirdir. Bu tefsirle ilgili birçok ilmi çalışma gerçekleştirilmiştir.

Biz de Elmalılı Hamdi Yazır'ın bu eseri üzerinde Kıraat farklılıkları ile ilgili bir çalışma yaptık. Giriş bölümünde Elmalılı Hamdi Yazır'ın hayatı ile ilgili bilgi verilmiştir. Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kıraat meselesi üzerinde durularak geniş bir bilgilendirme yapılmıştır. İkinci bölümde ise Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirinde kıraat farklılıklarına değindiği ve değinmediği ayetler incelenmiş, kıraat farklılıklarının anlama katkısı üzerinde durulmuştur. Sonuç ve kaynakça ile çalışmamız tamamlanmıştır. Bu çalışmanın nihayete ermesi için üzerimde emeği geçen kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Hakan UĞUR'a çok teşekkür ederim. Eğer çalışmamızın bir cümlesi bile bir başka çalışmaya yardımcı, bazı sorulara cevap olursa bu bizim için en büyük mutluluk olacaktır. Şuna da değinmeliyiz ki son söz ve yegâne bilgi Allah'a aittir ve her şeyin hakiki manasını o bilir. Bizim Rabbi'mizden

niyazımız cümlemizi dünyada imandan ve Kur'an'dan mahrum bırakmaması, hitabını anlama ve bütünüyle hayatımıza yansıtma çabamızda inayetini lütfetmesidir. Allah'ın rahmeti ve selamı hepimizin üzerine olsun.

Ayşe Merve MANDUZ

KONYA 2019

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Allah Teâlâ ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'den bu yana kitaplar, sahifeler, peygamberler göndererek varlığını ve birliğini insanlara bildirmiş, yapmaları gerekenleri emretmiş, yapmamaları gerekenlerden nehyetmiştir. İnsanlar da bu mesaj doğrultusunda dini hayatlarını idame ettirmişlerdir. Son Peygamber Hz. Muhammed'in (sav) vefatından sonra da insanlar, onun bırakmış olduğu kitapla doğru yolda ilerlemeye çalışmışlardır.

Kur'an-ı Kerim tarihsel değil evrensel bir kitap olduğu ve bizzat kendisi mucize olduğu için sadece indirildiği döneme hitap etmemiş, asırlarca insanlara mesaj vermiş ve bundan sonra da mesaj vermeye devam edecektir. Araştırıldıkça engin derinliğinden istifade edilecektir. Bu münasebetle insan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'an üzerindeki bütün tasarruflarını dikkatle takip etmiş ve her açıklamasına önem vermiştir. Yedi harf meselesi de bu hususlardan birisidir. Hz. peygamber insanlara kolaylık olsun diye bu ruhsatı vermiş olmasına rağmen müteahhirun âlimler bu kolaylığın mana yönündeki tesirlerini de incelemişlerdir.

Yedi harf meselesinin bir uzantısı olarak tezahür eden kıraat ilmi hem Kur'an'ın muhafazası hususunda hem de Kur'an'ın anlaşılması hususunda çok büyük bir önemi haizdir. Bu öneme binaen müfessirler ve mütercimler Kur'an'a mana verirken bütün sahih kıraatleri dikkate almışlardır. Ayetlerin siyak-sibakı göz önünde bulundurularak, kelimelere kıraatler aracılığıyla manaları yüklenmiş ve orijinal metni de tahrif etmemek bu şekilde hedeflenmiştir. Mucizevi kitabın en iyi şekilde anlaşılıp Arap diline hâkim olmayan insanların istifadesine sunulması böylece temin edilmeye çalışılmıştır.

Kur'an kıraatleri mana açısından bir müşkil arz etmemektedir. Bütün kıraat farklılıkları da manaya tesir etmemiştir. Manaya tesir eden kıraatler, ayetlerin manalarını açıklamış hatta genişletmiştir. Bu yönüyle de Allah Teâlâ bir ayetinden birçok emir ve nehyin anlaşılabilceği ortaya çıkmıştır.

Müfessirlerin tefsir ve mealleri dikkatli bir şekilde incelendiğinde Kur'an kıraatlerine yaptıkları açıklamalar ve meallerine yansıttıkları manalar tespit edilebilecektir. Ancak bu alanda, müfessirlerin tercih ettikleri kıraatleri ayrı ayrı, isim isim ortaya koyan müstakil eserler telif edilmemiştir. Bizim ele alacağımız bu tez çalışmamız bu alanda küçük de olsa bir katkı sağlayacaktır.

1. Araştırma Konusu ve Problemi

Din, insanların kendi hürriyetleriyle benimsedikleri, kendilerini dünya ve ahirette mutluluğa erdirecek olan İlahi kanunlar bütünü olup her dönemde ve her toplumda insanların vicdanlarında yer etmiş bir olgudur. İnsanlar bu olgusal değerlerle yaşarlar ve acizyetlerini inandıkları yüce yaratıcıya arz ederler. Bu dindar hayatlarında bazen doğru yolda ilerler bazen de doğru yoldan saparlar. Dinden sapış, dinden çıkma olarak değil de dine birtakım hurafeler ekleme şeklinde veya dini metinleri, emir ve yasakları yanlış yorumlama, İlahi mesajı yanlış anlama şeklinde tezahür eder.

Araştırma konusu olarak Kur'an kıraatlerini, onun tefsire ve anlama etkisini içeren "Elmalılı'nın Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri Çerçevesinde Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi" hususunu seçmemizin nedeni İlahi mesajı daha doğru anlamak ve yanlış anlaşılmalara önüne geçmektir. Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamberin "Yedi Harf" ruhsatının ardından farklı kıraatlerle okunmuş, bu kıraatler de sahabenin icması ile günümüze kadar intikal etmiştir. Farklı okuyuşlar Kur'an kıraatlerinin tefsir edilmesinde bir zenginlik oluşturmuş ve değişik hükümler çıkarılması hakkında delil olmuştur. Belirlemiş olduğumuz araştırma konumuzda bu zenginlikten istifade ederek kıraatlerin Kur'an'ın tefsirine yapmış olduğu tesiri ortaya koyduk.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yürüttüğümüz araştırma, Kuran'ın anlaşılması ve dinimizin yaşanması hususunda gerek bilim dünyasına gerekse toplumumuza büyük bir yarar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu beyanda ilgili ayetler delil gösterilerek yapılan mealler ana kaynaklarından alınacak, derlenip bir araya getirilecek ve bilim dünyasının ve toplumun istifadesine sunulacaktır. Daha önce benzer konularda yapılan araştırmalar kıraatler konusunun tefsire etkisi üzerindeki öneme değinilecek ancak müstakil ve kapsamlı olarak Elmalılı tefsiri üzerindeki tesiri ortaya koyulacaktır. Bu münasebetle yapacağımız araştırma tefsir ve meal ilmi açısından müstakil bir çalışma olacaktır.

Araştırmamızı yaparken mümkün merteye temel kaynaklar kullanılmaya çalışılacaktır. Konumuz Kur'an kıraatleriyle alakalı olduğu için özellikle kıraat ilmini ilgilendiren temel kitaplardan yararlanılacaktır. Yine tefsirle alakalı olduğu için ulaşabildiğimiz ve kıraatleri göz önünde bulunduran birçok tefsire çalışmamız esnasında atıfta bulunulacaktır.

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) yedi harf hususundaki ruhsatıyla alakalı kolaylık tanıyan ifadelerine de sahih hadis kaynaklarından ulaşmaya çalışılacaktır. İlk bölümde, konumuz bir

kıraat ve tefsir ilmi konusu olduğu için, kıraatlerle ilgili kısa bir bilgi verilecek, gerekli tanımları hatırlatmaya ve adını çokça zikredeceğimiz kıraat imamlarını tanıtmaya gayret edilecektir.

İkinci bölümde asıl konumuz teferruatlı bir şekilde izah edilmeye çalışılacaktır. Bu bölümde kıraatleri değerlendirerek, ayetlerden daha geniş mana elde edilebileceğini örneklerle izah etmeye gayret edilecektir. Tefsirde, kıraat farklılıklarına göre mana verilip verilmediği incelenirken sadece kıraat farklılıkları göz önünde bulundurulacaktır. Bu şekilde, muteber bir çalışma ortaya çıkarmak hedeflenmektedir.

3. Araştırma Konusuyla İlgili Kuramsal Çerçeve ve Konuyla İlgili Belli Başlı Araştırmalar

Konumuz “Elmalılı'nın Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri Çerçevesinde Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi” olduğu için genel olarak Elmalılı Hamdi Yazır tefsiri üzerinde bir çalışma gerçekleştirilecektir. Tefsirdeki kıraatla ilgili hususlar üzerinde durulacak ayetler tek tek incelenecektir. Ayrıca Kıraat ile ilgili aşağıda verilen araştırmalardan faydalanılacaktır.

Birişik, Abdülhamit, “Kıraat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002.

Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihâh (Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye)*, thk. Abdülğafür Attar, 2. Baskı, Beyrut, 1979.

Dimyatî, Ahmed b. Muhammed, *İthâfu Fudalai'l-Beşer fi'l-Kıraati'l-Erbaa Aşer*, Mısır, 1317.

Karaçam, İsmail, *Kur'an'ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraati*, Nedve Yayınları, Konya 1974.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fi'l Kıraati'l Aşr*, thk. Ali Muhammed Dabba', Mısır, ts.

Özel, Mustafa, “Elmalılı'nın Mealinin Bazı Özellikleri”, *Diyanet İlmi Dergi Kur'an Özel Sayısı*, DİB. Yay. 856, İkinci Baskı, Ankara, 2012.

Ünal, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Fecr Yay., Ankara 2005.

Yukarıda künye bilgileri verilen tüm bu eserlerde çalışmamızın konusuna dair, amacımıza hizmet edileceği düşünülen görüşler yer almaktadır.

4. Araştırma Yöntemi (Modeli)

Bu araştırma, araştırma problemini yorumlayıcı bir yaklaşımla inceleyen ve bu incelemelerin ortaya koyduğu sonuçları analiz etme olgunluğuna erişirmesi düşünülen bir çalışmadır.

B. ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN HAYATI VE ESERLERİ

1. Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hayatı

Elmalılı Hamdi Yazır Antalya'nın Elmalı ilçesinde doğmuştur.¹ Babası aslen Burdur'un Gölhisar ilçesine bağlı Yazır köyündendir. Annesi ise, Elmalı ulemasından Mehmet Efendi'nin kızı Fatıma hanımdır. Elmalılı Hamdi Yazır'ın ecdadı tamamen ilmiye sınıfına mensup kişilerdir.

İlkokulu ve ortaokulu Elmalı'da bitirmiştir. Hafızlığını yapmış ve daha sonra dayısı Hoca Mustafa Sarılar ile birlikte İstanbul'a gitmiştir. Küçük Ayasofya Medresesi'nde ikamet ederek cami derslerini almıştır.² Kayserili müderris Büyük Hamdi Efendi'den icazet almıştır. Hocası ile adları aynı olduğundan dolayı hocasına Büyük Hamdi Efendi kendisine de Küçük Hamdi Efendi denmeye başlanmıştır.

1904 de girdiği ruus imtihanını kazanmıştır. Bir taraftan da kendi gayretiyle edebiyat, felsefe ve musiki öğrenmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilmiye şubesine üye olmuştur.³ 1907 yılında yapılan seçimlerde Antalya Mebusu olmuş ve İkinci Meşrutiyet'in bu ilk meclisinde önemli rol oynamıştır.⁴ Daha sonra Şeyhülislamlık Mektubi Kalemî'nde görev almıştır. 1915-1917 yıllarında huzur derslerinde muhatap olarak katılmıştır. Bir süre evkaf nazırı olarak görev yapmıştır. 15 Eylül 1919'da ayan heyeti üyeliğine tayin edilmiştir. İlmî rütbesi de Süleymaniye Medresesi müderrisliğine yükseltilmiştir.

Millî Mücadele döneminde İstanbul hükümetlerinde görev yaptığı için İstiklal Mahkemesi'nce gıyabında idama mahkûm edilmesi üzerine Fatih'teki evinden alınarak Ankara'ya götürülmüş ve kırk gün orada tutuklu kalmıştır.⁵ Bu dönemde ona yapılan suçlamalar aynı düşüncede olmayanlar tarafından yapılmıştır.⁶ Daha sonra serbest bırakılmış ve İstanbul'a

¹ Yavuz, Yusuf Şevki, "Elmalılı Hamdi Yazır", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1995, c. 11, s. 57.

² Paksüt, Fatma, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, Ankara 1991, s. 2.

³ Yavuz, Elmalılı Hamdi Yazır, c. 11, s. 57.

⁴ Paksüt, Merhum Dayım Hamdi Yazır, s. 2.

⁵ Yavuz, Elmalılı Hamdi Yazır, c. 11, s. 58.

⁶ Paksüt, Merhum Dayım Hamdi Yazır, s. 2.

döndükten sonra camiye gitme dışında evden dışarı çıkmamıştır. Bu dönemde geliri olmadığından maddi sıkıntılar çekmiştir ve Metalib ve Mezahip adlı tercüme eserlerini tamamlamıştır.⁷

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkçe tefsir hazırlanması kararı alınmış ve dönemin en önemli âlimlerinden olduğu için Diyanet işleri başkanlığı bu görevi kendisine teklif etmişlerdir. Böylelikle Elmalılı Hamdi Yazır tefsir yazmaya başlamıştır. Eserini tamamlamış ve 27 Mayıs 1942 tarihinde kalp yetmezliğinden Erenköy’ de vefat etmiştir. Sahrayıcedid Mezarlığı’na defnedilmiştir.

Elmalılı Hamdi Yazır kültürlü bir mütefekkir ve din âlimi olması yanında sanatçı bir kişiliğe sahip olmuştur. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazmıştır. Elmalılı Hamdi Yazır’ın eserlerine baktığımızda sade Türkçe kullandığını görmekteyiz. Ama yine de Türk dilinin öz malı haline gelmiş Arapça, Farsça ve Batı kaynaklı kelimeleri ihmal etmemiştir.

İlmî ve dini eserlerinde kurduğu uzun cümleler ile ağır ve ağırdalı bir üslup kullandığı görülmektedir. Sanatçı kişiliği daha çok hattatlığında ortaya çıkmıştır.

2. İlmî Kişiliği

Elmalılı Hamdi Yazır müslümanların Avrupalılaştırılmasını hatalı görüp asıl yapılması gerekenin Avrupa’yı içimizde eritip kendi değerlerimizi korumak olduğunu savunmuştur. Ona göre Batı’nın değerlerinden değil ilminden faydalanmak gerekmektedir. Çünkü insanlar İslam’a bağlı kalmakla mutlu olabilirler. İnsanlık kendi türünü devam ettirebilmek için bir gün İslamiyet’e mecbur kalacak ve gelecekte İslam dini iyi anlaşılıp okunacaktır.

Elmalılı Hamdi Yazır dini ilimlerde olduğu kadar pozitif bilimlerde de sağlam bir anlayışa sahiptir.⁸ Çok okuyan fakat farklı konularda okuyan biri olmuştur. Biyoloji, tıp, fizik, kimya, matematik ve felsefe ile eserler okumuştur.⁹ Dini endişelerle pozitif ilimlerin önüne engel konulmaması gerektiğini savunmuştur.

Elmalılı Hamdi Yazır’a asıl ününü kazandıran eseri Hak Dini Kur’an Dili adlı meşhur tefsiri olmuştur. Ki biz de bu eser üzerinde çalışmamızı gerçekleştireceğiz. Ona göre Kur’an’ı Kerim hiçbir dile hakkıyla tercüme edilemez. İhtiva ettiği manaları keşfetmek çok zor olmakla

⁷ Yavuz, Elmalılı Hamdi Yazır, c.11, s. 58.

⁸ Yavuz, Elmalılı Hamdi Yazır, c. 11, s. 58.

⁹ Paksüt, Merhum Dayım Hamdi Yazır, s. 17.

birlikte Kur'an'ı tefsir etmek için kelimelerin gerçek anlamını belirlemek, lafız ve mana bakımından ilişkili olan kelimeler arasında bağlantı kurmak, lafızların yer aldığı metnin genel kompozisyonunu dikkate almak ve neticede kastedilen asıl mana tali manaları ayırt etmek gerekir.

Tefsirde hem rivayet hem de dirayet yöntemini kullanmıştır. Tasavvufi konularda alıntılar yapmış, fıkhi konularda genellikle Hanefi kaynakları ile yetinmiştir. Tefsirinde tartışmalı konulara da yer vermiştir ve kendine uygun gelen görüşü belirtmiştir. Akli bir mecburiyet olmadıkça ayetleri zahiri manada anlamayı gerekli görmüştür.

Derin fıkhi bilgisi olduğunu söyleyen Elmalılı Hamdi Yazır delilleri ve illetleri anlamadan hükümleri ezberlemenin bir anlamı olmayacağını vurgular. Müslümanların İslami esaslara uymayan kanunlara boyun eğmesi zor olacağından oluşturulacak bir heyet ile kendi kanuni düzenlemelerini yapmaları gerektiğini söylemektedir. Batıdan aktarma yapmak yerine içtihadlar yapılması gerekmektedir. Zaten İslam dünyasında yapılan en büyük hata da budur. Kendi değerlerimizin farkında olmamak.

3. Eserleri

Elmalılı Hamdi Yazır tasavvufia da ilgilenmiştir. Tefsirini hazırlarken vahdet-i vücud konusunda yer yer tenkit ettiği İbnü'l-Arabi'den bol miktarda iktibaslar yapması ve zaman zaman sufi meşrepli bir üslup kullanması tasavvufi temayülünün işaretleri sayılmalıdır.

Üç dört yıl aralıksız felsefe ile meşgul olmuş, Batılı bazı yazarların kitaplarını tercüme etmiştir. Bilgiler arasında ilişkileri düzenleyerek mutlak senteze varmayı önemli gören Elmalılı Hamdi Yazır, diğer mütefekkir ve âlimlerden bağımsız olarak düşünebilmesi ve onları yer yer eleştirerek farklı görüşler ortaya koyması açısından müslümanların tefekkür hayatının canlanmasına katkıda bulunmuştur.

Kelama dair müstakil bir eser vermemiş olsa da tefsirinde görüşlerini belirtmiştir. Ehli sünnete bağlı olan Elmalılı Hamdi Yazır, İslam akaidine aykırı tüm akımları takip ederek bunlar karşısında yeni deliller geliştirmiş, Vehhabilik gibi yeni ortaya çıkan bazı mezhepleri de tenkit etmiştir.¹⁰ Kısaca hayatı ile ilgili bilgi verdikten sonra bir de eserleri hakkında bilgi vermek istiyoruz.

¹⁰ Yavuz, Elmalılı Hamdi Yazır, c. 11, s. 58.

Elmalılı Hamdi Yazır'ın geriye bırakmış olduğu eserlere baktığımızda bazılarının telif edilmiş bazılarının ise telif edilmemiş olduğunu görmekteyiz. Basılmış olanlar ise telif, tercüme ve makalelerden oluşmak üzere şöyledir:

A- Telifleri

1) İlk olarak bizim de üzerinde çalıştığımız **Hak Dini Kur'an Dili** eserinden bahsetmek istiyoruz. Bu tefsir Türkçedir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Elmalılı Hamdi Yazır'a teklif edilmiş ve o da on iki yıl içerisinde bu eserini meydana getirmiştir. 1935-1939 yıllarında Ebuzziya Matbaasında İstanbul'da, bir cildi fihrist olmak üzere, dokuz cilt ve 6433 sayfa halinde, on bin takım olarak basılmıştır. İki bin takımı müellifine verilmiş, geri kalanı ise meccanen dağıtılmıştır.

1961 yılında İstanbul'da Nebioğlu Basımevinde basılmış olan ikinci baskı ise; mevcut eski baskıdaki sayfaların filmleri çekilerek ve her sayfa ofset usulü ile yeniden basılmıştır. Yeni baskısının, eskisinin kopyası gibi görünmesi, müellifin sağlığında kendi alaka ve zevki ile yapılan ilk baskıya sadık kalma arzusundan ileri gelmektedir.

Müfessirin bu eseri üzerinde çalıştığımız için tefsiri hakkında biraz daha bilgi vermenin gerekli olduğunu düşünüyoruz. Elmalılı Hamdi Yazır tefsirini şu iskelet üzerine kurmuştur:

1. Ayetler arasındaki münasebetler
2. Nüzul sebepleri
3. Kıraet'i Aşereyi aşmamak
4. İcabına göre terkip ve kelimelerin lisanla ilgili izahatı
5. İtikatça Ehl-i Sünnet mezhebine ve amelce Hanefi mezhebine riayet olunarak ayetlerin tazammun ettikleri dini, şer-i, hukuki, içtimai ve ahlaki hükümler ve işaret ettiği, alakalı bulunduğu hikemi ve ilmi bahislerle ilgili izahat; bilhassa mev'iza ve tezkir ile ilgili ayetlerin mümkün mertebe genişçe izahı; ilgili veya münasebetli olduğu İslam tarihi vakaları.
6. Frenk müelliflerince yanlış veya tahrif yollu şeylerin ileri sürüldüğü görülen noktalarda dikkat çekmeyi ihtiva eden not,

7. Baş tarafa mühim mukaddime ile Kur'an'ın hakikatini ve Kur'an'la ilgili bazı mühim meselelerin izahının yapılması.¹¹

Tefsirinin baş kısmına gerçekten de çok değerli bir mukaddime yazmıştır. Bu mukaddimede, tefsirini yazış tarzını ve Kur'an'la ilgili bazı terimleri izah etmiştir. Özellikle terceme, meal, tefsir ve te'vil hakkında fevkalade önem taşıyan bilgiler vermiştir. Elmalılı burada Kur'an'ın, Allah'tan başka kimsenin yapamayacağı canlı bir dokuma ile dokunduğunu, lafız mananın, mana lafzın aynen tercümesinin mümkün olmadığını kaydetmektedir.

Bu önemli mukaddimeden sonra tefsirine takip ettiği yol ve metot şu şekildedir:

1. Sureler hakkında genellikle şu bilgiler verilmiştir:
  - a) Surenin ismini, şayet var ise muhtelif isimlerini,
  - b) Var ise nüzul sebebini,
  - c) Ayetlerin sayısını,
  - d) Kelime sayısını,
  - e) Harf sayısını,
  - f) Fasılasını,
  - g) Surenin Mekki veya Medeni oluşunu.
2. Elmalılı Hamdi Yazır, Fatiha ve Bakara surelerinin tefsirlerini çok geniş ve tafsilatlı yazmış, bununla da Türkçe mükemmel bir tefsir meydana getirmiştir. Orta kısımlarını muhtasar yazması ise tefsirin bir kısmı bir yandan yazılırken bir yandan da hemen basılmasından ileri gelmiştir. Ayrıca kalp hastası olduğu için bitirememesi endişesi bu hususta rol oynamıştır.
3. Üslubu ağır olmakla beraber kendi neslinin güzel bir Türkçesidir. Elmalılı Hamdi Yazır, dilde taassuba sapsadığını, yabancı kökenli kelimelerden dilimizin malı haline gelmiş olanları kullanmakta tereddüt etmediğini beyan etmiştir. Türkçe'ye vakıf olmasına rağmen, mealleri Türkçe dil zevkine uygun olarak yazmayı pasif fakat asil bir endişeden yani Kur'an yerine ikame edilmesi korkusundan kaynaklanmıştır.
4. Kaynak gösterme tarzı, modern ilmi anlayışa uygun olmakla beraber okuyucuya güven verici niteliktedir. Birçok tefsirlerde meşhur ve yaygın olan her mana ve meselede kaynak göstermeye gerek görmediğini ifade eden Elmalılı Hamdi Yazır, tefsirinin;

¹¹ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, Eser Neşriyat, 1979, I/19-20. Ayrıca Elmalılı'nın Tefsiri'nin özellikleri için bkz: Albayrak, Halis, "H. Yazır'ın Tefsir Anlayışı", Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu, s.152 vd.; Özel, Mustafa, "Elmalılı'nın Mealinin Bazı Özellikleri", Diyanet İlmî Dergi Kur'an Özel Sayısı, DİB. Yay., İkinci Baskı, Ankara, 2012, s. 553 vd.

Arapça muayyen bir tefsir kitabının tercümesi olmadığını, gerektiğinde birçok tefsire başvurduğunu vurgulamaktadır. Şunu belirtmek gerekir ki Elmalılı Hamdi Yazır kaynak göstermede titiz davranmamıştır.

5. Hadis isti'mal tarzına gelince, asıl tefsirin rivayete bağlı açıklama olduğunu ifade Elmalılı Hamdi Yazır, ayetlerin tefsirinde bazen metin bazen metinle birlikte anlam bazen parçalar halinde bazen de yalnız anlam olarak hadis isti'mal etmiştir. "Herhalde doğrusunu söylemeye özendim," diyen Elmalılı Hamdi Yazır, rivayet nakli hususunda titiz davranmış ve her bulduğunu nakletmemiştir. İsrailiyattan olan rivayetlere itibar etmediği gibi bazen de İsrailiyat olduğunu özellikle belirtmiştir.¹²

Elmalılı Hamdi Yazır gerektiğinde lügavi izahlara geniş bir yer ayırmıştır. Ayrıca tasavvufi açıklamalar yapmayı da ihmal etmemiştir. Mukatta'a harfleri hakkında kapsamlı ve doyurucu izahlarda bulunmuştur. Tefsirini güzelleştiren diğer bir faktör ise ayetler ve sureler arasındaki ilgi ve münasebetleri tebarüz ettirmeye çalışmasıdır.

Elmalılı Hamdi Yazır tefsirini yazarken, o günün gelişen tekniğine ve pozitif ilimlerine karşı ilgisiz kalmamıştır. Çünkü o, fennin imanı takviye edeceğine inanmaktadır. Bu yüzdendir ki, Kur'an'ın her yüz yılda bir tefsir edilmesini, ilim ve fennin ulaşmış olduğu en son bilgilerin nazarı itibara alınmasını istemiştir. Beşerî ilimlerin, bir kişi tarafından bilinmesine imkân olmayacak derecede geniş olmasından, bu bilgileri toplayabilmek için 20-30 asistanın kendisine yardım etmesini arzu etmiş fakat bu gerçekleşmemiştir.

Elmalılı Hamdi Yazır tefsirini yazarken sadece bir yönden ele almamış her bakımdan anlaşılması gereken konulara değinmiştir.

- 2) **İrşadü'l-Ahlaḫ fi Ahkami'l-Evkaf:** Elmalılı Hamdi Yazır'ın Mülkiye mektebinde hoca iken okuttuğu dersleri ihtiva eden bu eser, 1330/1911 yılında İstanbul'da Ahmet Kamil Matbaası'nda basılmıştır.
- 3) **Sefer Bahsi:** Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinin 8. ve 9. Ciltlerinin başına konulan bu uzun mektup, 1960 yılında Nebioğlu Basımevinde, Elmalılı Hamdi Yazır'ın büyük oğlu Muhtar Yazır tarafından basılmıştır.

¹² Ersöz, İsmet, "Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri", Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu, Ankara 1993, s.175. Bakınız. Elmalılı, *Tefsir*, I/352,386-387, V/3156-3160.

- 4) **Hız. Muhammed (sav.)'in Dini:** Elmalılı Hamdi Yazır'ın Meşihat namına, Angilikan kilisesine mensup Dini eserler Kütüphanesi Müdürü Tarafından yöneltilmiş sorulara yazdığı cevaplardır.

B- Tercümesi

Tahlili Felsefe Tarihine Ait Metalib ve Mezahib: Paris Üniversitesi Edebiyat Fakültesi profesörlerinden Paul Janet ile aynı fakültenin konferans muallimi Gabriel Seailles'in 1887 yılında neşrettikleri eserin tercümesidir.

C- Makaleleri

Elmalılı Hamdi Yazır'ın bunlardan başka Sırat-ı Müstakim, Sebilü'r-Reşad ve Beyanü'l-Hak mecmualarında, çeşitli konularda makaleleri neşredilmiştir.¹³

Basılmamış eserleri ise şunlardır:

- 1- **Mantık-ı İstincai ve İstikrai:** İngiliz filozoflarından Alexandre Bain'in bu isimdeki kitabı Gabriel Compayre tarafından 1875 yılında Fransızca'ya çevrilmiş, Elmalılı Hamdi Yazır de bu kitabı Türkçe 'ye çevirerek hoca olarak bulunduğu sırada Süleymaniye Medresesi'nde okutmuştur.
- 2- **Huccetullahi'l-Bâliğa:** Elmalılı Hamdi Yazır Şah Veliyyullah Dehlevi'ye ait olan bu eseri Diyanet İşleri Riyaseti namına tercümeyle başlamış, ancak fazla bir şey tercüme edemeden vefat etmiştir.
- 3- Usul-ü Fıkha ait eseri.
- 4- Yarım vaziyette bir Hukuk Kamusu.
- 5- Bir kısmı eksik divanı.¹⁴

Elmalılı Hamdi Yazır bu eserleri bırakarak dünya hayatına veda etmiştir. Biz de en önemli eseri olan tefsirinden faydalanarak iyi bir araştırma ortaya koymaya çalışacağız. Birinci bölümde Kıraat ilmi ve Yedi harf meselesi ile ilgili bilgi vereceğiz.

¹³ Ersöz, Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri, s.172.

¹⁴ Ersöz, Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri, s. 173.

I. BÖLÜM

KIRAAT İLMİ VE YEDİ HARF MESELESİ

A. Kıraat İlminin Tanımı

Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkıp Hz. Osman döneminde şekillenen Yedi harf ve Kıraat meselesi tefsir çalışmalarında önemli bir faktör olmuştur. Çalışmamız kıraat farklılıklarını incelemek şeklinde olacağından öncelikle Kıraat ilmi ile ilgili bilgi vermek uygun olacaktır.

Kıraat okumak anlamına gelir. Kari, Kur'an-ı Kerim'i kurallarına uygun olarak okuyan kişiye denir. Çoğulu ise kurra'dır. Kıraatleri bilen kimselere kurra denir.¹⁵ Ayrıca Ashab-ı kiramdan kıraat konusunda geniş bir bilgi birikimi olanlara da kurra denilmiştir.¹⁶ Mukri, kıraatleri bilen sözlü olarak başkasına okutan kıraat alimi demektir.¹⁷

Tilavet kelimesi de okumak ve tabi olmak anlamlarına gelir.¹⁸ Tilavet daha çok ilahi bir kitabı yani Kur'an-ı Kerim'i okumak anlamında kullanılır.

Bununla beraber kıraat, aynı kelime üzerinde, med, kasır, hareke, sükun, nokta, irab gibi hususlarda olan değişiklikler demektir. Kelimenin harflerinde bir değişiklik yoktur. Yani suret ve şekillerdeki farklılıktır.¹⁹ Ki Elmalılı Hamdi Yazır da tefsirinin mukaddimesinde kıraatle ilgili şunları söylemektedir: “Kıraat ya kelimenin harflerinin cevherine taalluk eder . “ فازهما

” تحتها , من تحتها , هو - وهو , مالك - ملك , فازهما- “ تعرف - تعرف ” da hey'etine yani hareke ve sükununa taalluk eder, malum ve meçhul sıgaları ile

¹⁵ Çetin, Abdurrahman, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013, s. 211.

¹⁶ Bkz: Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el- Câmiu li Ahkâmi'l Kur'an (Tefsir)*, Mısır, 1967, c. I, s. 10; İbni Kesir, Ebü'l-Fidâ' İsmail, *Fedâilü'l-Kur'an*, Mısır ts.; trc. Mehmed Sofuoğlu, *Kur'an'ın Faziletleri*, İstanbul, 1978, s. 9; Suyûtî, Celâleddîn, *el-İtkân fî Ulûmi'l- Kur'an*, Mısır, 1318, c. I, s. 72.

¹⁷ Bu terimler için bkz: Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihâh (Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye)*, thk. Abdülğafür Attar, Beyrut 1979, 2. Baskı, c.I, s. 65; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut 1955, c. I, ss. 129-130; Temel, Nihat, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1997, s. 84, 85, 87, 105.

¹⁸ Râğıb el-İsfehânî, *el- Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Geylani, Beyrut ts., s. 75; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, Mısır, 1306, c. X, s.52.

¹⁹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV. Yay., Ankara, 2012, s. 96-97.

nasb veya cerr ile “*ارجلكم , ارجلكم*” gibi. Bunlar sarf ve nahiv kaideleri ile bilinebilirse de mana değişebileceği cihetle bunda da tevatür şarttır. Yahud yalnız med, sıla, işmam, teshil, ihfa, izhar, iklab, sekt, nakl gibi yalnız edaya ve tecvide taalluk eder. Bunda tevatür lazım değildir diyenler olmuş ise de ulema bunların da mütevatirini, meşhurunu, şazzını göstermiştir.”²⁰

Kıraat ilmi ise Kur’an-ı Kerim’in okunuşuyla ilgili farklılıkları ve bunların kimlerden nakledildiğini bilmektir. Kıraat ilmi, nakledenlerine nisbet ederek, Kur’an-ı Kerim’in kelimelerinin söylenişini ve ihtilaflarını bilme olarak da tanımlanmıştır.²¹

Kıraat ilmi, senedleri Peygamber Efendimiz’e (s.a.v.) ulaşan kıraat imamlarından gelen mütevatir ve sahih nakillere dayanmaktadır.

B. Kıraat İlminin Tarihçesi

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) vahyi aldığı zaman hemen kendisi ezberler ve daha sonra vahiy kâtiplerine yazdırırdı. İnen ayetlerin hangi sureden önce ya da sonra yazılacağını da söylerdi. Vahiy kâtipleri yazınca tashih etmek için kâtime yazdığını okumasını isterdi. Hz. Muhammed (s.a.v.) gelen vahiy sadece erkeklere değil kadınlara da tebliğ ederdi.²²

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) yazdırmış olduğu vahiy kâtiplerine ezberletiyordu. O dönemde yazı tam gelişmediği ve malzeme yeterli olmadığı için Kur’an ayetleri şifahi olarak öğretiliyordu. Bu nedenle hafız sayısı çok fazla idi. Peygamberimiz zamanında Kur’an’ı öğretmek için bazı sahabiler Rasûlüllah tarafından diğer beldelere gönderilmiş ve Kur’an eğitimi bu şekilde devam etmiştir. Dört halife döneminde de aynı uygulama devam etmiştir. Hz. Ebu Bekir zamanında Kur’an cem edilmiş ve Mushaf ismi verilmiş, Hz. Osman döneminde de istinsah edilmiştir. Hz. Osman döneminde İslam coğrafyasının genişlemesi ile birlikte farklı bölgelerde farklı imamlar bulunuyor ve o bölgenin insanı o imamdan Kur’an öğreniyorlardı.²³ Yedi harf ruhsatına bağlı olarak ashabın farklı okuyuşları bu şekilde bölgelere dağılmıştır. O şehirde meşhur olan imam Kıraat imamı olarak tanınmıştır.²⁴

²⁰ Elmalılı, *Tefsir*, I/29.

²¹ Zerkâni, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü’l-İrfân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Mısır, 1326, c. I, s. 412.

²² 25 İbn İshak, *Siyer (Kitâbü’l-Mübtedei ve’l-Meb’asi ve’l-Meğâzi)*, thk: Muhammed Hamidullah, trc. Sezai Özel, Konya, 1981; İstanbul, 1988; Akabe Yayınları., s. 203; Hamidullah, *Kur’an-ı Kerim Tarihi*, trc. M. Sait Mutlu, İstanbul, 1965, s. 43.

²³ Râfî, Mustafa Sâdık, *İ’câzü’l-Kur’ân ve’l-Belâğati’n-Nebeviyye*, Beyrut, 1973. s.36-37.

²⁴ Ali b. Muhammed es-Sehâvî, *Cemâlü’l-kurrâ’ ve kemâlü’l-ikrâ’*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mekke 1408/1987, c.II, s.428.

Kıraatlerin yedi harf ruhsatından kaynaklandığı konusunda alimler ittifak etmişlerdir. Ancak bu kabulün bazı soruları beraberinde getirdiğini söyleyenler olmuştur. Yani kıraat farklılıkları Peygamber Efendimiz (s.a.v.) tarafından bizatihi mi okunmuş yoksa sahabe yedi harf ruhsatına dayanarak mı okumuştur?²⁵ Genel görüş Peygamber Efendimiz (s.a.v.) tarafından okunduğu yönündedir.²⁶

Kıraatlerin tarihi seyrini rivayet dönemi, ihtiyar dönemi, iştihar dönemi ve tedvin dönemi olarak dörde ayırarak daha anlaşılır bir izah yapmak mümkündür. Bu dönemleri de kısaca açıklarsak kıraat ilminin tarihi daha kolay anlaşılabilir olacaktır. Rivayet dönemi, nüzul döneminde var olan kıraat farklılıklarının sahabe kanalıyla sonraki sürece aktarıldığı dönemdir. Fetih hareketlerine bağlı olarak yeni bölgelerdeki Kur'an eğitiminin belli sahabiler tarafından yapılması ve o bölgelerde muayyen sahabinin kıraatının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Buna bağlı olarak bölge ve şehirlerin kıraatı farklılaşmıştır.²⁷

İhtiyar dönemi, kıraat imamları diye bilinen kişilerin daha önceki okuyuşlar içinden tercihte bulunarak kıraatlerini oluşturdukları ve kıraat alanında ihtisaslaşmanın başladığı dönemdir.²⁸ Ebû Amr Ed-Dani'nin el-Urcûzetü'l-Munebbihe isimli eserindeki değerlendirmelerinden yola çıkarak bu dönemin hicri ikinci asrın ortalarından dördüncü asrın ilk yarısına kadar olduğunu söyleyebiliriz.

İштиhar dönemi, ihtiyar döneminde yapılan kıraat tercihlerinden sonra belli kıraatlerin şöhret kazandığı dönemdir. Ebu'l-Fadl er-Razi'ye göre bu dönemde Medine'de Nafi', Mekke'de İbn Kesir, Basra'da Ebu Amr, Şam'da İbn Âmir ve Kufe'de Asım büyük bir şöhrete mahzar olmuşlardır. Tedvin dönemi ise kıraat imamları tarafından tercih edilen kıraatlerin yazıya geçirildiği dönemdir. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellam (ö. 224), Ebû Hatim es-Sicistanî, Ahmed b. Cubeyr el-Antakî (ö. 258), İsmail el-Kadî b. İshak el-Ezdî (ö. 282/895), Taberî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer ed-Dacûnî (ö. 324/936) ve Ebû Bekr İbn Mücahid, tercih edilen kıraatlerin yazıya geçirilmesi noktasında çalışmalar yapan alimlere örnektir.²⁹ Bundan sonra İbn Mücahid ile sahih kıraatlerin sayısı yediye indirilmiştir. Buna daha sonra İbn Mihran en-Neysaburi tarafından Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir de eklenmiştir.

²⁵ Maşalı, Mehmet Emin, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, Otto Yay., Ankara, 2016, s. 17.

²⁶ Ebû Muhammed el-Hasen b. Ali b. Sa'id el-Mukrî el-Umanî, *el-Kitâbu'l-Evsat fî İlmi'l Kıraat*, neşr. İzzet Hasan, Dımaşk 1427/2006, s. 8.

²⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 43

²⁸ Maşalı, *Kıraat İlmi*, s.32.

²⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 481.

Kıraatlerin tarihçesi ile ilgili bu kadar bilginin yeterli olacağını düşünüyorum. Bundan sonra kıraat ilminin konusu hakkında bilgi verilecektir.

C. Kıraat İlminin Konusu

Kıraat ilminin konusu, telaffuz durumları ve eda keyfiyetleri bakımından Kur'an'ın kelimeleridir.³⁰ Elmalılı Hamdi Yazır'a göre ise kıraat ilminin konusu, Kur'an lafızlarının söylenilme şeklidir. Kur'an-ı Kerim'i kurallarına uygun okumak yani tecvidli okumaktır.³¹

Kıraat ilmi cami' bir ifadeyle, Kur'an kelimelerinin okunuş ve edâ biçimini, ittifak ve ihtilaf yönleriyle rivayet edilen her vechi, nakledene isnâd ile inceler.³²

Kıraat ilminin konusu Kur'an-ı Kerim okumak olduğu için ve Kur'an okumak da bir ibadet sayıldığı için Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu hususa çok önem vermiştir. Efendimiz'in (s.a.v.) *"Sizin en hayırlınız, Kur'an'ı öğrenen ve öğretenlerinizdir."*³³, *"Her kim Kur'an'dan bir harf okursa, bu harf karşılığında ona bir hasene vardır. Bir hasene ise on misliyle karşılık görür. Ben 'Elif Lâm Mîm' bir harftir demiyorum; fakat elif bir harf, lâm bir harf, mim de bir harftir."*³⁴ Sözleri Kur'an'ın okunmasına ve öğretimine ne kadar çok önem verdiğini göstermektedir.

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'i hıfzeden kişilere de büyük önem veren Peygamberimiz (s.a.v.) Bi'r-i Mâune faciasında şehit olan 70 kurra hafız için çok büyük bir üzüntü duymuş ve bu felaketi yapan kişilere kırk sabah beddua etmiştir.³⁵ Asr-ı saadette Kur'an öğretimine son derece önem verildiği gibi daha sonrasında da aynı şekilde devam etmiştir.

D. Kıraat İlminin Gayesi

Allah Teala Kur'an-ı Kerim'i kıyamete kadar koruyacağını bildirmiştir. Rahman'ın emanetini en iyi şekilde korumak için yine de gayret edilmelidir. Kıraat ilmi de Kur'an kıraatının muhafazası konusunda gayret gösterilen bir ilimdir.

Kıraat ilmi, kıraat imamları tarafından okunan Hz. Peygambere ulaşan mütevatir kıraatleri inceleyerek şaz ve zayıf kıraatlerden ayırmayı gaye edinir. Bu sayede Kur'an-ı Kerim

³⁰ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s.212'den naklen Muhaysin, Muhammed Salim, *el-İrşâdâtü'l-Celiyye*, Kahire, 1394/1974, s. 6.

³¹ Elmalılı, *Tefsir*, I/28.

³² Ünal, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Fecr Yay., Ankara, 2005, s. 15.

³³ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'an*, 21; Ebû Davud, *Vitr*, 14; Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'an*, 15; İbn Mace, *Mukaddime*, 16.

³⁴ Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'an*, 16.

³⁵ Zebidî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, trc. Ahmed Naim, Ankara, 1976, 4. Baskı c. 8., s. 264-268.

ilk indirildiği zaman Peygamber Efendimiz (s.a.v.) tarafından ashabına okunduğu şekilde korunmuş ve yeni nesillere aktarılmıştır.

E. Kıraat İlminin Faydaları

Kıraat ilmi Kur'an lafzının ilk indirildiği şekilde muhafaza edilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu ilim sayesinde Kur'an kelimeleri tahrif ve tağyirden korunur, kıraat imamlarından her birinin okuyuş şekline vakıf olunur ve kıraat vecihlerini ayırabilme imkânı bulunur.³⁶

Bu ilim ihmal edilirse Kur'an-ı Kerim'in mütevatir kıraatlerinden bir kısmının kaybolma ihtimali doğabilir. Bu nedenle kıraatlere dayanan bazı dini hükümler ve manaların dayanağı da ortadan kaybolacaktır. Bu gibi kötü durumlar kıraat ilmi sayesinde engellenmektedir.³⁷ Bu yüzden bu ilmin öğrenilmesi ve öğretilmesinin farz-ı kifaye olduğunu söyleyenler olmuştur.³⁸

Kıraatler Kur'an-ı Kerim'in ezberlenmesinde, tefsir ve yorumlanmasında birçok faydalar sağlamıştır. Kur'an-ı Kerim'in Yedi Harf olarak indirilmesine bağlı olarak meydana gelen kıraat farklılıkları Kur'an-ı Kerim okumada büyük bir kolaylık sağlamıştır.

Kıraatlerle sağlanan vecihler, Kur'an-ı Kerim'i daha mucîz hale getirmiş, belâğatın zirvesine ulaştırmıştır. Aynı kelime ile birçok mana ifade edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasına büyük katkısı olan kıraatler bazı mübhem kelimelerin, kapalı ifadelerin açığa çıkmasını sağlamıştır. Bazı ayetlerden çıkarılan hükümlerde çelişki olmayan değişik anlayışların doğmasını sağlamıştır. Kıraatler manalar zenginleştirerek her devirde her seviyede bulunan insanların her birinin farklı farklı lezzetler aldığı ilahi bir sofraya haline gelmiştir.³⁹

Kıraat ilmi Kur'an ayetlerinin daha doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlar. Mütevatir kıraatlerin Kur'an'ın anlaşılmasına katkısı oldukça önemlidir. Kıraat ilmi mütevatir kıraatleri belirlememiş olsa Allah'ın muradını doğru anlayabilmek zorlaşacaktır.

F. Kıraat İmamları

Kıraat farklılıkları meşhur oldukları imamlara nispet edilmiştir. Bu kısımda On Kıraat'ın imamları, kıraatlerinin kimler yoluyla Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) ulaştığı ve onlardan bu kıraatleri nakleden meşhur ikişer ravi tanıtılacaktır.

³⁶ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 212'den naklen Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Seâde ve Mısbâhü's-Siyâde fi Mevdûâti'l-Ulûm*, thk. Ali Dahruc, Beyrut, 1998, c. II, s. 6.

³⁷ Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraatı*, Nedve Yay., Konya, 1974, s. 236.

³⁸ Dimyâtî, *İthafu Fudalai'l-Beşer fi'l-Kıraati'l-Erbaa Aşer*, Mısır, 1317, s. 3.

³⁹ Çetin, Abdurrahman, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, Marifet Yay., İstanbul, 2001, s. 97.

1. Nâfi

(Ebû Ruveyem Nâfi' b. Abdurrahman b. Ebî Nuaymel-Leysî)

Medîne kıraat imamıdır. Hicrî 70'li yıllarda doğmuş, 169/785 tarihinde Medîne'de vefat etmiştir. Aslen İsfahanlıdır. Kendi ifadesine göre 70 kadar tâbiînden ders almıştır. 70 yıldan fazla Kur'ân öğretmenliği yapmıştır.

60 yıl boyunca Medîne Mescidi'nde namaz kılan Nâfi' Arap diline ve Hadis ilmine vâkıf idi. Vefatı esnasında çocuklarına vasiyet olarak şu mealdeki ayeti okumuştur: “*Gerçek müminler iseniz Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah'a ve Elçisine itaat edin.*”(Enfâl 8/1)⁴⁰

Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec, Ebû Ca'fer ve Müslim b. Cündeb ilim öğrendiği hocaların başta gelenlerindedir. Kıraatını rivayet konusunda meşhur iki ravisi Kalun ve Verş'tir. Verş rivayeti ile Nafi' kıraatı günümüzde Maliki mezhebinin çoğunlukta olduğu Kuzey Afrika'da yaygındır.

Kıraatını; İmam Ebû Ca'fer, Abdurrahman b. Hürmüz el A'rec, Şeybe b. Nisâh, Müslüm b. Cündeb, Yezîd b. Rûmân'dan almıştır. Bunlar da Ebû Hureyre, Abdullah b. Abbas ve Abdullh b. Ayyâş'dan öğrenmişlerdir. Bunlar da Ömer b. Hattab, Zeyd b. Sabit ve Übeyy b. Kâ'b'dan almışlardır. Bunlar da Peygamber Efendimiz'den (s.a.v.) öğrenmişlerdir.⁴¹

Râvîleri

a. Kâlûn

(Ebû Mûsa İsâ b. Mînâ b. Verdân el-Medenî)

120/737 yılında Medine'de doğmuş ve 220/ 835 yılında yine Medine'de vefat etmiştir. Kur'an-ı Kerim'i güzel okuduğu için hocası İmam Nafi' tarafından kendisine verilen' hoş, güzel' anlamındaki Kâlûn sıfatıyla meşhur olmuştur. Uzun yıllar hocasından ders almış öyle ki tahsilini tamamladıktan sonra da yirmi yıl daha hocasının yanında kalarak ondan Ebû Cafer kıraatını öğrenmiştir.⁴² Hatta hocasının vefatından sonra Medine Şeyhu'l-Kurrası olarak onun yerine geçmiştir.⁴³ Kâlûn'nun kulakları iyi duymadığı için kulağını talebenin ağzına iyice yaklaştırarak, talabelerinin hatalı okuyuşlarını dudak hareketlerini takip ederek tesbit ettiği belirtilmiştir.⁴⁴

⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihaye fî Tabakati'l-Kurra*, neşr. Gotthelf Bergstraesser, Kahire, 1351, c. II, ss. 330-334.

⁴¹ İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fî'l Kıraati'l Aşr*, thk. Ali Muhammed Dabba', Mısır, ts., c.I, s.112.

⁴² İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihaye*, c. II, s. 542.

⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihaye*, c. II, s. 615-616.

⁴⁴ Altıkulaç, Tayyar, “Kâlûn”, *DİA.*, Ankara, 2002, c. 26, s. 268.

b. Verş

(Ebû Saîd Osman b. Saîd b. Abdillâh el-Kıbtî)

Aslen Kayrevanlıdır. 110/728 yılında Mısır'da doğmuş, 197/812 yılında Seksen yedi yaşında iken Kahire'de vefat etmiştir. Doğum yeri olan Mısır bölgesindeki Kıft şehrine nisbetle Kıftî, ayrıca Mısırî nisbelerile anılmıştır. Hocası tarafından yüzünün beyazlığı sebebiyle verilen Verş lakabıyla meşhur olmuştur. Bu lakabıyla ilgili olarak hızlı hareket ettiği için hocasının güvercine benzeyen bir kuşun adıyla 'vereşan' diye seslendiği bu kelimenin zamanla 'Verş' şekline döndüğü belirtilmektedir. Mısır Şeyh'ul-Kurrası olan Verşi 155/771 yılında Medine'ye gitmiş ve hocası Nafi' b. Abdurrahman'dan kıraat öğrenmiştir. Dinleyenleri etkileyen güzel bir sesi ve kıraatı olan Verş, Arap dili konusunda kendisini yetiştirmiştir. Kıraat ilmi konusunda da kendini çok iyi yetiştirdiği için kimse onunla tartışmaya giremez olmuştur. Yer yer hocasına muhalefet etmiş, ancak bu okuyuşların sahih okuyuşlar olduğunu belirtmiştir.⁴⁵

2. İbn Kesîr

(Ebû Ma'bed Abdullâh b. Kesîr b. Amr ed-Dârî)

Mekke kıraat imamı olan İbn Kesîr 45/665 yılında Mekke'de doğmuş, 120/738 yılında yine Mekke'de vefat etmiştir. Künyesi Ebû Bekr, Ebû Abbâd ve Ebû Muhammed olarak kaydedilmişse de doğrusu Ebû Ma'bed'dir.

Tabînden olan İbn Kesîr Ashab-ı kiramdan Abdullâh b. Zübeyr, Ebû Eyyûb el-Ensârî ve Enes b. Malik ile görüşmüştür. Ravileri Bezzi ve Kunbül'dür.

Güzel ve düzgün bir kıraatı olan İbn Kesîr'in aynı zamanda hitabeti de kuvvetli idi. Talebelerine ders vermeden önce onları Kur'an tilavetine manen hazırlamak için vaaz ederdi. İbn Kesîr aynı zamanda az sayıda hadis de rivayet etmiştir.⁴⁶

Kıraatını; a) Abdullâh b. es-Sâib'den, o da Ömer b. el-Hattâb'dan ve Übeyy b. Kâ'b'dan, onlar da Peygamber Efendimiz'den (s.a.v.) almışlardır. b) Mücâhid b. Cebr'den, o da Abdullâh b. Abbas ve Abdullâh b. es-Sâib'den; Abdullâh b. Abbas da Übeyy b. Kâ'b ve Zeyd b. Sâbit'ten; Ömer b. Hattâb, Zeyd b. Sâbit ve Übeyy b. Kâ'b ise Peygamber Efendimiz'den (s.a.v.) almıştır. c) Dirbâs'dan, o da Abdullâh b. Abbas'dan, o da Übeyy b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit ve Ömer b. el-Hattâb'dan, onlar da Peygamber Efendimiz'den (s.a.v.) almıştır.⁴⁷

⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihaye*, c. II, s. 446.

⁴⁶ Altıkulaç, Tayyar, "İbn Kesîr Ebû Ma'bed", *DİA.*, Ankara, 1999, c. 20, ss. 132-132.

⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. I, s. 120.

Râvîleri

a. el-Bezzî

(Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Bezzî)

170/786 yılında Mekke'de doğmuş, 250/864 yılında yine orafa vefat etmiştir. Aslen Fârisli veya Hemedanlı'dır. Dedelerinden Ebû Bezze'ye nisbetle Bezzî diye şöhret bulmuştur. Duhâ sûresinden itibaren tekbir getirme uygulaması el-Bezzî ile başlamıştır. Bu konuda bir de hadis nakletmiştir.⁴⁸ Bu uygulama günümüze kadar gelmiştir. Kıraat ilmindeki otoritesi, İbn Kesîr kıraatındaki üstünlüğü sebebiyle kıraat kitaplarında İbn Kesîr'in iki râvîsinden biri olarak yer almıştır.⁴⁹

b. Kunbül

(Ebû Ömer Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed el-Mahzûmî)

Mekke'de 195/811 yılında dünyaya gelen Kunbül, 291/904 yılında yine Mekke'de vefat etmiştir. "Kunbîl" denilen ve tedavi maksadıyla sığır cinsine içirilen bir ilacı gözlerine kullanması sebebiyle 'Kunbül' ismiyle meşhur olmuştur. Bu lakabı mensup olduğu sülaleye nispetle aldığı aktaranlar da vardır. Hicaz'ın Şeyhu'l-Kurrası olan Kunbül kıraattaki otoritesi sebebiyle birçok farklı bölgeden gelen insanlara Kur'an-ı Kerim öğretmiştir. Erdemli ve doğru sözlü olması ile tanınmıştır. Kıraatı bizzat İbn Kesîr'den değil sened yoluyla rivayet etmiştir. Ancak İbn Kesîr'in kıraatındaki bilgisi ve otoritesi sebebiyle onun râvîsi olarak anılmıştır. Senedi şu şekildedir: Kunbül – Ahmed b. Muhammed b. Avn en-Nebbâl – Ebü'l-İhrît Vehb b. Vâdîh – İsmâil b. Abdullah el-Kıst – Şibl b. Abbâd ve Ma'rûf b. Müşkân – İbn Kesîr.⁵⁰

3. Ebû Amr

(Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî)

Basra kıraat imamı olan Ebû Amr 70/689 yılında Mekke'de doğmuş, 154/771 yılında Kufe'de vefat etmiştir. Aslen Kâzerûnludur. Hayatının büyük bir bölümünü Basra'da geçirmesine rağmen Mekke, Medine, Kûfe ve Basra'da pek çok ünlü kişiden okumuş ve pek çok kişiye de hocalık yapmıştır. Açık sözlü, dürüst ve takva sahibi olan Ebû Amr hem kıraat konusunda hem de Arap dili ve belâğatında uzmandı. Bir oda dolusu kitabı olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Kitâbü'l-Kırâât, Kitâbü Mersûmi'l-Mushaf ve el-Vakfü ve'l-İbtidâ gibi birçok eseri bulunmaktadır.⁵¹

⁴⁸ Hakim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, Beyrut, ts., c. III, s. 304.

⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye*, c. I, ss. 119-120.

⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye*, c. II, s. 165-166.

⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye*, c. I, ss. 288-292; Altıkulaç, Tayyar, "Ebû Amr b. Alâ", *DİA.*, Ankara, 1995, c. 10, ss. 94-96.

Kıraatını şu şekilde almıştır; Mücâhid b. Cebr, İkrime, Atâ b. Ebî Rebâh, Saîd b. Cübeyr, İbn Kesîr, İbn Muhaysın, el-Arac, Ebû Ca'fer, Şeybe b. Nisâh, Hasen Basrî, Yahyâ b. Ya'mer, Nasr b. Âsım, Abdullah b. Ebî İshak'dan, bunlar da Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Übeyy b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den; bunlar da Peygamber Efendimiz'den (s.a.v.) almıştır.⁵²

Râvîleri

a. ed-Dûrî

(Ebû Ömer Hafs b. Ömer Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî)

Bağdat'ın Dûr isimli bir mahallesinde 150/767 yılından sonra dünyaya gelmiş ve muhtemelen 248/862 yılında göç ettiği Sâmerra'da vefat etmiştir.

Kıraat öğrenimi için fedakârlık yapmaktan çekinmeyen Dûrî Kûfe, Basra ve Bağdat'da birçok alimden ders almıştır. Dûrî, Ebû Amr'ın vefat ettiği yıllarda doğduğu için kıraatını Ebû Amr'ın talebesi Yahyâ el-Yezîdî'den almıştır. Aynı zamanda Kisâî'nin de râvîsidir. Ebû Amr kıraatındaki üstünlüğü ve güvenilirliği onun râvîsi olarak anılmasına neden olmuştur.

Kırâatü'n-Nebî, Fedâilü'l-Kur'ân ve Eczâü'l-Kur'ân gibi eserlerinin olduğu nakledilmiştir. İbn Mâce'nin Sünen'inde onun rivayet ettiği hadisler bulunmaktadır.⁵³

b. es-Sûsî

(Ebû Şuayb Sâlih b. Ziyâd b. Abdillâh es-Sûsî)

173/789 yılında muhtemelen bugünkü İran'ın Ahvaz şehrine bağlı Sûs beldesinde doğmuş, 261/874 yılında Rakka'da vefat etmiştir. Doğduğu beldeye nispetle Sûsî ismi ile meşhur olmuştur. Ebû Amr'ın kıraatını önde gelen talebesi el-Yezîdî'den almış ve bu kıraatta uzmanlaşmıştır. Sûsî'de diğer râvî Dûrî gibi Ebû Amr'ın zamanına yetişememiş ancak onun kıraatındaki üstünlüğü ve güvenilirliği kıraat kitaplarında iki râvîden biri olarak tercih edilmesini sağlamıştır.⁵⁴

4. İbn Âmir

(Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî)

Şam kıraat imamı olan İbn Âmir'in doğumu ile ilgili iki görüş vardır. Bir görüşe göre 8/630, diğer bir görüşe göre ise 21/641 yılında dünyaya gelmiştir. 118/736 yılında Dimaşk'ta

⁵² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. I, s. 133.

⁵³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c. I, ss. 255-257; Altıkulaç, Tayyar, "Dûrî", *DİA.*, İstanbul, 1994, c. 10, ss. 5-6.

⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c. I, ss. 332-333.

vefat etmiştir. Soyu Yemen’de Himyer’in kolu olan Yahsub kabilesine dayanması sebebiyle Yahsubî olarak anılmıştır. Tabiundan olan İbn Âmir, sahabeden Kur’an okumuş ve hadis rivayet etmiştir. Güvenilir ve doğru bir kişiliği olan İbn Âmir, Dimaşk’ta yaşadığı dönemde kadılık görevinde bulunmuş, Ümeyye camiinin yapımında görev almıştır. İbn Âmir’e ait iki eser olduğu bildirilmiştir. Bunlar; İhtilâfû Mesâhifi’ş-Şâm ve’l-Hicâz ve’l-Irak ve Kitâb fî Maktûi’l-Kur’ân ve Mevsûlih’dir.⁵⁵

Râvîleri

a. Hişâm

(Ebû’l-Velîd Hişâm b. Ammar b. Nusayr ed-Dimaşkî)

153/770 yılında Dimaşk’ta dünyaya gelen Hişâm, yine burada 245/859 yılında vefat etmiştir. Kıraat ve hadis alanında uzmanlaşan Hişâm uzun yıllar Dimaşk Ümeyye camiinde hatip olarak görev yapmıştır. Kıraatı, İbn Âmir’in meşhur talebesi Yahyâ b. Hâris ez-Zimarî’nin yetiştirdiği Irâk b. Hâlid ve Eyyûb b. Temîm’den öğrenmiştir. Bu alanda kendisini kanıtladığı için kıraat kitaplarında İbn Âmir’in râvîsi olarak tercih edilmiştir. Hadis alanında da kendisini rivayet ettiği hadislerle göstermiştir. İbn Âmir’e ait Fedâilü’l-Kur’ân, el-Fevîd, el-Meb’as ve Ehâdis isimli eserlerin olduğu bildirilmiştir.⁵⁶

b. İbn Zekvân

(Ebû Amr Abdullah b. Ahmed b. Beşîr b. Zekvân ed-Dimaşkî)

Kıraat ve hadis âlimi olan İbn Zekvân 173/789 yılında Dimaşk’ta doğmuş, 242/857 yılında yine burada vefat etmiştir. Ümeyye camiinde İmamlık yapmıştır. Zehebî’ye göre İbn Zekvân kıraat alanında Hişâm’dan daha ileride idi. Hişâm gibi kıraatı isnad yoluyla İbn Âmir’e ulaşmaktadır. Kıraatı, İbn Âmir’in meşhur talebesi Yahyâ b. Hâris ez-Zimarî’nin yetiştirdiği Eyyûb b. Temîm’den öğrenmiştir. Hadis rivayetleri Ebû Dâvûd ve İbn Mâce’nin Sünen’lerinde yer almıştır.⁵⁷

5. Âsım

(Ebû Bekr Âsım b. Ebi’n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kufî)

Kûfe kıraat imamı olan Âsım Kûfe’de doğmuş ve 127/745 yılında burada vefat etmiştir. Babasının ismi Ebû’n-Necûd, annesinin ismi ise Behdele olarak bildirilmiştir.

⁵⁵ İbnü’l-Cezeri, *Ğâyetü’n-Nihâye*, c. I, ss. 423-425; Altıkulaç, Tayyar, “İbn Âmir”, *DİA.*, Ankara, 1999, c. 19, ss. 308-310.

⁵⁶ İbnü’l-Cezeri, *Ğâyetü’n-Nihâye*, c. II, ss. 354-356; Altıkulaç, Tayyar, “Hişâm b. Ammâr”, *DİA.*, Ankara, 1998, c. 18, s. 151.

⁵⁷ İbnü’l-Cezeri, *Ğâyetü’n-Nihâye*, c. I, ss. 404-405; Altıkulaç, Tayyar, “İbn Zekvân Ebû Amr”, *DİA.*, Ankara, c. 20, s. 462.

Güzel bir sese ve okuyuşa sahip olan Âsım, sahabeden Hârib b. Hassân el-Bekrî ve Rifâa b. Yesribî'ye küçük yaşta yetiştigi için tabiundan sayılmıştır. Ebû Abdirrahmân es-Sülemi'den öğrendiği Hz. Ali'nin kıraatını râvîsi Hafs'a öğretmiştir. Zirr b. Hubeyş'ten öğrendiği İbn Mes'ûd'un kıraatını da diğer bir râvîsi olan Ebû Bekr Şu'be'ye öğretmiştir. Âsım'ın kıraatı Müslümanların çoğunluğunun okuduğu bir kıraat olmuştur. İmam-ı Azam'ın da kıraatı İmam Âsım'dan öğrendiği nakledilmiştir. Ayrıca hadis rivayetinde de bulunmuştur.⁵⁸

Kıraatını; a) Ebû Abdirrahman es-Sülemî'den, o da Osman b. Affân'dan, Ali b. Ebî Tâlib'den, Abdullah b. Mes'ûd'dan, Übeyy b. Kâ'b'dan ve Zeyd b. Sâbit'ten, bunlar da Peygamber Efendimiz'den (s.a.v.) almıştır. b) Zirr b. Hubeyş'den, o da Osman b. Affân'dan, Ali b. Ebî Tâlib'den ve Abdullah b. Mes'ûd'dan bunlar da Peygamber Efendimiz'den (s.a.v.) almıştır. c) Ebû Amr eş-Şeybânî'den, o da Abdullah b. Mes'ûd'dan, o da Hz. Peygamber'den öğrenmiştir.⁵⁹

Râvîleri

a. Ebû Bekr Şu'be

(Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş b. Sâlim el-Esedî el-Kûfi)

Kıraat ilmini İmam Âsım'dan öğrenen Ebû Bekr Şu'be 95/713 yılında dünyaya gelmiş, 193/809 yılında Kûfe'de vefat etmiştir. İbadetine düşkün, sünnetine bağlı biri olarak tanınmıştır. Kırk yıl süreyle her gün bir hatim indirildiği nakledilmiştir. Aynı zamanda hadis alimi de olan Ebû Bekr Şu'be Kur'ân'ın otuz cüze bölünmesiyle ilgili bir eser yazdığı bildirilmiştir.⁶⁰

b. Hafs

(Ebû Ömer Hafs b. Süleyman b. el-Muğîre el-Esedî)

Kûfe'de 90/709 yılında dünyaya gelmiş, 180/796 yılında yine burada vefat etmiştir. Kıraat ilmini üvey babası olan Âsım'dan öğrenmiştir. Bir süre Bağdat ve Mekke'de bulunarak burada Âsım kıraatını öğretmiştir. Kıraat ilminde ittifak ile hüccet kabul edilen Hafs'ın kıraatı

⁵⁸ İbnü'l-Cezeri, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c. I, ss. 346-349; Sarı, Mehmet Ali, "Âsım b. Behdele", *DİA.*, Ankara, 1991, c. 3, ss. 475-476.

⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. I, s.155.

⁶⁰ İbnü'l-Cezeri, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c. I, ss. 325-327; Altıkulaç, Tayyar, "Ebû Bekr b. Ayyâş", *DİA.*, Ankara, 1995, c. 10, ss. 109-110.

güvenilirliği sebebiyle Müslümanların büyük çoğunluğu tarafından benimsenmiş, okunmuş ve hala da okunmaya devam etmektedir.⁶¹

6. Hamze

(Ebû Umâre Hamzetü'bnü Habîb b. Umâre ez-Zeyyât el-Kûfi)

Âsım ve A'meş'ten sonra Kûfe kıraat imamı olan Hamze 80/699 yılında doğmuş ve 156/773 tarihinde Hulvan'da vefat etmiştir. Kıraat konusunda hüccet, Arap diline vâkıf, hadis ve fıkıh bilgini olan Hamze'ye İmam-ı Azam "Kur'ân ve ferâiz konusunda bizi geçtin." diyerek iltifatta bulunmuştur. Hamze talebelerinden ücret ve hediye kabul etmediği gibi, Kur'ân öğrettiği evden su içmeyi dahi uygun görmemiştir. Kıraatı okuyan bazı kişilerin, med ve imâleler ile hemze'den önce gelen sâkin harfte yapılan sekte konusunda aşırılığa kaçmaları sebebiyle kıraatı eleştirenler olmuştur. Ancak bu kıraatın değil, okuyan kişilerin uygulamada yaptıkları bir hatadır. Hamze de bu şekilde okunduğunu gördüğünde talebelerini uyarmıştır. Buharî hariç Kütüb-i Sitte müellifleri Hamze'nin rivayet ettiği hadislere yer vermiştir.⁶²

Ravileri

a. Halef

(Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb el-Esedî)

Hem Hamze'nin ravisi hem de kıraat imamlarının onuncusu olarak kabul edilen Halef 150/767 yılında doğmuş, 229/844 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Nafi' ve Âsım kıraatını da öğrenmiştir. Hamze kıraatını sened yoluyla rivayet eden Halef âlim ve güvenilir kişiliğe sahip olması yanında ayrıca hadis konusunda da bilgi sahibi idi.⁶³ Halef ile ilgili detaylı bilgilendirme daha sonra yapılacaktır.

b. Hallâd

(Ebû İsâ Hallâd b. Hâlid eş-Şeybanî)

Güzel Kur'an okuyuşu ile bilinen Hallâd 220/835 tarihinde Kûfe'de vefat etmiştir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Süleym kanalıyla Hamze kıraatını almıştır. İmam Hamze'ye yaş itibariyle yetişememiş olmasına rağmen kıraattaki üstünlüğü onun râvîsi olarak tercih edilmesini sağlamıştır.⁶⁴

⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c. I, ss. 254-255; Altıkulaç, Tayyar, "Hafs b. Süleyman", *DİA.*, İstanbul, 1997, c. 15, ss. 118-119.

⁶² İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c. I, ss. 261-263; Altıkulaç, Tayyar, "Hamza b. Habib", *DİA.*, Ankara, 1997, c. 15, ss. 511-513.

⁶³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c. I, ss. 272-274; Altıkulaç, Tayyar, "Halef b. Hişâm", *DİA.*, Ankara, 1997, c. 15, ss. 237-238.

⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c. I, ss. 274-275; Altıkulaç, Tayyar, "Hallâd b. Hâlid", *DİA.*, Ankara, 1997, c. 15, s. 381.

7. Kisâî

(Ebü'l-Hasen Ali b. Hamze b. Abdillâh el-Kisâî)

Kûfe kıraat imamı olan Kisâî 20/738 yılı civarında Bağdat'ın kuzeyinde bulunan Bâhamşâ köyünde dünyaya gelmiş, 189/805 yılında yolculuk esnasında iken Rey'de vefat etmiştir. Kûfe ve Basra'da ilim tahsil eden Kisâî daha sonra Bağdat'a yerleşmiş burada Harun Reşid'in çocuklarının tahsil ve terbiyesi ile ilgilenmiş ve insanlara Kur'an öğretmiştir.

Kıraatını İmam Hamze, Muhammed b. Ebî Leylâ, Ebû Hayve b. Şüreyh b. Yezîd, Ebû Bekr b. Ayyâş ve İsa b. Ömer el-Hemedânî gibi zatlardan almış ve birçok talebe yetiştirmiştir. Güzel ahlak sahibi olan Kisâî Arap dili ve belağatında da kendisini geliştirmiştir. Birçok eser de yazmıştır.⁶⁵

Râvîleri

a. Ebü'l-Hâris

(Ebü'l-Hâris Leys b. Hâlid el-Bağdâdî)

Kıraatını Kisâî'den almış, onun önde gelen talebelerinden olan Ebü'l-Hâris 240/854 yılında vefat etmiştir. Kıraat ilminde güvenilir bir kimse olarak kabul edilmiş ve birçok talebe yetiştirmiştir. Hadis ilmiyle de ilgilenmiştir.⁶⁶

İmam Kisâî'nin diğer bir râvîsi ed-Dûrî'dir. Dûrî hem İmam Ebû Amr hem de Kisâî'nin râvîsidir. Daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

8. Ebû Ca'fer

(Ebû Ca'fer Yezid b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî)

Medine Kıraat imamı olan Ebû Ca'fer Tabrîndandır. 130/748 yılında Medine kıraat imamıdır. Sahâbeden Abdullah b. Ayyâş'ın azatlısıdır. Çocukken Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) hanımı Ümme Seleme'ye götürülmüş, o da başını okşayarak kendisi için dua etmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra uzun yıllar Medine'de kalmış ve Mescidi Nebevî'de Kur'an dersleri vermiştir. Hayatının sonuna kadar bu hizmeti sürdürdüğü için Medine kıraat imamı olarak anılmıştır. İbadetine düşkün ve güzel Kur'an okuyan bir kimse olan Ebû Ca'fer ayrıca hadis ilminde de âlim bir kimde idi.

⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c. I, ss. 535-540; Altıkulaç, Tayyar, "Kisâî Ali b. Hamza", *DİA.*, Ankara, 2002, c. 26, ss. 69-70; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. I, s. 172.

⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c. II, s. 34; Altıkulaç, Tayyar, "Ebü'l-Hâris", *DİA.*, Ankara, 1995, c. 10, s. 322.

Kıraatını, Abdullah b. Abbas, Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Ayyâş'tan almıştır. Talebeleri arasında Nafi' ve Ebû Amr da bulunmaktadır.⁶⁷

Râvîleri

a. Îsâ b. Verdân

(Ebû'l-Hâris Îsâ b. Verdân el-Medenî)

Medineli olan Îsâ b. Verdân Hazzâ lakabıyla anılmıştır. 160/776 yılında vefat etmiştir. Ebû Ca'fer, Nâfi' ve Şeybe'den kıraatı öğrenmiş, Kâlûn, İsmail b. Ca'fer ve Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'ye de ders okutmuştur.⁶⁸

b. Süleyman b. Cemmâz

(Ebû'r-Rabî' Süleyman b. Müslim b. Cemmâz ez-Zührî)

Beni Zühre'nin Mevlası olan Süleyman b. Cemmâz 170/786 yılında vefat etmiştir. Ebû Ca'fer, Şeybe ve Nafi'den kıraat okumuştur. Kıraatını doğrudan Ebû Ca'fer'den alıp rivayet etmiştir.⁶⁹

9. Ya'kûb

(Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd el-Hadramî)

Basra kıraat imamı olan Ya'kûb, 117/735 yılında Basra'da doğmuş, 205/821 yılında vefat etmiştir. İlim ehli bir aileye mensup olan Ya'kûb öncelikle babası ve dedesinden ilim öğrenmiştir. Güvenilir, zühd ve takva sahibi olan Ya'kûb, Kur'an, Arap Dili ve Fıkıh alanında zamanın önde gelen alimlerinden idi. Kıraatını; Ebû'l-Münzir Sellâm b. Süleymani Şihâb b. Şerîfe, Ebû Yahyâ Mehdî b. Meymûn ve Ebû'l-Eşheb Ca'fer b. Hayyân'dan; bunlar da Hasan Basrî, Ebû'l-Esved ed-Düelî, Yahyâ b. Ya'mer, Nasr b. Âsım ve Ebû'l-Âliye'den; bunlar da Ali b. Ebî Tâlib'den, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den ve Übeyy b. Kâ'b'dan, onlar da Hz. Peygamber'den (s.a.v.) okumuştur.⁷⁰

Râvîleri

a. Ruveys

(Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Mütevekkil b. Abdirrahmân el-Lü'lû el-Basrî)

238/852 yılında Basra'da vefat etmiştir. İmam Ya'kûb'un önde gelen talebelerindedir. Kıraatını İmam Ya'kûb'dan doğrudan rivayet eden Ruveys bu alanda uzman ve güvenilir bir kimse olarak anılmıştır.⁷¹

⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. I, s. 178; Dimyâtî, *İthâf*, c. I, s. 29.

⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye*, c. I, s.616.

⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye*, c. I, s.315.

⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye*, c. I, s.386.

⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye*, c. II, s.234-235.

b. Ravh

(Ebü'l-Hasen Ravh b. Abdilmü'min el-Hüzelî el-Basrî)

Tam vefat tarihi bilinmeyen Ravh 238/848 ya da 235/849 yılında vefat etmiştir. Hüzeyl'in mevlâsı olmasıyla Hüzelî nisbesiyle anılmıştır. İmam Ya'kûb'dan kıraat öğrenmiş ve onun önde gelen talebelerinden olmuştur. Aynı zaman da hadis âlimi de olan Ravh kıraatını doğrudan Ya'kûb'dan alıp rivayet etmiştir.⁷²

10. Halefü'l-Âşir

(Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb el-Esedî)

Kûfe kıraat imamı olan Halef b. Hişâm kıraat imamlarının onuncusu olduğu için bu isimle anılmıştır. 150/767 yılında doğmuş, 229/844 yılında Bağdat'da vefat etmiştir. Kendisi aynı zamanda Hamze'nin râvîsidir. On yaşında Kurân-ı Kerim'i ezberleyip on üç yaşında Kur'an dersleri vermeye başladığı aktarılmıştır.

Âlim bir zat olan Halef b. Hişâm hadis ilminde de güvenilir bir kişi olması sebebiyle Kur'an talebelerini okuttuktan sonra hadis öğrencileriyle ilgilenmiştir.

Kıraatını; Süleym b. Îsâ kanalıyla İmam Hamze'den; Ya'kûb b. Muhammed b. Halîfe el-A'sâ ve Yahyâ b. Âdem kanallarıyla Ebû Bekr Şu'be, onun kanalıyla da İmam Âsım'dan; İshak b. Muhammed el-Müseyyebî kanalıyla da İmam Nâfi'den almış; ayrıca İmam Kisâi'den de rivayette bulunmuştur.⁷³

Râvîleri

a. İshak

(Ebû Ya'kûb İshak b. İbrahim b. Osman el-Verrâk el-Mervezî el-Bağdâdî)

286/889 yılında vefat eden İshak kıraatını İmam Halef ve Velid b. Müslim'den öğrenmiştir. Kıraatta uzman ve güvenilir bir kimse olduğu için Halef'in iki râvîsinden biri olarak tercih edilmiştir.⁷⁴

b. İdrîs

(Ebü'l-Hasen İdrîs b. Abdilkerîm el-Haddâd el-Bağdâdî)

199/814 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiş, 292/905 yılında yine orada vefat etmiştir. Kıraatını İmam Halef'ten almış, kendisi de bu alanda meşhur olan İbn Mücâhid, İbn Miksem gibi kimseleri okutmuştur. Kıraat ilminde olduğu kadar hadis ilminde de âlim bir kimse olan

⁷² İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye*, c. I, s. 259.

⁷³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. I, s. 191; Altıkulaç, Tayyar, "Halef b. Hişâm", *DİA.*, c. 15, s. 237.

⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye*, c. I, s. 155.

İdrîs Hamze kıraatının Halef rivayetinin tarîkı olarak tercih edilmiştir.⁷⁵ Kıraat imamları ile ilgili bilgi verilmiştir. Şimdi de kıraat çeşitleri hakkında bilgi verilecektir.

G. Kıraat Çeşitleri

Kıraatler nakil yoluyla günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak bu nakillerin güvenilir olması gerekmektedir. Hadis ilminde olduğu gibi Kıraat ilminde de kıraatler sened zinciriyle nakledilmiştir. Kur'an-ı Kerim'i okuyup ezberleyen ve icâzetnâme alan bir öğrenci dahi hocasının hocası kaydıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşıncaya kadar bu sened uygulamasını gerçekleştirmiştir.

Kıraatlerin senedinin sağlam olması yanında Hz. Osman Mushaflarının yazısına uygun olması ve Arap gramerine uygun olması şartı aranmıştır. Bu şartlara göre de kıraatler tasnif edilmiştir. Şimdi de bu kıraat çeşitlerini açıklayacağız.

1. Mütevâtir Kıraat

Yalan üzere ittifak etmeleri aklen mümkün olan bir topluluğun, diğer bir topluluktan nakettikleri kıraattır. Kıraat-ı Seb'a ve buna üç ilaveyle birlikte Kıraat-ı Aşera bu şekildedir. Ancak Kıraat- Aşera'ya meşhur diyenler de vardır.

Kıraatlerin mütevâtir olmasına şüpheyle yaklaşan bazı kimseler de vardır. İmama dayandırılan kıraatın mütevâtir olamayacağını düşünmektedirler. Ancak kıraatler nakle dayanmaktadır. Bu nakil sahabe kanalıyla Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) kadar ulaşmaktadır.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) zamanında okunan bu kıraatler daha sonra sahabe döneminde de farklı kişiler tarafından okunmuştur. Bu şekilde devam ederek her devirde kalabalık gruplar tarafından okunan bu kıraatler başka bir gruba aktarılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bir kıraatın, bir imama nispet edilmesi de o imamın o kıraatta meşhur olması, onun okuyup daha sonra da talebelerine okutması ile halk tarafından güvenilir kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır.⁷⁶

2. Meşhur Kıraat

Senedi sahih, Arapça'ya ve Hz. Osman Mushaflarına uygun ancak tevâtür derecesine ulaşamayan kıraatlerdir. On kıraat'tan birinde tarikler çeşitli olup, birinin naklettiğini diğer

⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye*, c. I, s. 154; Altıkulaç, Tayyar, "İdrîs b. Abdükerîm", *DİA.*, İstanbul, 2000, c. 21, s. 484.

⁷⁶ Suyûti, *el-İtkân*, c. I, s. 80

nakletmezse bu meşhur kıraat olarak sayılmaktadır. Mütevatir ve Meşhur kıraatın okunması sahih, inanılması ise vacip olarak kabul edilmektedir.⁷⁷

3. Âhâd Kıraat

Senedi sahih fakat Hz. Osman Mushaflarına veya Arapça'ya uymayan kıraatlerdir. Bu kıraatler Kur'an diye okunmaz ve bunlara inanılması gerekli değildir.

Tevbe sûresi 129. ayetinin “لقد جاءكم رسول من انفسكم” yerine “لقد جاءكم رسول من انفسكم” şeklinde okunması Âhâd kıraata örnektir.

4. Şâz Kıraat

Senedi sahih ve güvenilir olmayan kıraatlere Şâz kıraat denmektedir. Şâz kıraatlerinin sayısı çok olmakla birlikte İbn Muhaysin, Yezidî, Hasan-ı Basrî ve A'meş' nispet edilen kıraatler daha ziyade öne çıkmıştır.⁷⁸

5. Mevzu Kıraat

Asılsız olarak birine nispet edilen okuyuştur. Uydurma bir senedle birbirine nispet edilen bu okuyuşlara kıraat demek bile doğru değildir.

6. Müdrec Kıraat

Tefsir amacıyla yazılan kıraatlerdir. Nisa sûresi 12. ayetin “وله اخ و اخت” “من ام” ziyadesiyle okunması bu kıraata örnek olarak verilebilir.

H. Kıraat Farklılıklarının Kur'an'ın Anlaşılması Açısından Önemi

Kıraatler farklılıkları daha önce de detaylı açıklama yaptığımız üzere mütevatir olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Yedi harf ruhsatının neticesi itibariyle Efendimiz'in (s.a.v.) onayından geçmiş olan bu kıraatler elbette ki Allahü Teâla'nın kelamının anlaşılmasına büyük bir katkı sağlayacaktır. Kur'an-ı Kerim dilindeki üstünlüğünü kıraat farklılıkları ile de göstermektedir.

⁷⁷ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. I, s. 430.

⁷⁸ Koyuncu, *Kıraat İlmi*, s.33.

Öncelikle şunu söylemek gerekir ki kıraatler arasında mana olarak bir çelişki söz konusu değildir. Kıraatlere göre farklı manalar verildiğinde dahi iki kıraat arasında zıt bir ifade doğmamaktadır. Kıraatler, öncesinde de birçok örnek verdiğimiz gibi ayetlerin daha iyi anlaşılmasını, mananın zenginleşmesini sağlamışlardır. Allahü Teala'nın yarattığı her şeyde bir hikmet olduğu gibi vermiş olduğu Yedi harf ruhsatı da aslında ayetin doğru anlaşılmasına katkı sağlar niteliktedir.

Kıraatler mananın anlaşılabilmesi, mesajların daha geniş kapsamlı olarak alıcıya ulaşabilmesi için lafza bir esneklik kazandırmıştır. Allahın muradının tam ve doğru şekilde anlaşılması için tefsirlerde kıraatlere sıkça yer verilmiştir. Müfessirler kıraat farklılıklarını dikkate alarak anlamı çeşitlendirmişlerdir.

Kıraatlerin dikkate alınarak tefsir edildiği ayetler hem daha kolay hem de daha doğru bir şekilde anlaşılabilir. Bunu çalışmamızın önceki bölümlerinde örneklendirerek açıklamıştık. Üzerinde çalıştığımız Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hak Dili Kur'an Dili tefsirinde bunu açıkça görmekteyiz.

Kıraat ilmi aynı zamanda Kur'an ayetlerinin lafızlarının da korunmasını sağlamaktadır. Bu sayede Allahü Teala'nın emaneti lafız-mana bütünlüğü sağlanarak muhafaza edilmektedir. Bazı ayetlerin manalarının açıklığa kavuşabilmesi için kıraat farklılıkların dikkate alınması gerekmektedir. Bu yapılmadığı takdirde ayet doğru anlaşılmamış olacaktır. Bununla ilgili Fatiha sûresindeki Malik kelimesinin okuyuş farklılıkları ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Kıraat ihtilaflarının Tefsir, Fıkıh ve Kelam ilmine etkisi onun Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması açısından önemi daha iyi ortaya koymaktadır. Tefsir ilmine olan etkisini zaten çalışmamızda ayrıntılı olarak göstereceğiz. Fıkıh ilminde ise Mütevatir kıraatler Kur'an-ı Kerim olarak kabul edilmekte ve hukuk kaynağı olarak dikkate alınmaktadır. Bunun dışında kalan sıhhat kriterlerini taşımayanlar ise Kur'an-ı Kerim olarak değerlendirilmezler. Ancak bazı mezhepler ahad haber olması açısından şer'î delil olarak kullanmaktadırlar. Kıraat ilminin ihmali ile mütevatir kıraatlerin ortadan kalkması bazı fıkhi hükümlerin dayanaklarının ortadan kalkmasına sebep olacaktır. Bu açıdan baktığımızda kıraatlerin mana üzerindeki etkisi ve önemi açık bir şekilde görülmektedir.

Kur'an'ın anlaşılması için bütün ilimler bir zincirin halkası gibi düşünülürse kıraat ilmi de bu halkalardan biridir. Bütün ilim dalları ile beraber bir bütünü oluşturarak Kur'an'a hizmet etmektedir.

İ. “Yedi Harf” Meselesi ve Kıraatler Açısından Önemi

Kıraat konusu birçok tartışmalara neden olmuştur. Kıraatlerin oluşmasını sağlayan Yedi Harf meselesi ile ilgili de birçok görüş ortaya konulmuştur. Kıraat farklılıklarını anlayabilmek için Yedi Harf meselesini de iyi bilmek gerekmektedir. Bu nedenle Elmalılı tefsirine geçmeden önce Yedi Harf meselesi ve Kıraat açısından önemine değinilecektir.

Yedi Harf konusu Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) ait olan hadislerin nakledilmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu konuda çok sayıda hadis nakledilmiştir.

“Şüphesiz bu Kur'an Yedi Harf üzerine indirilmiştir; ondan kolayınıza geleni okuyunuz.”⁷⁹

“Übeyy b. Kâ'b'in şöyle dediği bildirilmiştir:

Hz. Peygamber(s.a.v.) Benû Ğifâr gölcüğü yanında iken Cebrâil ona geldi ve dedi ki :

---Muhakkak ki Allah, ümmetinin, Kur'an'ı bir harf üzere okumalarını sana emrediyor.

Rasûlüllah:

---Allah'ın affını ve mağfiretini dilerim; benim ümmetimin buna gücü yetmez, diye cevap verdi. Cebrâil ona ikinci defa gelerek:

-Allah, sana, ümmetinin Kur'an'ı iki harf üzere okumalarını emrediyor, dedi. Hz. Peygamber:

---Allah'ın affını ve mağfiretini dilerim; benim ümmetimin buna da gücü yetmez, diye cevap verdi. Cebrâil ona üçüncü defa gelerek:

---Allah ümmetinin Kur'an'ı üç harf üzere okumalarını sana emrediyor, dedi. Rasûlüllah:

---Allah'ın affını ve mağfiretini dilerim; benim ümmetimin buna da gücü yetmez buyurdu. Sonra Cebrâil ona dördüncü defa gelerek:

⁷⁹ Buhârî, Fedâilu'l-Kur'an, 5, 7; Tirmizî, Kıraat, 11.

---Şüphesiz ki Allah, sana, ümmetinin Kur'ân'ı Yedi Harf üzere okumalarını emrediyor; hangi harfle okurlarsa doğruyu bulmuşlardır, dedi.”⁸⁰

Hadislerden anlaşıldığı üzere Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ümmetinin Kur'ân-ı Kerim'i okurken yapabilecekleri hatalar karşısında sorumlu olmamalarını ve güçleri nisbetinde okumaları için izin istemiştir. Kur'ân-ı Kerim'i yeni öğrenen müslümlar şive farklılıklarından dolayı yanlış okuma ihtimalleri olabileceğinden Allahü Teâlâ onlara bu şekilde bir ruhsat vermiştir. Bu ruhsat Kur'ân ayetlerinin anlamını bozmayacak şekilde bir okuma kolaylığıdır.

Yedi Harf ruhsatının ne zaman verildiği kesin olmamakla beraber rivayetlere bakıldığı zaman hicretten sonra Medine devrinde geldiği anlaşılmaktadır. Hz. Ömer ve Hişam arasındaki kıraat farklılığı⁸¹, Benî Ğıfâr'ın Medine'de oluşu bu görüşü desteklemektedir. Hicretten sonra değişik kabile ve toplumların Müslümanlığı kabulü ile ortaya çıkan sebepler bu ruhsatın verilmesini zorunlu kılmıştır.

Yedi Harf hadisi ile ilgili bir ihtilaf olmamakla beraber, Yedi Harf'ten kastedilen mananın ne olduğu konusunda birçok görüş öne sürülmüştür. Yedi Harf'in Kur'ân-ı Kerim'de bulunan “va'd, vaîd, helâl, haram, mevâiz, emsâl, ihticâc” veya “emir, nehiy, helâl, haram, muhkem, müteşâbih, emsâl”⁸² konularına işaret ettiğini söyleyenler olmuştur. Bazıları da Yedi Harf'in bazı ayetlerde bulunan yedi türlü okuyuş olduğunu söylemiştir.⁸³ Yedi Harf'in Yedi Kıraat olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bu görüş Yedi sayısının yanlış anlaşılmasından kaynaklanmıştır. Yedi Harf Arap Kabilelerinden yedisinin lügati olarak kabul edenler de vardır. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm bu görüşü savunanlardan birisidir. Ancak bu görüşü savunanlar da yedi lügatin hangileri olduğundan ittifak edememişlerdir. Buna benzer farklı görüşler de vardır. Yedi Harf'le ilgili çoğunluğun kabul ettiği görüş ise Müslümanlara Kur'ân okuma kolaylık ve genişlik sağlamaktır. Bu takım vecihler ile okuma kolaylığı sağlanmıştır. Şunu da söylemek gerekir ki bu kolaylık manayı etkilemez sadece lafızda gerçekleşen bir durumdur.

Yedi Harf ruhsatı uyarınca gerçekleşen vecihler üç grupta toplamak mümkündür:

⁸⁰ Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 274; Tirmizî, Kıraat, 11.

⁸¹ Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 5, 27; Tirmizî, Kıraat, 11.

⁸² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. I, s. 24.

⁸³ Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Abdullah, “*el- Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*”, (thk: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Beyrut, 1931, c. I, s. 223.

1-Lehçelerin telaffuzundan kaynaklanan ihtilaflardır. Feth-imale, hemze-teshil, nakil, medd, sekte vb. sırf şive ve üslup farklılığından ortaya çıkan ve bir takım ses özelliklerinden oluşan vecihler.

2-Mushafların yazısına uygun olarak; takdim-tehir, hazif-isbat, fiillerin tasrifi, isimlerin müfred ve cemi olması vb. şekilde olan ihtilaflar.

3-Mushafların yazısına uymayan, eş anlamlı; çelişki olmayan manalara sahip kelimelerle okunan kıraatler.⁸⁴

Bunlardan birinci grup genelde mütevatir kıraatlerde görülen vecihlerdir. İkinci grupta olan vecihler mütevatir kıraatlerde varsa okunur ancak Kur'an olarak okunması caiz değildir. Üçüncü grup ise mütevatir kıraat şartlarına uymadığı için okunması kesinlikle caiz değildir.⁸⁵

Görüldüğü üzere Yedi Harf kıraat farklılıklarının anlaşılması açısından önemlidir. Yedi Harf ruhsatından kaynaklanan kıraatler tevâtürün günümüze kadar gelmişlerdir. Bu farklılıklar ayetlerin manasında herhangi bir çelişki oluşturmaz. Aksine manaya bir zenginlik katarlar.

---

⁸⁴ Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*, s.74.

⁸⁵ Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*, s. 75.

II. BÖLÜM

ELMALILI TEFSİRİNİN KIRAATLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. Elmalılı Tefsirinde Farklı Kıraatlerin Dikkate Alındığı Ayetler

Elmalılı Hamdi Yazır tefsirinde bazı ayetlerde kıraat farklılıklarına yer vermiştir. Bu kıraatlerin anlamı etkileyip etkilemediği konusunda bazen yorumlarda bulunmuş bazen ise sadece kıraatı nakletmekle yetinmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in lafzının yazılması esnasında mümkün olduğu kadar mütevatir olan kıraatlerin hepsine uygun olarak yazıldığını söyleyen Elmalılı Hamdi Yazır buna Hz. Osman mushafından “ملك يوم الدين” nin, “مالك” ve “ملك” diye iki şekilde de okunabilecek surette yazıldığını söyleyerek açıklamıştır. Ancak “هو, وهو” gibi cevher farkı yani harf fazlalığı ya da eksikliğiyle ilgili kıraat farklılıklarının bir iki yerde olacağını da eklemiştir. Müfessirimiz kelimelerin durumu ile ilgili olan kıraat farklılıklarını Kıraatı aşereyi dikkate alarak ilk birkaç surede dikkate aldığını daha sonra ise manaya etki eden lafızlar üzerinde durduğunu belirtmiştir. Lafızların okunuşlarıyla alakalı olarak da birkaç yerde işaret ettiğini söylemiştir.⁸⁶

Biz de bu bölümde müfessirimizin ifade etmiş olduğu bu şartları gözönünde bulundurarak tefsirinde farklı kıraatleri dikkate aldığı ayetleri ve kıraatleri nasıl ele aldığı ve yorumladığı hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Kıraatleri dikkate alıp tercih yaptığı ve tercih yapmadığı ayetleri iki başlık altında örnekler vererek açıklayacağız.

1. Elmalılı'nın Kıraatleri Zikredip Tercih Yaptığı Ayetler

Elmalılı Hamdi Yazır'ın dikkate aldığı bazı kıraatler ayetin anlamını değiştirmiştir. Müfessirimizin tefsirinde kıraatlere ne şekilde yer verdiğini anlamak için bu bölümde kıraat farklılıklarının anlama etkisi olan ayetlere örnekler verilecektir. Bazen kelimenin değişmesi ile ayet daha doğru bir şekilde anlaşılmıştır. Buna örnek olarak şu ayeti verebiliriz.

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نَكْفِرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا

⁸⁶Elmalılı, *Tefsir*, I/29.

“Eğer siz nehyedildiğiniz günahların büyüklerinden içtinab ederseniz sizden kabahatlerinizi kefaretleriz ve sizi hoş bir mesleke koyarız.”⁸⁷

Ayette geçen “مدخلاً” kelimesi Nafi’ ve Ebu Ca’fer kıraatlerinde mim harfinin fethi ile “مدخلاً” diye okunmuştur. Bu okuyuşa göre ayetin anlamı -sizi ikramla ağırlanacağınız hoş bir yere koyarız- demektir. Bu şu demektir ki bu şekilde büyük günahlardan sakınan kişi evinde, mezarında ve en sonda cennette ikramlarla karşılanacaktır.⁸⁸ Müfessirimiz Nafi’ ve Ebu Ca’fer’in okuyuşunu daha uygun bulmuş olacak ki manayı ona göre vermiş ve yorumunu da ona göre yapmıştır.

Tefsirinde kıraatleri naklettikten sonra çoğunlukla tercihte de bulunan Elmalılı Hamdi Yazır uygun gördüğü kıraatlere göre açıklama yapmıştır. Kur’an-ı Kerim’de müslümanların Yahudi ve Hristiyanlarla dostluk ilişkisi kurması yasaklanmıştır.⁸⁹ Kendilerine bir felaket gelmesi işlerin tersine dönmesi korkusuyla Yahudi ve Hristiyanların işlerine koşanların münafıklardan olduğu bildirilmiştir.⁹⁰

وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ أَنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتِ أَعْمَالُهُمْ فَاصْبِرُوا

خَاسِرِينَ

Buna cevaben Mâide sûresi 53. ayette Müminlerin, “Acaib, her halde sizinle beraber olduklarına ‘Eğer sizinle savaşılırsa mutlaka size yardım ederiz’ (Haşr, 59/11) diye güçlerinin yetebildiği yeminlerle Allah'a kasem edenler, şunlar mıydılar? Bakınız ne oldular: Bütün amelleri, bütün mesaiyeri boşa gitti de hepsi haib-ü hâsir (hiçbir şey elde edemeyen) oldular.”⁹¹ dediği bildirilmiştir.

Buradaki “و يقول” kelimesi Asım, Hamze, Kisaî ve Halefû'l-Âşir kıraatlerinde vav-ı istinafiyye ve lam harfinin zammesiyle, Nafi’, İbni Kesir, İbni Âmir, Ebu Ca’fer kıraatlerinde

⁸⁷ Nisa 4/ 31.

⁸⁸ Elmalılı, *Tefsir*, II/1345.

⁸⁹ Mâide 5/51.

⁹⁰ Mâide 5/52.

⁹¹ Elmalılı, *Tefsir*, III/1714.

vavsız olarak okunmuştur. İki okuyuş da gizli bir soruya cevap niteliğinde aynı anlama gelmektedir. Ebû Amr, Ya'kub kıraatlerinde ise atıf vavı ve lam harfinin fethasıyla okunduğunda “يصبحوا” üzerine atıf olur ve ozaman mana “Onlar bunlar mıdır? Allah'ın kudretine bakın ki bütün mesailerini ne kadar boşa gitti de ne büyük hüsrana düştüler?” demek olur. Ancak burada Elmalılı Hamdi Yazır bu cümlemin isti'naf cümlesi olduğunu söylemiştir. Yani ilk okuyuşu uygun bulmuştur. Özetle ayette anlatılmak istenen Hristiyan ve Yahudi dostluğu nifak dolu bir kalp hastalığının göstergesi olup sonu dinden dönmeye kadar gider.⁹²

Kurtubi burada Allahü Teala'nın “İman edenler derler ki...” buyruğunu Medinelî ve Şamlı alimlerin vav harfi olmaksızın “derler ki...” şeklinde okuduğunu bildirmiştir. Ebu Amr ve İbn Ebî İshak vav harfi ile nahivcilerin çoğunluğunun kabul ettiği kanaate göre -nasip ederi fiiline atfederek okumuşlar. Buna göre ifade: “Olur ki Allah fetih nasip eder ve iman edenler de derler ki...” şeklinde manaya atıf yapmıştır.⁹³ Razi İbn Kesir, Nâfi' ve İbni Amir'in başta vav harfi olmadan okuduklarını bildirmiştir. Hicaz ve Şam Mushaflarında bu şekildedir. Ancak kıraat imamları vav harfi ile okumuşlardır. Irak mushafına uygun olan budur.⁹⁴

Taberi ise bu ayetin başındaki fiilde üç kıraat olduğunu bildirmiştir. Birinci kıraat Medinelîlerin vav harfi olmadan okuduğu kıraattır. Buna göre ayet önceki ayetle içiçe bir mana içermektedir. Anlamı da şu şekildedir: Allah bir fetih ihsan eder veya katından bir emir gönderir de münafıklar, içlerinde gizledikleri, Yahudi ve Hristiyanları dost edinme hallerine pişman olurlar. Müminler de onların bu hallerine ve yalan yere yeminler ederek Allah'a karşı cüretkâr davranmalarına hayret ederek derler ki: 'Bunlar mı bizimle beraber olduklarına dair Allah'a bütün güçleriyle yemin ediyorlardı? Halbuki bunlar, bütün yeminlerinde yalancı imişler.' İkincisi Basralıların fiilin başına vav sonuna ise fetha getirerek okuduğu kıraattır. Buna göre bir önceki ayette vav ile okunan ve fethalı olan fiile atfedildiğini söylemişlerdir. Bu kıraate göre mana şöyledir: Umulur ki Allah bir fetih ihsan eder veya katından bir emir gönderir de onunla müminleri, düşmanları olan kafirlere galip getirir. Münafıklar da içlerinde gizledikleri, kafirleri dost edinme hallerinden dolayı pişman olurlar. Yine umulur ki o zaman müminler, münafıklara: 'Bizimle beraber olduklarına dair bütün güçleriyle Allah'a yalan yere yemin edenler bunlar mıydı?' derler. Üçüncü kıraat ise Kufelilerin kıraatıdır. Onlar vav harfi ve fiilin sonunu zamme

⁹² Elmalılı, *Tefsir*, III/1714.

⁹³ İmam Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, trc. M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yay., İstanbul, 1998, c.6, ss.283-285.

⁹⁴ Fahrüddin Er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Akçağ Yay, c.9, s.106.

ile okumuşlardır. Bu kıraate göre ayet müstakil bir ayettir. Taberi Doğudaki insanların elinde bulunan Kur'an'ların yazısı son kıraat ile aynı olduğu için bu kıraati benimsediğini söylemiştir.⁹⁵

وَالشَّفَعِ وَالْوَتْرِ

“Çift olana ve tek olana”

Fecr sûresi 3. ayette geçen “**الوتر**” kelimesi Hamze, Kisaî ve Halefü'l-Âşir kıraatlerinde -vav- ın kesrası ile okunurken diğer on kıraata göre ise fetha ile okunmuştur. Elmalılı Hamdi Yazır mastar olarak okuduklarında şef'ı kelimesinin çiftlemek ve şefaet etmek, vetrin ise teklemek ve ölç almak anlamlarına geldiğini söylemiştir. Bu kelimeler isim olarak kullanıldıklarında ise şefî' çift ve vitir tek demektir. İki rekâtlı namazlar için şefî', tek rekâtlı namazlar için vitir denildiğini de eklemiştir. Yunus'tan naklettiğine göre ise vitir kelimesi iki anlamda da kullanılmaktadır.⁹⁶

Elmalılı Hamdi Yazır burada cumhur kıraatında feth ile okunduğunu bu nedenle de müfessirlerin ölç alma anlamını hiç kullanmadıklarını söylemiştir. Ancak ölç alma manasına ihtimali olmasının önceki ayetler için bir ipucu olabileceğini de söylemiştir. “Rabbinin nasıl yaptığını görmedin mi?” ile anlatılan azgın fesatçılar için yağdırılan azap kamçısından bahsedilmesi ve ilahi öfkeyi açıklayıcı olması **وتر** kelimesinin bu şekilde yorumlanmasına bir ipucu olarak görünse de şefaet ve intikamın yan yana kullanılması meşhur olmadığından bunun gizli bir ima olduğunu belirtmiştir.⁹⁷ Burada kelimenin vavın fethası ile okunmasını, çift ve tek anlamlarının verilmesini uygun bulduğu ortadadır.

وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ

⁹⁵ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Taberi Tefsiri*, trc. Hasan Karakaya ve Kerim Aytekin, Hisar Yay., İstanbul 1994, c.3, ss.327-328.

⁹⁶ Burada Yunus 'un kim olduğu açıkça belirtilmemiştir. Ancak Yunus b. Habîb 'in olması muhtemeldir. Bulut, Ali, “Yunus b. Habîb”, *DİA.*, Ankara, 1991, c. 43, ss .606-607.

⁹⁷ Elmalılı, *Tefsir*, VIII/5794.

“Sakinin o Allah’a karşı gelmekten ki siz onun ve o rahimlerin hürmetine birbirinizden dilek dilersiniz.”⁹⁸

Aynı ayetteki “وَالْأَرْحَامَ” kelimesi Hamze kıraatı hariç م ‘in fethası ile okunmuştur.

Hamze kıraatinde ise م ‘in kesrası ile okunmuştur. Böyle olunca iki vecih ortaya çıkmaktadır. Elmalılı Hamdi Yazır bu vecihleri şu şekilde ifade etmiştir. Birine göre mana: “Yekdiğerlerinizden bir şey reca ederken Allah aşkına, Allah için senden şunu reca ederim, deye namına and verdiğiniz Allah’a isyan etmekten ve o rahimlerin hukuku haysiyetini gözetmemekten korkunuz.” demektir. Diğerine göre ise: “O Allah’a isyandan korkunuz, öyle ilahi ve rahmani bir ahlak ile hareket ediniz ki, siz O Allah’a ve rahimlere and vererek yekdiğerinizden dilekleşirsiniz.” demektir.⁹⁹

Arapların akrabalıktan dolayı bir istekte bulunacakları zaman -Allah ve akrabalık hakkı için rica ederim- dedikleri de tefsirde belirtilmiştir. Devamında da ikinci mananın iki kıraat içinde kullanılabileceğini ancak birinci mananın Hamze kıraatı dışındakiler için kullanılabileceğini söylemiştir. Ayrıca manalardaki açık ve kapalı yönleri de izah etmiştir. Birinci manada hukuki yönü açık, ahlaki yönü kapalı, ikinci manada ise ahlaki yönü açık, hukuki yönü kapalıdır.¹⁰⁰ Bu ayette de gördüğümüz üzere kıraat farklılıkları tefsirde kullanılmış ve mana zenginleştirilmiştir. Ancak ayetin mealine baktığımızda Elmalılı Hamdi Yazır’ın her iki kıraata uygun düşen manayı vererek Hamze kıraatını tercih ettiği görülmektedir.

Bazı ayetlerde kelimenin başka bir kelime üzerine atfedilmesi noktasında da kıraat farklılıkları vardır. Cin sûresinde geçen “ان” lafızlarının farklı şekilde okunması bundan kaynaklanmaktadır. Elmalılı da bu okuyuşlara tefsirinde yer vererek kıraatleri izah etmiştir.

قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنَّ

“De ki: Cinlerden bir topluluğun (Kur’an’ı) dinleyip”

⁹⁸ Nisa 4/1.

⁹⁹ Elmalılı, *Tefsir*, II/1276.

¹⁰⁰ Elmalılı, *Tefsir*, II/1276.

Burada cümle “اوحى” fiilinin naibi faili olduğu için “ان” kıraatlerin hepsinde üstün ile okunmuştur. Buna bağlananların da bu şekilde fetha ile okunması gerekmektedir.

فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا

“Dediler ki: Biz doğru yolu gösteren harika bir okuma dinledik”

Buradaki “ان” mekuli kavildir. Yani -dediler- fiiliyle nakledilmek istenen sözün ne olduğunu göstermek için kullanılır. Mekuli kavil olduğu için bütün kıraatlerde esre ile okunmuştur. Buna bağlananların da esre ile okunması icap eder.¹⁰¹

Görüldüğü üzere buraya kadar bir okuyuş farklılığı yoktur. İttifak ile aynı okuyuş benimsenmiştir. Ancak sûrenin bundan sonraki “ان” lafızlarının atıfları noktasının önemli olduğunu söyleyen Elmalılı Hamdi Yazır kıraatlerin bazısında fetha bazısında kesra okunduğunu söylemiştir. Tam tersi olarak okuyanlar da olmuştur. Kesra ile okunan yerlerde “انا سمعنا” -biz işittik- cümlesi üzerine atfedilmiştir. Bu gayet açıktır ve buna göre mana -şöyle dediler.- demektir. Hafs kıraatı ve Mushaflarda olduğu gibi fetha ile okunmasında ise Elmalılı Hamdi Yazır bazı incelikler olduğunu söylemiştir. “ان” lafızlarının bir kısmı “امنا به” -ona inandık- cümlesindeki “به” nin mahalline ya da yine bu şekilde takdir edilerek zamiri üzerine atfedilerek -dinledik de ona ve şu hakikatlere iman ettik- anlamına gelir. Bu şekilde bunlar da cinlerin sözü cümlesine dahil olmaktadır. Bazıları ise “اوحى الى انه” daki “ان” üzerine atfedilir ve bu şekilde onlar cinlere ait olmayıp Allah kelamı olduğu anlaşılmaktadır. “وان لو استقاموا” -Onlar dosdoğru gitselerdi, Mescitler Allah’ındır- ayetleri Allah kelamı olması ve bütün kıraatlerde fetha ile okunmuş olması buna delil olarak görülebilir.¹⁰²

Müfessirimiz burada kıraat farklılıklarına değinmiş ancak ilk okuyuşun kime ait olduğunu söylememiştir. Bu okuyuşu uygun bulmadığımızı da görüyoruz. İkinci okuyuş yani Hafs

¹⁰¹ Elmalılı, *Tefsir*, VIII/5398.

¹⁰² Elmalılı, *Tefsir*, VIII/5399.

rivayetinin, ayetlerin doğru anlaşılmasına katkı sağlayacak incelikler taşıdığı için tefsirini buna göre yapmıştır.

2. Elmalılı'nın Kıraatleri Zikredip Tercih Yapmadığı Ayetler

Elmalılı Hamdi Yazır kıraatleri dikkate aldığı ayetlerin bir kısmında tercihte bulunurken bir kısmında da tercihte bulunmamıştır. Kıraat farklılıklarını söylemekle yetinmiştir. Bu başlık altında bu ayetlere örnekler verilecektir.

أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ قُلْ أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمْ
اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

“Yoksa siz İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya ‘kub ve torunların yahudi yahut hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?” De ki: “Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?” Allah tarafından kendisine verilmiş bir kanıtı saklayandan daha zalim kim vardır? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.”¹⁰³

Görüldüğü üzere ayet “ام تقولون” diye başlamaktadır ve bu şekilde okunduğunda anlamı ‘Yoksa İbrahim de İsmail de İshak da Yakub da esbat da hep Yehud veya nesârâ idiler mi diyorsunuz?’ şeklindedir. Nafi, İbni Kesir, Ebu Amir, Halef rivayetiyle Hamze, Ebu Ca’fer, Revh rivayetiyle Ya’kub kıraatlerinde –ي– ile “ام يقولون” şeklinde okunmuştur. Bu okuyuş Peygambere hitap edildiğini göstermektedir. Ki ayetin devamında “Sen onlara de ki... “diye cevap verilmiştir.

Elmalılı Hamdi Yazır kıraatlerin hangisinin daha uygun olduğu konusuna değinmemiştir. Ayetin devamı ile bütün mana verdiğimiz zaman şu şekildedir: “Ey Muhammed, Yehud ve Nasara İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve esbadın kendilerinden olduklarını mı iddia ediyorlar? Sen onlara de ki siz mi daha iyi bilirsiniz Allah mı?”. Kanaatimizce ikinci okuyuş ayetin anlamına daha uygun düşmektedir.

¹⁰³ Bakara 2/140.

Müfessirimizin dikkate aldığı ancak tercihte bulunmadığı ayetlere de misaller vermek yerinde olacaktır. Mesela Nisa sûresi 140. ayette geçen “وقد نزل” fiilinin Asım ve Yakub kıraatleri dışında meçhul sığası ile okunduğunu bildiren Elmalılı Hamdi Yazır bu ayetin mealini malum fiile göre vermiştir. “O size kitabında şunu da indirmiştir: Allah’ın ayetlerini işittiniz mi hakları inkâr ediliyor ve onlarla eğleniliyor, artık o hariflerin yanlarında oturmayın ta ki başka bir lakırdıya dalsınlar, çünkü o zaman siz de onlar gibisinizdir. Şüphesiz ki Allah o münafıklarla kafirleri cehennemde toplayacak topunu bir.”¹⁰⁴

Ayetin yorumunu yaparken ise malum ve meçhul sığaları ile anlam vermiş ve bir tercihte de bulunmamıştır. Yorumu şu şekildedir: “Halbuki daha önce size kitapta Allah şöyle indirmiş, şöyle indirilmiş idi...” Burada görüyoruz ki mana olarak büyük bir değişikliğe sebep olmasa da Elmalılı bu kıraatı burada zikretme gereği duymuştur. İki kıraata göre de yorum yapmış ve sonuç olarak kitapta Allah’ın ayetlerine küfredilirken ve alay edilirken, kafirlerle ve aley edenlerle oturulamayacağını söylemiştir.¹⁰⁵ Başka bir misal daha verelim.

وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمْ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

“Bir de hem İbrahim kendisi ve hem torunu Ya’kup her ikisi kendi oğullarına dahi bu milleti veya bu kelimeyi tavsiye ettiler.”¹⁰⁶

Burada Elmalılı “ووصى” -tavsiye ettiler- yerine Nafi’, İbni Amir ve Ebu Ca’fer kıraatlerinde – “اوصى بها” -vasiyyet ettiler- kıraatının okunduğunu söylemiş ve aralarında herhangi bir tercihte bulunmamış ve ayeti “İbrahim ve Ya’kup’dan her biri oğullarına bu milleti şu suretle tavsiye veya vasiyyet ettiler.” diye yorumlamıştır.

Elmalılı Hamdi Yazır Nisa sûresinin 1. ayetinin tefsirinde de kıraatleri dikkate almıştır. “تساءلون” kelimesi Asım, Hamze ve Kisaî kıraatlerinde şeddesiz س harfi ile okunmuştur. Diğer

¹⁰⁴ Elmalılı, *Tefsir*, III/1494.

¹⁰⁵ Elmalılı, *Tefsir*, III/1499.

¹⁰⁶ Bakara 2/132.

geri kalan kıraatleride ise şeddeli olarak okunmuştur. Ancak Müfessirimiz manaya bakıldığında bir değişiklik olmadığını söylemiştir.¹⁰⁷

Elmalılı Hamdi Yazır'ın tercihte bulunmadığı kıraatlere ayetin anlamında değişikliğe sebep olmayan okuyuşları örnek verebiliriz. Şuara sûresi 176. ayette “اصحاب الايكة” Eyke ashabı bazı kıraatlerde Leyke ashabı olarak anlaşılmıştır. Elmalılı Hamdi Yazır Leyke kıraatlerinde Leykeliler denildiğini söylemiştir. “الايكة” nin nakil ile Leyke okunabileceğini buranın, merkezi olan kasabanın ismi olabileceğini söylemiştir. Leyke, Taş yağmuruna tutulanların merkez şehirlerine denildiğini de eklemiştir.¹⁰⁸ Müfessirimiz burada Leykelilerin kıraatı diye genel bir ifade kullanmış ve kıraatlerin kime ait olduğunu belirtmemiştir. Ayetin anlamında büyük bir değişikliğin meydana gelmediği de ortadadır. Ancak iki halkın da ticaretle meşgul oldukları ve hilekâr oldukları anlaşılmaktadır.

Elmalılı Hamdi Yazır'ın tercihte bulunamadığı kıraatlere sadece kıraat imamları tarafından nasıl okunduğunu söylediği okuyuşları da ekleyebilmek mümkündür. Yasin sûresinin birinci ayeti buna örnektir. “يس” kelimesini anlamı üzerine birtakım açıklamalar yaptıktan sonra okuyuş farklılıklarına yer vermiştir. “يس” kelimesi Ebubekir, Hamze, Kisaî, Revh ve Halefi aşır kıraatlerinde ي'nin fethası ile imale yapılarak okunmuştur. Kıraatı Aşerede ise س durulduğunda ve geçildiğinde sakin okunmuştur. Kalun, İbni Kesir, Ebu Amr, Hafs ve Hamze ü harfini geçildiği zaman izhar ederek okumuşlar, diğerleri ise idgam ile okumuşlardır. Ancak Ebu Cafer hep sekit yaptığından ona da izhar lazım geleceğini söylemiştir.¹⁰⁹

Elmalılı Hamdi Yazır burada kıraatleri manaya olan etkisi sebebiyle değil okuyuş şekilleri ile ilgili bilgi vermek için zikretmiştir.

¹⁰⁷ Elmalılı, *Tefsir*, II/1276.

¹⁰⁸ Elmalılı, *Tefsir*, V/3640.

¹⁰⁹ Elmalılı, *Tefsir*, VI/4006.

Saffat sûresinde de buna benzer bir durum vardır. “سلام على آل ياسين” ayeti ‘ Selam İlyasine’ diye tercüme edilmiştir. İlyasin ise İlyas demektir. Elmalılı Hamdi Yazır’ın naklettiğine göre bazı kıraatlerde “آل ياسين” şeklinde okunduğundan iki kıraata da uygun olması için ayette geçtiği şekilde yazılmıştır. Burada Elmalılı Hamdi Yazır iki şekilde de mananın değişmediğini söylemiştir. Yasin, İlyas’ın babası olduğu için diğer okuyuşta da kastedilen İlyas’tır. Bu nedenle bu kıraatın da açık olduğunu bildirmiştir.¹¹⁰ Burada okuyuş ve imla üzerinde durmuştur. Manada da bir değişiklik meydana getirmediğini göstermiştir. Buna bir misal de Hadîd sûresinden verecek olursak ayet şu şekildedir.

الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

“Onlar kendileri cimrilik yaptıkları gibi insanlara da cimrilik telkin ederler. Kim yüz çevirirse bilsin ki Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır.”¹¹¹

Nafi’, İbni Âmir ve Ebu Ca’fer kıraatlerinde “هو” olmadan “فان الله الغني الحميد” olarak okunduğunu söyleyen Elmalılı Hamdi Yazır bunun manada hiçbir değişikliğe neden olmadığını aktarmıştır.¹¹²

Elmalılı Hamdi Yazır’ın tefsirinde kullandığı bazı kıraatler ayetin anlamında bir değişiklik meydana getirmemiştir. Kelimenin farklı okuyuşlarının aynı anlamda kullanıldığını ayetin manasını etkilemediğini söylemiştir.¹¹³ Birkaç yerde de ayetin açıklamasını yaparken kelimenin okunuşu ile ilgili gramer bilgisi verirken kıraat imamlarının bunu kabul edip etmediği ile ilgili bilgi vermiştir.¹¹⁴

¹¹⁰ Elmalılı, *Tefsir*, VI/4068.

¹¹¹ Hadîd 57/24.

¹¹² Elmalılı, *Tefsir*, VII/4756.

¹¹³ Elmalılı, *Tefsir*, IX/6335.

¹¹⁴ Elmalılı, *Tefsir*, IX/6227.

Kureyş sûresinin ilk ayetinde benzer bir durum vardır. Elmalılı Hamdi Yazır ayeti açıklarken kıraat farklılıklarının bulunduğunu söylemiştir. “لايلاف قريش ايلافهم” Ayetini Ebu Ca’fer birincisi hemzesiz meksur ya ile “ليلف” ikincisi “ya” sız hemze ile “الافهم” şeklinde okumuştur. İbnü Amir ise kıraatında ise birincisi “ya” sız hemze ile “لالاف” ikincisi hemze ve ya ile diğer kıraatler gibi “ايلافهم” şeklinde okunmuştur. Diğer kıraatlerin hepsinde hemze ve ya ile okunmuştur. Birinci kıraate göre bunların anlamı alışmak veya alıştırmak ya da anlaşma yapmak demektir. İkinci kıraate göre anlamı sadece anlaşma yapmaktır. Elmalılı Hamdi Yazır burada kıraatleri nakletmiş ancak bir tercihte bulunmamıştır. Kıraatlerine mana farklılıklarını vermekle yetinmiştir.¹¹⁵

Elmalılı Hamdi Yazır’ın tefsirinde dikkate aldığı ancak tercihte bulunmadığı kıraatlere misaller verdik. Şimdi de tefsir yaparken yararlandığı kıraatleri inceleyelim.

3. Elmalılı’nın Kıraatleri Tefsir Yaparken Kullandığı Ayetler

Kıraat farklılıklarının etkisini iyi anlayabilmek için öncelikle ayetlerin Arapça lafızları ve anlamları verilecek daha sonra Müfessirimizin kıraat farklılıklarıyla ilgili yorumları aktarılacaktır. Tekvir sûresinden örnek vererek açıklamaya başlayalım.

وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ

“O, gayb hakkında cimri de değildir.”¹¹⁶

Elmalılı Hamdi Yazır ayetteki “ضنين” kelimesinin cimrilik ve kıskançlık yapan kişi manasına gelebileceği gibi kıskanılan kişi için de kullanılabileceğini söylemiştir. Daha sonrasında bazı kıraatlerde “ظنين” olarak okunduğunu aktarmıştır. Bu okuyuş ile ayetin iki farklı şekilde tefsir edilebileceğini söylemiştir. Bunlardan biri zanlı manasına gelmesi, diğeri de kuvveti zayıf, hafızası kötü anlamında kullanılmasıdır. Bu şu demektir ki Allah Rasülünün

¹¹⁵ Elmalılı, *Tefsir*, IX/6149-6150.

¹¹⁶ Tekvir 81/24.

vahiy alma ve onu ulaştırma hususunda hiçbir zayıflığı yoktur. Onun aldığı vahiy diğer insanlardaki kuruntu ve şüphe karışan, ilmi sebeplerden olmayan ilham ve kalbe doğan şeyler gibi anlaşılmamalıdır. O Allahü Teâlâ'dan aldığı emirleri hiçbir şüphe olmadan bir harfini bile zayi etmeden insanlara ulaştırır.¹¹⁷ Yani Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Kur'an vahyini emniyetli bir şekilde aldığı ve insanlara hiçbir değişiklik olmadan ulaştırdığı söylenmektedir.

Müfessirimiz burada kıraatler üzerinde açıkça bu da uygundur bu uygun değildir diye bir tercihte bulunmamış olsa da ayetin tefsirine baktığımızda iki kıraate göre de açıklama yaptığı görülmektedir. Efendimiz'in (s.a.v.) vahyinin güvenilirliği konusunun iyi anlaşılabilmesi için ayeti iki kıraati da dikkate alarak tefsir eden Elmalılı Hamdi Yazır bu şekilde kıraatlerin anlama etkisini de göstermiştir. Kıraatlere başka bir yaklaşımını da şu örnekte görebiliriz.

تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا

“Gökte yıldız kümeleri oluşturan, yine orada bir ışık kaynağı ve aydınlatan bir ay yaratan (Allah) mübarektir, cömerttir.”¹¹⁸

Furkan Sûresinde geçen bu ayette ise “سراجا” kelimesi Hamze, Kisâi ve Halefü'l-Âşir¹¹⁹

kıraatlerinde س ve ر harfinin zammesi ile çoğul olarak “سُرَجًا” diye okunmuştur. Elmalılı Hamdi Yazır ilk okuyuşa göre sirac kelimesinin kandil manasına geldiğini söylemiştir. Ancak çoğul olduğunda kandiller kelimesi Güneşin dışında büyük yıldızları da içine aldığı ifade etmiştir.¹²⁰ Burada müfessirimiz tefsirinde kıraatın kime ait olduğunu belirtmemiş -bazı kıraatler- diye kapalı bir ifade kullanmıştır. Tekil bir kelimenin çoğul okunması ile anlamın nasıl zenginleştiği açıkça görülmektedir. Mananın zenginleştirildiğini gösteren başka bir örnek daha verelim.

¹¹⁷ Elmalılı, *Tefsir*, VIII/5623.

¹¹⁸ Furkan 25/61

¹¹⁹ Dâni, Ebû Amr Osman b. Sâid, *et-Teysîr fi'l- Kırâati's- Seb'*, neşr. Otto Pretzl, İstanbul, 1930, s. 164; İbnü'l Cezerî, *en-Neşr*, c. II, s. 606; Dimyâtî, *İthâf*, s. 202.

¹²⁰ Elmalılı, *Tefsir*, V/3610.

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ
قِصَاصًا فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَّهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

“Biz Tevrat’ı indirdik ve onda bu Yahudilerin üzerine şöyle yazdık, şöyle farz kıldık ki elbette cana can, göze göz, buruna burun, dişe diş ve alesseviye (seviyelerine göre) cerhler birbirine kısastırlar.”¹²¹

Mâide sûresinde geçen bu ayette Tevrat’ta yazılı olan kısas hükmünün mahiyetinden bahsedildiği görülmektedir. Elmalılı Hamdi Yazır öncelikler anlamları üzerinde durmuş ve kıraatlerin tamamına uygun olması için iki ayrı anlam vermiştir. İlki yukarıda aldığımız manadır. Diğeride şu şekildedir: “Yahud can cana mukabildir, göz göze mukabildir, burun buruna mukabildir, kulak kulağa mukabildir, diş diş mukabildir ve ila ahirih bunlar gibi mümaselet mümkün olan cerhler birbirine kısastır.”¹²²

İki ayrı manayı söyledikten sonra kıraat farklılıklarına değinmiştir. Kisaî’nin kıraatına göre hepsi zamme ile “ان النفس با النفس” cümlesine atfedilir ve ‘şunu da yazdık, şunu da şunu da’ anlamına gelir. Fiilin mefulü olur. İbni Kesîr, Ebû Amr, İbni Âmir kıraatlerinde ise “الجروح” zamme ile okunmuştur. Açıklama yapıldıktan sonra hükmün özeti anlamına gelir. Nâfi’, Asım, Hamze kıraatlerinde ise hepsi -nefs- kelimesine atıf ile nasp okunur ve -kısas- hepsinin haberi olabilir.¹²³

Elmalılı Hamdi Yazır kıraatlerin hepsini hatırlatmak için iki defa anlam vermiştir. Bu ayetin anlaşılmasını kuvvetlendirmiştir. Ancak bu iki mana hükmü değiştirecek derecede farklı değildir. Bir kişi başka birini öldürüp onun yaşama hakkını elinden aldığı zaman bunun cezası aynı şekilde öldüren kişinin canının alınmasıdır. Hakkın tam olarak alınması gerekmektedir. Eksik ya da fazla alınması zulümdür.

وَلِيَحْكُمَ أَهْلَ الْإِنْجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

“İncil’e tâbi olanlar da Allah’ın onda indirdiği hükümlerle hükmetsinler. Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıkların kendileridir.”¹²⁴

¹²¹ Maide 5/45.

¹²² Elmalılı, *Tefsir*, III/1691.

¹²³ Elmalılı, *Tefsir*, III/1692.

¹²⁴ Maide 5/47.

Aynı sûrede geçen bu ayette “وَلِيْحَكْم” kelimesi Hamze kıraatında lam harfinin kesri mim harfinin fethası ile “وَلِيْحَكْم” şeklinde okunmuştur. İlk okuyuşa göre anlam “İncil ehli de Allah’ın bunda indirdiği tasdik, hidayet ve öğüt ile hükümlerindir.” demektir. Ancak Hamze kıraatında mefulü leh olduğu için ‘Muttakilere hidayet ve mav’ızai ilahiyye (ilahi öğüt) ile hükmetmeleri için verdik’ manasına gelir. Bu mana ile İsa’nın (a.s.) geçmiş peygamberlerin izinde olmakla beraber yeni bir şariat ile gönderildiği ifade edilmektedir. Yani Yahudilik’ in hükmü kaldırılmıştır. İsa (a.s.) ve İncil’in tasdikini almadan doğrudan Tevrat’a göre hareket etmek ise caiz değildir.¹²⁵

Müfessirimiz kıraat farklılığını zikredip anlam verdikten sonra ayeti iki kıraati dikkate alarak yorumlamıştır. Gramer değişikliği ile oluşan kıraat farklılığı önemsiz gibi görünse de aslında ayetin doğru anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir.

Başka bir ayette de iki kıraatin dikkate alınmasıyla anlam bütünlüğünün sağlandığı görülmektedir. Bakara sûresi 259. ayette bir kimsenin yok olmuş bir şehri kimsenin diriltmeyeceğini düşünmesi üzerine Allahü Teâlâ’nın kemikleri tekrardan birleştirmesi ve insanları diriltmesi konu edilmiştir. Ayette geçen “كَيْفَ نَنْشُرُهَا” kelimesi -biz onları nasıl birbirine bindiriyoruz ve yerli yerine koyuyoruz.- demektir. Ancak Nafi’, İbni Kesir, Ebu Amir, Ebu Ca’fer ve Ya’kub kıraatlerinde noktasız olarak ر harfi ile “نَنْشُرُهَا” olarak okunmuştur. Bu şekilde okunduğunda – o kemikleri nasıl hayata atıyoruz.- anlamına gelmektedir.

Elmalılı Hamdi Yazır ayetin mealini birbirine bindirmek anlamında vermiş olsa da tefsir yaparken iki okuyuşu da dikkate almıştır. Kemikler nerelerden, ne şekilde çıkıp geliyor da o etler birleşiyor ve insana dönüşüyor.¹²⁶

Kemiklerin hayata atılması, dağılması vurgulanmıştır. Kemiklerin dağılması ve tekrardan birleştirilmesindeki inceliğin anlaşılabilmesi için bu okuyuş farklılıklarının bilinmesi gerekmektedir.

¹²⁵ Elmalılı, *Tefsir*, III/169

¹²⁶ Elmalılı, *Tefsir*, II/886.

وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرَءُ

“Geçip gitmekte olan geceye.”¹²⁷

Elmalılı Hamdi Yazır’ın kıraatleri dikkate aldığı bu ayette “يسر” kelimesine -giderken, geçtiği sırada- anlamı verilmiştir. Ancak Elmalılı Hamdi Yazır’ın aktardığına göre bu kelimenin aslı ‘yesrî’ dir. Fasıla olduğu için ي hazf olunmuştur. Nafi’, Ebu Amr, Ebu Ca’fer kıratlarında geçilirken, İbni Kesir ve Ya’kub kıraatlerinde durulurken ve geçilirken “يسرى” şeklinde okunmuştur. Anlamı ise isra gibi gece gitmek demektir. Bu da gece, gece giderken demek olacağından gece içinde gece varmış anlamı çıkar. Burada soyut olarak yürüme anlaşılması adet olmuş olsa da Elmalılı Hamdi Yazır’a göre burada iki husus vardır. İlki gece ile kastedilen karanlık olup burada karanlığın yok olmaya yüz tuttuğuna işaret vardır. Diğeri de gecenin bir gam ve elem olup gam ve elemin de geçecek olduğuna işaret olmasıdır. Bu anların ise seher vakitleri olduğunu söyleyerek fecr ve gece için genel ifadeler kullanılmasının manayı tamamlamayacağını düşündüğünden Bayram sabahı veya da sabahı bayram olan gecenin seher vakti olarak tefsir etmenin daha uygun olacağını belirtmiştir.¹²⁸

Görüldüğü üzere burada kıraatler tefsirin yorumlanmasında kullanılmış ve ayetin anlamının daha iyi ortaya konulmasını sağlamıştır. Başka bir ayeti inceleyelim.

قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرِّ مِّنْ ذَلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ مَن لَعَنَهُ اللَّهُ وَعَصَبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ
وَعَبَدَ الطَّاغُوتِ أُولَئِكَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضَلُّ عَن سَوَاءِ السَّبِيلِ

*De ki: Size Allah yanında cezaca ondan daha fenasını haber vereyim mi? O kimseler ki Allah kendilerine lanet etmiş, gadabına uğratmış, onlardan maymunlar, hınzırlar, ve tağuta tapanlar yapmış, işte bunlar mevkice daha fena ve düz yoldan daha sapkındırlar.*¹²⁹

¹²⁷ Fecr 89/4.

¹²⁸ Elmalılı, *Tefsir*, VIII/5797.

¹²⁹ Mâide 5/60.

Burada “عبد ومن” fiili mazi olarak “لعن” veya “غضب” fiiline atfedilmiş olup anlamına gelir. Hamze kıraatında ب harfinin zammesi ve ت harfinin kesrasıyla isim tamlaması olur ki خنازير , قردة kelimelerine atfedilmiş olur. Bu kıraati söyledikten sonra Elmalılı Hamdi Yazır yekuz vezninde sıfat olduğunu da eklemiştir.¹³⁰

Anladığımız kadarıyla Elmalılı Hamdi Yazır burada Hamze kıraatini ayette verilmek istenen mesajın anlaşılması için daha uygun bulmuştur. Bu kıraate göre de mana vermiştir.

Aynı sûrenin 18. ayetinde “ولا تحاضون على طعام المسكين” *“Ve birbirinizi miskini yedirmeye teşvik etmiyorsunuz.”*¹³¹ Elmalılı Hamdi Yazır’ın belirttiğine göre “ولا تحاضون” tefail babından olup aslı “تتحاضون” dır. Nafi’, İbni Kesir ve İbni Amir kıraatlerinde ha harfinin zammesiyle elifsiz olarak “لا تحضون” şeklinde okunmuştur. Ebu Amr ve Ya’kub kıraatlerinde ise bu fiillerin hep ‘ya’ ile gaib sığıması üzerine “ولا يكرمون ولا يحضون وياكلون ويجبون” şeklinde okunduğunu nakletmiştir. Tefsirinde de -yoksulların bakımını üstlenmede birbirinizi teşvik etmiyorsunuz ve özendirmiyorsunuz, bu konuda yarış içinde olmanız gerekirken siz kaçırıyorsunuz ve birbirinizi korkutuyor ve nefret ettiriyorsunuz- diye açıklama yapmıştır.¹³²

Burada Elmalılı Hamdi Yazır kıraatleri nakletmiştir. Fiilin asıl babını söylemiştir. Naklettiği kıraatlerin anlamlarını zikretmemiştir. Ayetin tefsirinde teşvik etme fiilinin yanında özendirme fiili kullanarak açıklama yapmıştır.

Yine aynı sûrenin 25. ve 26. ayetlerinde “فيومئذ لا يعذب عذابه احد ولا يوثق وثاقه احد” *“Artık o gün onun ettiği azabı kimse edemez ve onun vurduğu bağı kimse çözemez.”*¹³³

Elmalılı Hamdi Yazır عذابه ve وثاقه kelimelerindeki zamirlerin iki manaya işaret ettiğinden bahsetmektedir. İlki zamirin Allahü teala için kullanılmasıdır. Buna göre mana

¹³⁰ Elmalılı, *Tefsir*, III/1726.

¹³¹ Elmalılı, *Tefsir*, VIII/579.

¹³² Elmalılı, *Tefsir*, VIII/5809.

¹³³ Elmalılı, *Tefsir*, VIII/5790.

‘Allah’ın o gün insana ettiği azabı kimse edemez.’ olur. İkincisi ise insan için kullanılmasıdır. Bu görüş, âlimler tarafından daha çok tercihe layık görülmüştür. Zamir insan için kullanıldığında anlam ‘O gün insanın kendine ettiği azabı başka kimse edemez, kendine ettiği bağı öyle kimse sıkı vuramaz.’ demektir. Elmalılı Hamdi Yazır bu mananın “*Sana gelen her fenalık da kendindedir.*”¹³⁴ ayetinin açıklaması olduğunu söylemiştir.¹³⁵

Ayetteki “لا يعذب” ve “لا يوثق” fiillerinin Kisaî ve Ya’kub kıraatlerinde ذ ve ث harflerinin fethasıyla meçhul okunduğunu nakletmiştir. Burada zamirin insana ait olduğu açıktır. Onun azabı gibi kimsenin azap olunamayacağı ve onun bağlanması gibi kimsenin bağlanamayacağı anlamına gelir.¹³⁶

Bu ayette kıraatin dikkate alınması aslında bir nevi Elmalılı Hamdi Yazır’ın vermiş olduğu manayı destekler şekildedir. Zamir için iki manaya işaret olsa da kıraatlerin incelenmesi ile birlikte bu teke düşmüş ve her ihtimalde zamirin insana ait olduğu ortaya çıkmıştır. Burada görülüyor ki kıraat tefsiri güçlendirmiştir.

Elmalılı Hamdi Yazır bazen tefsirine başlamadan kıraatleri açıklama ihtiyacı duymuştur. Buna şu ayeti örnek verebiliriz.

مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Biz bir ayetten her neyi nesih veya insa edersek ondan daha hayırlısını yahut mislini getiririz, bilmez misin ki Allah her şeye kadir, daima kadirdir.”¹³⁷

Elmalılı Hamdi Yazır bu ayetin tefsirine başlamadan önce kıraatleri nakletmiştir. İbni Amir, nun harfinin zammesi ve sin harfinin kesrasıyla ما ننسخ şeklinde okumuştur. Bu insahdandır. İbni Kesir ve Ebu Amr ise kıraatlerinde birinci nunun ve sinin fethasıyla ve daha sonra sakin hemze getirerek او ننسأها diye okumuşlardır. Müfessirimiz bu okuyuşun ertelemek manasında olduğunu söylemiştir.¹³⁸ Daha sonrasında müfessirimiz ayetle ilgili açıklamalara başlamıştır.

Elmalılı Hamdi Yazır’ın burada kıraatleri önce zikredip daha sonra açıklamalara başlaması, yapacağı tefsire bir ön hazırlık olarak algılamak yanlış olmasa gerektir. Ayrıca bu

¹³⁴ Nisa 4/79.

¹³⁵ Elmalılı, *Tefsir*, VIII/5812.

¹³⁶ Elmalılı, *Tefsir*, VIII/5812.

¹³⁷ Bakara 2/106.

¹³⁸ Elmalılı, *Tefsir*, I/459.

kıraatler onun yorumunu destekleyici de olmuştur. Buna Necm sûresindeki şu ayeti de örnek olarak verebiliriz.

أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ وَمَنْوَةَ الثَّالِثَةَ الْآخِرَ

“Gördünüz değil mi (âciz durumdaki) Lât’i, Uzzâ’yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât’i?”¹³⁹

Bu ayetin tefsirinde Elmalılı Hamdi Yazır öncelikle putların Mekke’ye ilk geliş zamanları ile ilgili bilgiler vermiştir. Daha sonra da putların mahiyetiyle alakalı açıklamalar yapmaya devam etmiştir. Putların isimlerinin müennes olduğunu söyleyen Elmalılı Hamdi Yazır bu görüşteki bazı nakilleri almıştır. Bu görüşü destekleyen kıraatlere de değinmiştir. Kıraatı Aşereden Yakub’un Ruveys rivayetinde ت harfinin şeddesi ile “اللات” şeklinde okunmuştur. “ل” den müştaktır. Bu da döğüp ezmek, bulayıp karmak anlamındadır. Elmalılı bunun üzerine bir rivayet aktarır. Anlatılanlara göre vaktiyle bir adam yağ ile kavut yapıp halka yedirirmiş, yiyenler de gelişirlermiş. İşte bu kişiyi ilah tayin edip onun suretinde bir put yapıp ismini de Lat koymuşlar. Bu şekilde suret te’vili ile olduğundan müennes olması gerekmektedir.¹⁴⁰ Elmalılı’nın burada dikkate aldığı kıraat tefsirini destekleyici niteliktedir. Bu şekilde yorumunu güçlendirmiştir.

Elmalılı Hamdi Yazır devam eden ayetteki diğer bir put olan Menat için kader, ölüm veya ilah manasına geldiğini söylemiştir. İbni Kesir kıraatında “نوء” den alınarak “مناءة” şeklinde okunduğunu burada zikretmiştir. Bu şekilde okunmasının sebebi olarak ise yanında kurban kanlarının dökülmesi veya kendi inançlarına göre yağmur ümid edilmesi gibi bir düşünce ile bu ismi verdiklerini söylemiştir.¹⁴¹ Menat kelimesini doğru yorumlayabilmek için İbni Kesir’in kıraatının bilinmesi gerekmektedir. Elmalılı Hamdi Yazır da burada kıraatı zikrederek açıklamasını detaylandırmıştır.

¹³⁹ Necm 53/19-20.

¹⁴⁰ Elmalılı, *Tefsir*, VII/4593.

¹⁴¹ Elmalılı, *Tefsir*, VII/4594.

سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ

“İstedi bir sail(isteyen) azabın gelmesini ki olacak.”¹⁴²

Me’âric sûresinin ilk ayetinde geçen “سَأَلَ” kelimesinin birden fazla anlamı olduğunu söyleyen Elmalılı Hamdi Yazır bunları şu şekilde sıralamıştır: İstedi, dilendi, dua etti ve sordu. İstemek manası diğer manaların hepsini ifade edebilir. “سَأَلَ” Nafi’, İbni Âmir ve Ebu Cafer kıraatlerinde “قال” gibi hemzesiz olarak “سال” şeklinde okunmuştur. “سال” kelimesinin diğer anlamların yanında bir de aktı anlamı vardır. Ayetin anlamı ise ‘bir akıcı sel inecek olan azabı akıttı’ demektir.¹⁴³

Ayetin sebebi nüzulüne dair üç rivayet nakledilmiştir. Bunlardan biri bu kıraata uygun düşmektedir. Nadr ibni Haris, “Ey Allah! Eğer bu senin tarafından gelmiş bir hak kitap ise, durma üzerimize gökten taşlar yağdır veya bize daha acıklı bir azap ver.”¹⁴⁴ demişti.¹⁴⁵ Bunun üzerine bu ayet indirildi. Çoğunluk bu görüşü benimsemiştir. Bazıları da Ebu Cehil’in “Haydi üzerimize gökten bir parça düşürüver.”¹⁴⁶ sözü üzerine indirildiğini söylemiştir.¹⁴⁷ İkinci kıraat bu sebebi nüzul ile uyum sağlamaktadır. Anladığımız kadarıyla Elmalılı Hamdi Yazır’ın ikinci kıraatı nakletme sebebi de budur. Bu sayede anlamı zenginleştirmiştir.

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ

“Gerçekte Rabb'in biliyor ki kuşkusuz sen, gecenin üçte ikisine yakın bir kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçiriyorsun...”

Müzzemmil sûresi 20. ayetin ilk kısmında yer alan bu cümleyi Müfessirimiz kıraat farklılıklarını dikkate alarak açıklamıştır. Bu okuyuşa göre “نصفه و ثلثه” kelimeleri “ادنى”

¹⁴² Me’âric 70/1.

¹⁴³ Elmalılı, *Tefsir*, VIII/5350.

¹⁴⁴ Enfal 8/32.

¹⁴⁵ Vâhidî, Ebî Hasan Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n-Nüzul*, thk. Üsame b. Abdülhasan Hamîdân, 1992, s.445.

¹⁴⁶ Şuara 26/187.

¹⁴⁷ Elmalılı, *Tefsir*, VII/5350; Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Mısır, 1938, trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç vd., Tefsir-i Kebîr, Akça Yay., Ankara, 1988, c.30, s.121.

üzerine matuf olması sebebiyle mansup olarak okunur. Buna göre gece ibadet süresi en fazla üçte ikisinden biraz eksik, ortası gecenin yarısı, en azı da gecenin üçte biri kadar olmalıdır. “ادنى” yakın veya en az demektir.¹⁴⁸

Nafi’, Ebu Amr, İbni Âmir, Ebu Cafer ve Yakup kıraatlerinde bu kelimeler “ثُلثِي” üzerine atfedilerek mecrur olarak okunmuştur. Buna göre mana ise ‘sen gecenin üçte ikisinden, yarısından ve üçte birinden az kalkıyorsun.’ demek olur. Bu durumda gece yapılan ibadetin en uzun süresi üçte ikiden az, yarım veya biraz fazla; ortası yarımından az üçte bir; en azı da üçte birinden az dörtte biri kadardır. Yani on iki saatlik bir gecede en az üç veya dört saat, ortası dört veya beş saat, en fazla da altı veya yedi saat kalkılıyormuş anlamına gelir.¹⁴⁹

Elmalılı Hamdi Yazır burada kıraat farklılıklarını zikrederek manayı genişletmiştir. Burada ayetin anlamını verip geçebilme ihtimali varken kıraatin dikkate alınmasını önemli görmüş olacak ki ayeti ona göre tefsir etmiştir. Bu şekilde anlam zenginleştirilerek daha belîğ bir şekilde ifade edilmiştir.

Cin sûresi 19. ayetinde geçen “ان” lafzının okunuşunda kıraat farklılığı vardır. **وَأَنه لَمَّا** *“Allah’ın kulu O’na ibadet üzere kalktığında üstüne çıkarasına etrafına üşüşüyorlar.”* Nafi’ ve Asımdan Ebu Bekir kıraatlerinde kesra ile “ان” , Hafs’ta ve diğer kıraatlerin hepsinde fetha ile “ان” şeklinde okunmuştur. Cin sözlerine atfedildiği için kesra ile okunduğu söylenmiştir. Ancak bu surette **كَادُوا** fiilindeki "onlar" mânâsına gelen zamir cinlerin yerini tutmamaktadır. Müfessirimiz burada bir tek ayeti cinlerin sözlerine atfetmenin daha önceki hoşluk ve inceliği yok edeceğini söylemiştir. Burada atıf değil de Allahü Teâlâ tarafından yeni bir cümle başlatıldığını bunun daha uygun olacağını

¹⁴⁸ Elmalılı, *Tefsir*, VIII/5439.

¹⁴⁹ Elmalılı, *Tefsir*, VIII/5440.

belirtmiştir. Fetha ile okunması ise vahiy cümlesine atfedildiği içindir. Bu şekilde de كَادُوا fiilindeki -onlar- manasına gelen zamir cinlerin veya cinlerin ve insanların yerini tutmaktadır.¹⁵⁰

Elmalılı Hamdi Yazır burada iki tane kıraatten bahsetmiştir. Görüldüğü üzere manalara baktığımızda çok zıt değişiklikler oluşmamaktadır. Ancak sûrenin başında belirttiği incelik ve hoşluğu kaybeden bu kıraati anlama uygun hale getirmiştir. Bu kıraatlerin ayeti anlamını açıklayıcı olması tefsire bir destek sağlamıştır.

Müfessirimizin dikkate aldığı kıraatlerin mana itibariyle bir tezatlık oluşturmadığını aksine manayı zenginleştirdiğini, çeşitlendirdiğini, anlam üzerinde önemli katkıları olduğunu söyledik.

Bu bölümde Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirinde dikkate aldığı kıraat farklılıklarını bazı ayetlerden örnekler vererek anlatmaya çalıştık. Görüldüğü üzere müfessirimiz kıraatlere önem vermiştir. Ayetleri yorumlarken gerekli gördüğü yerlerde kıraat farklılıklarını zikretmiştir. Bazı ayetlerde kıraat farklılıklarını zikretmiş ancak herhangi bir yorumda ya da tercihte bulunmamıştır. Bazı ayetlerde ise kıraat farklılıklarını zikrettikten sonra hangisini daha uygun buluyorsa belirtmiştir. Bazen de farklı kıraatlerle birlikte ayeti tefsir etmiş ve kıraatlerin ayetin anlaşılmasını kolaylaştırdığını göstermiştir.

Burada kıraat farklılıklarını dikkate aldığı ayetleri zikrettik. Bundan sonraki başlık altında ayrıntılı olarak kıraatlerin dikkate alındığı durumlarda ayetlerin manasındaki değişiklikler ve kıraatlerin Kur'an'ın anlaşılmasına katkısı hakkında bilgi verilecektir.

B. Elmalılı Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Dikkate Alınmasının Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı

Elmalılı'nın kıraatleri dikkate aldığı ayetlerden örnekler vererek kıraatleri nasıl ele aldığı konusunda bilgiler aktardık. Şimdi de dikkate aldığı kıraatlerin Kur'an'ın anlaşılmasına sağladığı katkıyı göstermeye çalışacağız.

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقْلَّتْ سَحَابًا ثَقَالًا سَقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ

الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

¹⁵⁰ Elmalılı, *Tefsir*, VIII/5409.

“Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O’dur. Nihayet o rüzgârlar ağır bir bulut yüklenince onu ölü bir memlekete sevkederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Herhalde bundan ibret alırsınız.”¹⁵¹

Elmalılı Hamdi Yazır, ayette geçen “بَشْرًا” kelimesinin Nafi’, İbni Kesîr, Ebu Amr, Ebu Ca’fer Ya’kub kıraatlerinde “نَشْرًا”, İbni Âmir kıraatında ise “نُشْرًا” olarak okunduğunu aktardıktan sonra ayetin -rahmetinin önünde nâşirleri olarak yaygın birtakım rüzgârlar gönderir.- anlamına geldiğini belirtmiştir.

“Büşr” ve “Nüşr” çoğul kelimelerdir. Nunun fethasıyla okunduğu zaman ise neşretmek, yaymak ve ayırmak manasında masdar ya da “güzel rüzgâr” ve hoş, yumuşak rüzgâr anlamında isim olur. İbni Kesir, Hamze, Kisaî kıraatlerinde “الريح نشرا” diye okunmuştur ve anlamı da “rahmetinin önünde neşir halinde rüzgâr gönderir.” demektir. Allahü Teâlâ yağmur yağdıracağı ya da hayat neşredeceği zaman durgun havayı harekete geçirir. Hareketi berekete başlangıç, sebep, müjdecî ve nâşir yapar. Elmalılı Hamdi Yazır’a göre bu hareket özel bir harekettir. İbnü Ömer’dan (r.a.) edinilen bilgiye göre rüzgâr sekiz şekildir. Dördü azap, dördü ise rahmettir.¹⁵²

Buradan anlaşılan o ki her iki kıraatle beraber anlam bir bütünlük sağlamaktadır. Müfessirimiz rüzgârların müjdecî, durgun havayı harekete geçirici olarak nitelendirildiğini söylemektedir.

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ

“Ödül ve ceza gününün tek hâkimi.”

Fatiha sûresindeki bu ayetin tefsirine baktığımızda Elmalılı Hamdi Yazır burada iki kıraat olduğunu aktarmaktadır. Nafi’, İbni Kesir, Ebu Amr, İbni Âmir, Hamza ve Ebu Cafer elifsiz olarak “ملك يوم الدين” şeklinde okumuştur. Ancak Asım, Kisaî, Yakup, Halefû’i-Âşir “مالك يوم الدين” şeklinde okumuştur.¹⁵³ Ki bu bizim kabul ettiğimiz ve okuduğumuz kıraattir.

¹⁵¹ Araf 7/57.

¹⁵² Elmalılı, *Tefsir*, III/2197.

¹⁵³ Elmalılı, *Tefsir*, I/91.

Müfessirimiz bu ayette mana ile ilgili çeşitli okuyuşların yer aldığını söyledikten sonra bunların neler olduğunu açıklamıştır. Birinci okuyuş “mülk” masdarından sıfatı müşebbehe, ikinci de “milk” masdarından ismi faildir. Bunlar görüldüğü üzere kuvvet manası ile alakalı olan kelimelerdir. Biri insanların canları üzerindeki diğeri de malları üzerindeki tasarruf yetkisidir. Hükümdarlık, toplumda düzeni sağlamak adına yapılan genel nitelikli bir yönetim gücüdür. Mâlikiyet ise kişinin kendi mal varlığı üzerindeki özel nitelikli bir yönetim gücüdür. Ancak mutlak manada sahip olma ve hükümdarlık gücü âlemlerin Rabbi olan Allah’a (c.c.) aittir. İnsana bu yetkiler vekâleten verilmiştir. İnsanlık bu vekâleten sürdükleri yetki ile gururlanmakta ve bencillik yarışına girmektedir. Mülkiyet ve hükümdarlık dünyada mutlu olmanın temel şartlarından. Kişisel mülkiyet ve toplumda düzeni sağlayan otorite olmadan hayat devam edemez ve temelinden sarsılır. Her ikisi dengeli yürütüldüğü takdirde toplumda huzur sağlanabilir. İkisi birbirini destekler. İşte bu ayet insanların dünya üzerindeki geçici hükümdarlığının elinden alınmadığını ahirette ise her şeyin gerçek hükümdarına verileceğini göstermektedir.¹⁵⁴

Dünyada iken her şeyin kendisine ait olduğunu zannedenler en ufak bir malı bile vermekten korkanlar aslında sahip olduklarının kendilerine ait olmadığını gördüklerinde bu acıyı hissederler. Bunu sonradan değil de önceden hissedebilmek insanın bakış açısını değiştirecek ve onu gerçeği görebilecek duruma getirecektir. Tüm bunlardan sonra şunu da ifade etmek gerekir insanlığın elindeki otoriteyi kaybedeceğini bilmesi onu ümitsizliğe götürecek bir neden değildir. Otoriteyi gerçek Hak sahibine vermek bir yok oluş durumundan ziyade Rabbanî memlekette Rahman’ın önünde toplanarak derecelerine göre mutluluktan paylarını almayı ifade etmektedir. Ancak bu memleketin vatandaşı olamayanlar başka bir memleket bulamayacaklar. İşte Allahü Teâlâ burada tek bir kıraatle okunmasına izin vermemiş ve iki manaya da işaret ederek belağatının kuvvetini göstermiştir.¹⁵⁵

Müfessirimiz bu ayetle ilgili olarak aktarmış olduğu iki farklı kıraatin Kur’an-ı Kerim’in anlaşılmasında ne denli faydalı olduğunu yaptığı açıklamalarla göstermiştir.

---

¹⁵⁴ Elmalılı, *Tefsir*, I/93.

¹⁵⁵ Elmalılı, *Tefsir*, I/94.

وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ
الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ

“Onları nerede yakalarsanız öldürün ve sizi çıkardıkları yerden onları çıkarın. O fitne katilden eşeddir, yalnız Mescid-i Haram yanında onlar size kıtal etmedikçe siz de onlara kıtal etmeyin, Fakat sizi öldürmeye kalkışlarsa, hemen onları öldürün, kâfirlerin cezası böyledir.”¹⁵⁶

Allah’ın (c.c.) evinde yapılan savaşların hükmüne binaen inen Bakara sûresi 19. ayette Elmalılı Hamdi Yazır meali söyledikten sonra Hamza, Kisaî ve Halefü’l-Âşir kıraatlerindeki okuyuşa yer vermiştir. Bu okuyuş *“و لا تقتلوهم عند المسجد الحرام حتى يقتلوكم فيه فان قتلوكم”* şeklindedir. Bu kıraatin anlamı ise -Mescid-i Haram yanında onla sizden birini öldürmedikçe siz de onları öldürmeyiniz, eğer onlar sizi öldürürse siz de onları öldürünüz.- demektir. Elmalılı Hamdi Yazır buradan anlaşılacak olan anlamın Kâbe haremî ve Mekke-i Mükerrreme’de savaş açmak suretiyle öldürmenin caiz olmadığını ifade etmiştir. Ancak yapılması gereken ilk iş o bölgeden düşmanın çıkartılmasıdır. Eğer biri Kâbe ve Mekke-i Mükerrreme’de başka birini öldürürse o da hemen öldürülür. Yine Mekke içinde biri başka bir kişiyi öldürüp Kâbe haremine sığınsa orada öldürülmez, çıkartılır ve öldürülür.¹⁵⁷

Görülüyor ki kıraat farklılığı ile birlikte ayetin anlam bütünlüğü ortaya çıkmaktadır. Kıtale başlamadıkça siz de onlarla kıtal etmeyiniz- anlamı aslında öldürme fiili ile ilgilidir. Kâbe haremînde düşman savaş açmadıkça Müslümanların onlara savaş açması caiz değildir. Eğer düşmandan biri savaş açarak öldürürse ozaman o kişinin öldürülmesi caiz olur. Öncelikli olarak o kişiler Kâbe hareminden uzaklaştırılmalıdır. Taarruz ve öldürme arasındaki fark ortaya konulmuştur.

¹⁵⁶ Bakara 2/191.

¹⁵⁷ Elmalılı, *Tefsir*, II/696.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ آَلَىٰ إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ
عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ

خَيْرًا

“Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek "Sen mümin değilsin" demeyin; çünkü Allah katında sayısız ganimetler vardır. Daha önceleri siz de böyleydiniz. Derken Allah size lütufta bulundu. Bu sebeple iyi anlayıp dinleyin. Hiç şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”¹⁵⁸

Nisâ sûresinde geçen bu ayette ise Ehli imandan Allah yolunda savaşırken iyi araştırma yapmaları istenmektedir. Bu, ayetteki “فتبينوا” kelimesinden çıkarılan manadır. Elmalılı Hamdi Yazır, bu kelimenin Hamze, Kisaî ve Halefü'l-Âşir kıraatlerinde “فتشبنوا” şeklinde okunduğunu nakletmiştir. Buna göre ise -iyi tutunuz ayağınızı denk alınız, sağlam basınız, acele ile çürük tahtaya basmayınız ayağınız kaymasın- anlamındadır. Ayetin devamında İslam selamı veren kişilerden “ولا تقولوا لى اليكم السلام” bahsedilmiştir. İbnü Âmir, Hamza, Ebu Cafer ve Halefü'l-Âşir kıraatlerinde elifsiz “السلام” olarak okunmuş olduğu için- size teslim olma ve boyun eğme vasıtalarını sunan kimseye sen mümin değilsin demeyiniz.- anlamına gelmektedir.¹⁵⁹

Burada anlaşılıyor ki bir kişi öldürülmeden mutlaka araştırılmalıdır. İyi bir inceleme yapılırsa hata yapılmaz. Bunun için de kişinin açık beyanı gerekmektedir. Gizli olan bir şey varsa bile açık olan duruma göre hükmedilir. Burada selam vermek ve teslim olmak açık olarak görünen şeylerdir. O halde bunları görmezden gelip kalbine hükmedilmeye çalışılmamalı, dış görüşüne bakarak hüküm verilmelidir. Açıkça belli olan bir şey diğer belli bir şey tarafından ya da meydanda olan bir şey, meydanda olan başka bir şey tarafından bozulursa o zaman yapılacak

¹⁵⁸ Nisa 4/94.

¹⁵⁹ Elmalılı, *Tefsir*, II/1425.

olan şey en kuvvetli olanı tercih etmektir. Bunu yapabilmek için sebat ve ihtiyat ile iyice düşünerek karar verilmelidir.

İsa b. Verdân kırâatinde “مؤمناً” kelimesi “مؤمناً” olarak okunmuştur. “Sana güven verilmez, demeyiniz” anlamına gelir. Böyle deyip de hemen vurmuyunuz, bununla birlikte hiçbir şey demeyiniz değildir. Dünya malına meylederek karşı tarafın güven vermediği söylemek ve onun malını alınmamalıdır. Hayatın geçici nimeti bir an güzel gelebilir ve bunu elde etmek için insan mümin olmayan ya da güven vermeyen bir kişiyi öldürmek isteyebilir. Çünkü dünya malını elde etme arzusu insanı hızlı hareket etmeye zorlar, iyi bir araştırma yapamaz. Anlaşıyor ki ayetin tam manasının ortaya çıkması kıraat farklılıklarının tefsire dâhil edilmesi ile olmuştur.¹⁶⁰

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız temizlenin. Şayet hasta veya yolculuk halinde veya içinizden biri ayakyolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”¹⁶¹

Elmalılı Hamdi Yazır’ın genel kanaate uyarak Teyemmüm ayeti olarak kabul ettiği bu ayetin başlangıcında abdestin farzlarından bahsedilmektedir. Ayette Fıkıh âlimlerini ikiye bölen ve mezhepler arasında ihtilaf oluşturan iki kıraat vardır. İbni Kesir, Ebû Amr, Asım’dan Ebû

¹⁶⁰ Elmalılı, *Tefsir*, II/1426.

¹⁶¹ Maide 5/6.

ل Bekr Şu'be, Hamze, Ebu Ca'fer ve Halefü'l-Âşir kıraatlerinde “ارجلکم” kelimesinde geçen kesra ile okunur. Nafi', İbni Amir, Asım'da Hafs, Kisaî, Ya'kub kıraatlerinde ise fetha ile okunmuştur. Bu durum mezhepler arasında görüş ayrılığına neden olmuştur. Ancak Elmalılı bu okuyuş farklılıklarını dikkate alarak ayeti şu şekilde yorumlamıştır: “*Bunun en güzel en doğru çözüm şekli, çıplak ayakların yıkanması, meşhur sünnet ile sabit olduğu üzere abdestle giyilmiş mest ve fotin üzerine de meshedilmesidir.*”¹⁶²

Bu açıklamadan sonra fıkıh âlimlerinin delillerini de eklemiştir. Ancak ayetin devamında -topuklara kadar- ifadesi, çıplak ayağın meshedilmesi yorumu ile uyuşmadığından yıkamak emrinin farz olduğunun açıkça ortada olduğunu söylemiştir.¹⁶³

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَدَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ

“Ehl-i kitap'tan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkararak O'dur. Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemiştiniz. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah'a karşı koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah'ın azabı hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi; Allah yüreklerine korku düşürdü; öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. O halde ibret alın, ey akıl sahipleri!”¹⁶⁴

Ayette geçen “يخربون” kelimesi Ebu Amr kıratında tahrib manasında ر' nın şeddesiyle “يخربون” şeklinde okunmuştur. Buna göre Elmalılı -Müslümanlara sağlam hiçbir eşya ya da ev bırakmamak için alabildikleri eşyaları aldıktan sonra evlerin duvarlarını yıkıyor, kapı pencere ne varsa söküyor, kereste ve eşyalarını tarumar ediyorlardı.- şeklinde tefsir etmiştir. Elmalılı bu kıraati zikrettikten sonra dipnotta Kadi Beyzavî'den bir alıntı yapmıştır. Bu alıntıya göre tahrib

¹⁶² Elmalılı, *Tefsir*, III/1584.

¹⁶³ Elmalılı, *Tefsir*, III/1584.

¹⁶⁴ Haşr 59/2.

ve ihrab kelimelerinin her ikisi de harap etmek anlamına gelmektedir. Aradaki fark tahrib kelimesinin teksir ifade ettiği için daha kuvvetli olmasıdır. Yani ihrab, bir şeyi harap olarak bırakmak, tahrib ise yıkmaktır.¹⁶⁵

Ebu Amr'ın kıraatını daha uygun bulan Elmalılı Hamdi Yazır ayeti tefsir ederken bunu dikkate almıştır. Kadi Beyzavî'den de alıntı yaparak tahrib ve ihrab kelimeleri arasındaki fark açıkça ortaya konulmuştur.

مَا آفَاءَ اللَّهِ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ
 كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَيْكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَيْكُمُ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ
 شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Allah’ın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey ‘olarak verdikleri, Allah’a, peygambere, yakınlarla, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah’a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir.”¹⁶⁶

Müfessirimiz ayetteki “دولة” kelimesinin kıraat farklılıklarına değinmiştir. د harfinin zammesiyle “دولة”, fethasıyla “دولة”; servet, baht, mevki ve galibiyet gibi sevindirici durumdur. Kisaî ve Basra’nın ileri gelen âlimleri fetha ile devlet, zamme ile mülk ya da zamme ile (dule)devlet, kesra ile milk¹⁶⁷ anlamındadır. Ya da zamme ile okunduğunda servet, fetha ile okunduğunda ise afer ve mevki anlamına gelir.¹⁶⁸

Elmalılı Hamdi Yazır’ın nakline göre Kıraatı Aşerenin tamamında zamme ile “دولة” okunmuştur. Ancak bazıları د harfinin zammesi ile ة harfini fetha ile okuyarak “يكون” fiilinin

¹⁶⁵ Elmalılı, *Tefsir*, VII/4815.

¹⁶⁶ Haşr 59/7.

¹⁶⁷ Milk kelimesi birinin tasarrufu altında bulunan yer demektir.

¹⁶⁸ Elmalılı, *Tefsir*, VII/4834.

haberi olduğunu söylemişlerdir. Hişam ve Ebu Cafer ise د harfini zamme ة harfini merfu ile okuyarak isim olduğunu söylemişlerdir. Buna göre “يكون” birincide Nakıs fiil ikincide ise Tamm fiil olmaktadır. Birinciye göre bu cümle doğrudan mali ve iktisadi bir prensip olduğu için siyasi rejimi dolaylı olarak ifade etmiştir. İkinci de ise durum tam tersidir. Doğrudan siyasi rejim prensip olduğu için mali ve iktisadi usulü dolaylı olarak ifade edilmiştir.¹⁶⁹

Birincisine göre mana “Allah’ın, Rasûlüne kent ehlinde verdiği bu ganimet, yalnız içinizdeki zenginler gibi iş başında bulunanlar arasında paylaşılıp da malın sadece zenginler arasında dolaşan bir servet olmaması ve İslâm Devleti’nin, cahiliyye döneminde olduğu gibi yalnız zenginlere dayanan bir devlet olmayıp, fakirleri de doğrudan ilgilendiren bir devlet olması için onlara da söz konusu âyette zikredildiği şekilde sınıflarına göre Allah için birer hisse veriniz.” şeklindedir. İkinciye göre ise “Sizden yalnız zenginler arasında bir devlet olmaması ve malın yalnız zenginler arasında dönen bir servet halinde kalmaması için ganimeti, tek başlarına alan ve iş başında bulunanlar arasında paylaşmayın da zikredildiği şekilde fakir ve ihtiyaç sahibi sınıflara da Allah için birer hisse veriniz.” şeklindedir.¹⁷⁰

Burada görülüyorki د harfinin zamme ile okunmasını Elmalılı Hamdi Yazır uygun bulmaktadır. Zaten Kıraatı Aşerede de bu şekildedir. Ancak bundan sonra devlet kelimesinin isim ya da haber olabilme durumu vardır. Bu iki duruma göre de mana veren Elmalılı Hamdi Yazır bu sayede manayı çeşitlendirerek ayeti daha geniş çaplı açıklamış ve farklı şekilde yorumlayarak her ihtimali gözden geçirmiştir. Bu ayette de kıraatlerin zikredilerek mananın çeşitlendirildiği açıkça görülmüştür.

وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ

Elmalılı Hamdi Yazır, Hümeze sûresi birinci ayetteki هُمَزَةٌ ve لُّمَزَةٌ kelimeleri ile ilgili Zemahşeri’nin bir naklini tefsirine almıştır. Nakle göre bu iki kelime م harfinin sükûnuyla da okunmuştur. Bu kendisine gülünen tuhaf gevezelikler yapan zevzek maskaralar anlamındadır.

¹⁶⁹ Elmalılı, *Tefsir*, VII/4835

¹⁷⁰ Elmalılı, *Tefsir*, VII/4835

م harfî fethayla okunduğunda mana işi yapan kişiye işaret ediyor ancak mim harfî sükûn okunursa mef'ul konumunda yapılan işe işaret etmektedir. Buna örnek olarak duhake ve duhke kelimelerini veren Elmalılı duhake için şuna buna çok gülen edepsiz anlamını, duhke için ise çok gülünen herkese gülünç olan maskara anlamı vermiştir. Yani sakın olarak okunan, üstün ile okunandan daha alçak ve kötüdür.¹⁷¹

Burada kıraatlere de yer veren Elmalılı Hamdi Yazır şaz kıraatler de dâhil olmak üzere Kıraat-ı Aşerede mimlerin üstün okunduğunu söylemiştir. Bu okuyuşun doğruluğunu da şu sözlerle açıklamıştır. “Çünkü ‘الذی جمع مالا’ den de anlaşılacağına göre asıl murad, kendini beğenmiş, herkesten üstünlük taşıyarak âlemi eğlenircesine şunu bunu gizliden açıktan yüzünden veya arkasından eliyle veya diliyle taşıyıp inciten, namus ve haysiyetiyle oynayan gammazlıkla koğuculukla yüze çıkıp yaşamak, eğlenmek isteyen atagan mağrurların hüsrânını beyandır ki bunlar daha evvelki sûrede geçen tekâsür kendilerini iğfal etmiş olanlardır. Bundan sonraki sûrede ashabı filden bahs olunması da buna delalet eyler.”¹⁷²

Elmalılı Hamdi Yazır'ın Zemahşeri'nin farklı okunduğunu söylediği rivayeti nakletmesi, okuyuşun doğru olmadığını söylemek için olması muhtemeldir. Bununla beraber tüm kıraatlerde aynı okuyuşun olduğunu belirterek manayı güçlendirmeye çalışmıştır.¹⁷³

Sûrenin devamında da “جمع مالا” kelimesindeki okuyuş farklılıkları üzerinde durulmuştur. İbni Amir, Hamza, Kisaî, Ebu Ca'fer, Revf, Halef ve A'meş “جمع” kelimesini mim harfinin şeddesiyle tef'ıl babından “جمع” şeklinde okumuşlardır. Tef'ıl babı da çoğaltma olduğundan mana -şuradan buradan bir mal biriktirmiş- demektir. Burada şuradan buradan ifadesi o kişilerin yani hümeze ve lümeze diye isimlendirilen kişilerin malların nereden, nasıl geldiğini sorgulamadan topladıkları kastedilir. Bu kişiler bunları başka bir işleri yokmuş gibi durmadan sayarlar, mallarını başkalarına da saydırarak bir iftihar gösterisi yaparlar.¹⁷⁴

¹⁷¹ Elmalılı, *Tefsir*, IX/6089.

¹⁷² Elmalılı, *Tefsir*, IX/6089.

¹⁷³ Elmalılı bu iki kelimenin tüm kıraatler de aynı okunduğu söylemiştir. Ancak bazı kıraatlerde değişik şekilde okunmuştur. “Ukberî, Ebi'l-Bekâ, “*T'râbü'l- Kıraati 'ş-Şevâz*”, Âlemü'l-Kütüb, İkinci Baskı, Beyrut, 1431/2010, c. II, s. 841.

¹⁷⁴ Elmalılı, *Tefsir*, IV/6091.

Kıraat zikredilmeden önce mal biriktiren anlamı verilirken diğer bir okuyuşun dikkate alınması ile verilen mana mal biriktirmenin nasıl ve ne şekilde yapıldığı göstermiştir. Elmalılı bu şekilde tefsirini yaparak ilahi mesajı hiçbir eksik ya fazlalık olmadan en doğru haliyle Müslümanlara aktarmaktadır.

لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ

“Siz halden hale geçeceksiniz.”¹⁷⁵

İnşikak sûresinde 19. ayette geçen “لَتَرْكَبُنَّ” kelimesini İbn Kesir, Hamze, Kisâî ve Halefî'l-Âşır ب nin fethasıyla “لَتَرْكَبُنَّ” şeklinde; Nafi, Ebu Amr, İbn Âmir, Asım, Ebu Cafer ve Yakub ise yukarıdaki gibi okumuştur.¹⁷⁶ Elmalılı Hamdi Yazır burada kıraatlerin kime ait olduğunu söylemeden tefsirinde nakletmiştir. Müfessirimiz fetha ile okunduğunda hitabın Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) ait olduğunu zamme ile okunduğunda ise hitabın Peygamberle beraber olan ona tabi olan Müslümanlara ait olduğunu söylemiştir.

Bunu şöyle tefsir etmiştir. “Elbette bineceksiniz” şeklindeki hitap herkesi kapsamaktadır. Değişimin ileri ve geri olabilmesi mümkün olduğu için burada vaad ile beraber tehdit manası da bulunmaktadır. Burada hem kesin bir vaad hem de İslam'a uyararak Allah'a dönmek için daima ahirete doğru yükselmeyi telkin eden ve başarıdan başarıya götürecek olan yüksek bir ilerleme prensibi vardır. Bu, din duygusunun geçmişin körü körüne inanışlarına bağlı kalan bir tembellik ya da geçici bir değişim hevesi olmadığı aşama aşama ilerleyerek Allah'a kavuşma amacına ulaşmak isteyen bir aşk ve iman hareketidir. Bu sebeple fethalı okunduğunda bu öncelikle Peygamberin Mirac gecesinde olduğu gibi gökten göğe, dereceden dereceye, rütbeden rütbeyle ilâhî yakınlığa doğru yükselmesi vuku bulacağını vaad ve müjdelemedir. Zamme ile okunduğunda ise Peygamber'e (s.a.v.) tabi olan müminlerin ona itaatları oranında halden hale, tabakadan tabakaya hakkın yakınına yükselecekleri haber verilmiş ve aksine gidenlerin o değişimler içinde yenilip kahredilecekleri anlatılmış olur.¹⁷⁷

¹⁷⁵ İnşikak 84/19.

¹⁷⁶ Dâni, *Tefsir*, s. 221; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. II, s. 399.

¹⁷⁷ Elmalılı, *Tefsir*, VIII/5682

Burada görüldüğü üzere Müfessirimiz ayetin tefsirini kıraatleri dikkate alarak yapmıştır. Kıraatlerin farklı gerçeklikleri ifade ettiğini göstermiştir. Kıraatlerin incelenmesi ile birlikte mana tamamlanmış, ayet bütünüyle anlaşılmıştır. Kur'an-ı Kerim'in tefsirinin yapılabilmesi için kıraatlerin bilinmesi önemli bir unsurdur. Bunu Elmalılı Hamdi Yazır'ın yaptığı Maide sûresinin 112. ayetin yorumunda belirgin olarak görmekteyiz.

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنْزِلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Havârilere "Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bize gökten bir sofrayı indirebilir mi?" diye sormuşlardı. O şöyle cevap verdi: "Eğer iman etmiş kimseler iseniz Allah'a saygılı olun.”

Müfessirimiz Hak Teâlâ'nın muradının tam anlaşılması için tek bir kıraatın bile verdiği etkiyi göz ardı etmemiştir. Mealde anlaşıldığı üzere Havarilerin Meryem'den (a.s.) bir talepleri vardır. Elmalılı Hamdi Yazır Havarilerin bu talebi iyi bir niyetle mi yoksa bir açık aramak amacıyla mı sorduklarını anlamak için Kisa'nın kıraatını zikretmiştir. Ayetin ilk anlamından “هل يستطيع ربك” Havarilerin Allahü Teâlâ'nın gücünü küçümsediği anlaşılmaktadır. Kisa'nın kıraatından ise “هل تستطيع ربك” mana Meryem'i (a.s.) muhatap almaktadır ve onun Allahü Teâlâ'dan böyle bir şey isteyip isteyemeyeceği sorulmaktadır. Burada şu var ki iki mealde de mucize isteği olduğu için Rabbi'nin gücünden emin olmama, gücünü deneme anlamı vardır. Bu da mümine yakışmayan bir durumdur.¹⁷⁸

Burada idrak ettiğimiz şudur ki kıraatler iyi bilinmelidir. Nitekim herhangi bir kıraat ayetin manasında büyük değişiklikler meydana getirmese dahi Yüce Rabbimizin muradının iyi anlaşılabilmesine katkı sağlamaktadır. Elmalılı'nın tefsirinde yaptığı da budur.

Başka bir ayette de noktalı ve noktasız iki farklı okuyuş vardır. Bu okuyuşlar daha fazla manaya vurgu yaparak ayetin doğru anlaşılmasına katkı sağlamıştır. En'am sûresi 57. ayette “يقص الحق” kelimesi Nafi', İbni Kesir, Asım, Ebu Ca'fer kıraatlerinde “قص” kökünden ص ile diğer kıraatlerde ise “قضاء” kökünden ض ile okunmuştur. Kaza, hüküm anlamında olup sözlü ve fiili olur. Kasas ve kassa ise Türkçe ayıtmak(söylemek) anlamında kullanılırsa sözlü, iz gütmek anlamında kullanılırsa fiili olur. Kazada ilmi ve ameli iki durum vardır. Kass ise daha

¹⁷⁸ Elmalılı, *Tefsir*, III/1845.

çok ilmi kısım ile ilgilidir. Kaza olarak okunduğunda “O hak olana hükmeder” ya da “O gerçeği yapar” anlamları da verilmiştir. Hakkı anlatmak sözlü olarak hakkıyla hüküm vermek de ameli olduğu için ikisi beraber ayetin tam olarak anlaşılmasını sağlamıştır.¹⁷⁹ Burada Elmalılı kıraat farklılıklarının anlamı zenginleştirdiğini göstermiştir.

قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ

اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

*“Allah şöyle buyurur: "Bugün doğrulara doğruluklarının fayda vereceği gündür. Onlar için, ebedî kalacakları ve altından ırmaklar akan cennetler vardır. Allah onlardan hoşnuttur, onlar da O'nun rızâsını kazanmaktan ötürü mutludurlar. İşte büyük kurtuluş budur.”*¹⁸⁰

Elmalılı bu ayeti tefsir ederken “هذا” kelimesini korkunç gün olarak açıklamıştır. Yani Allah Teâlâ buyuracak ki bu korkunç gün doğru olanlara doğruluklarının fayda vereceği gündür. Devamında Nafi’ kıraatında “يوم” kelimesinin nasb ile okunduğunda mananın ‘Allah buyurdu ki bu soru ve cevap doğrulara doğruluklarının cevap vereceği gündedir.’ şeklinde olduğunu söylemiştir. Yani Allah’a ettikleri sözde duranlar, yaptıkları anlaşmaya samimi olarak sadık kalanları Rableri öyle bir mükâfat ile müjdeliyor ki o hesaba çekilecekleri korkunç kıyamet gününde doğrulukları ve samimiyetleri onlara çok faydalı olacaktır.¹⁸¹

Elmalılı Hamdi Yazır’ın burada Nafi’nin okuyuşunu tercih ettiği ve açıklamayı bu okuyuşa göre yaptığı görülmektedir. Kıraatin dikkate alınması anlamı daha geniş açıdan anlaşılabilmesini sağlamıştır. Şöyle ki sadıklara doğruluklarının fayda vereceği gün ile mana eksik kalmaktadır. Ancak soruların sorulup cevapların alınacağı günün, onlara samimiyetlerinin ve doğruluklarının fayda vereceği gün ile aynı gün olması manayı tamamlamaktadır.

¹⁷⁹ Elmalılı, *Tefsir*, III/1946.

¹⁸⁰ Maide 5/119.

¹⁸¹ Elmalılı, *Tefsir*, III/1855.

إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْأً وَأَقْوَمُ قِيلاً

“Çünkü gece neş’esi hem daha dokunaklı hem deyişçe daha sağlamdır.”¹⁸²

Müzzemmil sûresi 6. ayetin başlangıcında geçen “ناشئة الليل” (gece nâişesi) ile gece yetişen nefis, gece meydana gelen olay, gece neşesi ve olayı kastedilmektedir. “هي اشد وطأ”

Vatı, lugatta basmak çiğnemek, yumuşatıp döşemek, hazırlamak, uydurmak demektir. Uygun hale koymak, uygunluk anlamında mastardır. Ayrıca bu kelime tümseklik arasındaki basık ve engin yer için de kullanılmaktadır.¹⁸³

Ebu Amr ve İbni Amir kıraatlerinde bu kelime و harfinin kesrası ط harfinin fethası ve uzatılması ile “وطَاء” şeklinde okunmuştur. Bununla aynı baptan mastar olan ‘muvatae’ uygunluk, uyuşma demektir. Yani şu demek olur ki gece yapılan iş daha baskın ve samimidir. Yahut kalp ve vicdana daha uygundur. Gece sessizlik hâkim olduğu için uyanık olan kimselerin gözü gönlüne daha uygun, dünya meşgalelerinden dolayı gündüz duyulamayacak olayları duymak için daha açık, gösterişten uzak bir şekilde ihlaslı davranmaya daha uygun ve müsaittir.¹⁸⁴

Elmalılı Hamdi Yazır bu ayette Ebu Amr ve İbni Âmir ‘in kıraatlerini naklederek ayetin manasını çeşitlendirmiş ve kuvvetlendirmiştir. Bu sayede daha anlaşılır bir şekilde tefsir yapmıştır. Gece yapılan amellerin neden daha önemli daha uygun olduğu -muvatae- mastarına göre açıklanmış ve anlaşılmıştır.

حَقِيقٌ عَلَىٰ أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ

“Bana, Allah’a karşı sadece gerçeği söylemem yaraşır. Ben size Rabbinizden açık bir delil(mucize) getirdim. Artık İsrailoğullarını benimle gönder.”¹⁸⁵

¹⁸² Müzzemmil 73/6.

¹⁸³ Elmalılı, *Tefsir*, VIII/5429.

¹⁸⁴ Elmalılı, *Tefsir*, VIII/5429.

¹⁸⁵ Araf 7/105.

Hak Dini Kur'an Dili tefsirinde kıraat farklılıklarının zikredilerek anlamın zenginleştirildiği bir başka örnek de bu ayettir. Bu ayette Musa'nın (a.s.) Firavuna söylediği bir söz bildirilmektedir. Elmalılı Hamdi Yazır'ın verdiği ilk manaya göre 'Allah'a karşı hak olandan başka bir şey söylememeye hak kazanmışım, yani hakkım şanıma ancak hak söylemektir.'¹⁸⁶

Elmalılı Hamdi Yazır burada Nafi' kıraatında “على” okunduğu nakletmiş ve buna göre tefsir etmiştir. Bu şekilde okunduğunda Musa'nın (a.s.) üzerine Allah'a karşı doğrudan başkasını söylememesinin bir görev, bir borç olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁷

Bu ayette de anladığımız kadarıyla kıraat farklılıklarının dikkate alınması mananın daha doğru bir şekilde tefsir edilmesine katkı sağlamıştır. Mana daha iyi anlaşılmıştır. Haktan başka bir şey söylememenin kazanılmış bir hak olması ile bir görev olması farklı şeylerdir. Görev veya da borç olarak görülmesi yapılması gereken işin önemini ve ciddiyeti daha çok belli etmiştir.

وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ

“Ve o çimli daneler ve o hoşbu reyhan.”¹⁸⁸

Bu ayette Allah Teâlâ'nın vermiş olduğu nimetlerden bahsedilmektedir. Çimli taneler, arpa ve buğday gibi hububat kastedilmektedir. Bunlar taze çim yaprakları içinde yetişir ve daha sonra da kuruyarak saman olurlar. Yani hem kendilerinden hem de yapraklarından faydalanılmaktadır. Reyhan ise koku alma organını temizleyen ruha canlılık veren bir kokudur. Koklanan güzel kokulu otlara verilen genel isimdir. İbni Abbas ise rızık olduğunu nakletmiştir.¹⁸⁹

Hamze, Kisaî ve Halefü'l-Âşır kıraatlerinde “والحب ذوالعصف” şeklinde nasb ile okunmuştur. Fiilin hafzedilmesinden dolayı nasb ile okumuşlardır. Bunu “خلق الحب” şeklinde

¹⁸⁶ Elmalılı, *Tefsir*, IV/2228.

¹⁸⁷ Elmalılı, *Tefsir*, IV/2228.

¹⁸⁸ Rahman 55/12.

¹⁸⁹ Elmalılı, *Tefsir*, VII/4667.

takdir edenler olmuştur. Ancak Elmalılı Hamdi Yazır “واخص الحب” takdirinin daha uygun olduğunu söylemiştir. Buna göre manası ise ‘Hele o çimli daneler ve o hoş bu reyhan’ olur.¹⁹⁰

Görüldüğü üzere burada Elmalılı kelimenin nasp ile okunmasını daha doğru bulduğunu belirtmiştir. Kelimenin mansup olduğu fiil konusunda da kendi takdirini söylemiştir. Kıraatlerin nakledilmesi ile beraber ayetin vurgusunun daha uygun bir şekilde yapıldığı, mananın tam bir şekilde anlaşıldığı görülmektedir.

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي هُوَ الْحَدِيثُ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ

“İnsanlar arasında öyleleri vardır ki bilgisizlik yüzünden başkalarını Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlence vesilesi kılmak için eğlendirici sözleri alıp kullanırlar; işte bunları alçaltıcı bir azap bekliyor.”¹⁹¹

Ayetteki -bilmeyerek Allah yolundan saptırmak- ile kastedilen mana saptırdığını hissettirmeden, yaptığı işin sonucunu sezdirmeden dini, ahlakı bozmaktır. “يتخذها هزواً” Allah’ın yolunu eğlence yerine tutmak demektir. Burada “تخذ” Hafs, Hamze, Kisaî ve Yakub kıraatlerinde nasb ile “يتخذها” şeklinde okunur. Diğer kıraatlerde ise rafî olarak “يتخذها” okunmuştur. Bu şekilde okunduğunda “بغير علم” ifadesi “يشترى” fiiline bağlanabilir. Yani bilmeyerek satın alır şeklinde meal verilebilir. Nasp ile okunduğunda da sapıtma kaydının olması gerektiğini söylemiştir.¹⁹² Elmalılı Hamdi Yazır burada uygun olan kıraatın nasp ile okunan kıraat olduğunu belirtmiştir. Bazı ayetlerde ise kıraatlere göre mana vermiş ancak tercihte bulunmamıştır. Misal vererek açıklayalım.

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارَ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَيْنَا هَٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا

أَنْ هَدَيْنَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تَتْلُوا الْجَنَّةَ أَوْرِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

¹⁹⁰ Elmalılı, *Tefsir*, VII/4668.

¹⁹¹ Lokman 31/ 6.

¹⁹² Elmalılı, *Tefsir*, VI/3839.

“Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr’a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, "Rabbim! Bana görün; sana bakayım" dedi. Rabbi, "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin" buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim.”¹⁹³

Elmalılı Hamdi Yazır Araf sûresi 143. ayette Allah Teâlâ'nın dağa tecelli ederek paramparça olmasını “جعله دكا” -hurdahaş eyledi, ufalayiverdi.- olarak tercüme etmiştir. “دكا”

kelimesi Hamze, Kisaî ve Halefû'l- Âşır kıraatlerinde “دكاء” şeklinde okunmuştur. Buna göre mana dümdüz ediverdi- demektir. Yani hörgüçsüz bir deve veya bir sırt gibi oluverdi demektir. Kıraatlerin manaya etkisine bakarsak birinci okuyuşa göre dağdan hiçbir şey kalmamış olur. İkinci okuyuşa göre ufak bir tepe, küçük bir sırt gibi olmuş demektir.¹⁹⁴

Elmalılı Hamdi Yazır bu ayette kıraatleri zikretmiş, iki kıraate göre de mana verip açıklama yapmıştır. İki arasında bir tercihte bulunmamıştır. Burada ikisini birden zikretmiş olması manayı zenginleştirme isteğinden kaynaklı olsa gerektir. Her iki kıraatte da ortak yön şudur ki Allah Teâlâ'nın dağa tecelli etmesi ile dağ buna dayanmamıştır. Ufalanıvermiş ya da küçük bir tepe oluvermiştir.

Müfessirimiz farklı okuyuşların Kur'an-ı anlamaya dair etkisini bu ayetlerle göstermiştir. Elmalılı Hamdi Yazır tefsirinde kıraat farklılıklarının dikkate alınmasının Kur'an'ın anlaşılmasına katkısını bu ayetler ile anlatmaya çalıştık. Tefsir yaparken ayetin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için okuyuş farklılıkları göz önünde bulundurulmuştur. Tabii burada kıraat farklılıklarına değinilen bütün ayetleri almamız mümkün değildir. Müfessirimizin ayetlerin yorumunda farklı kıraatleri alarak anlam bütünlüğünün sağlandığı gösterilmiştir. Bunların hepsi kıraat farklılıklarının manaya nasıl katkı sağladığının işaretidir. Bundan sonraki başlık altında Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirinde kıraat farklılıklarına değinmediği ayetler üzeride durulacaktır.

¹⁹³ Araf 7/43.

¹⁹⁴ Elmalılı, *Tefsir*, IV/2277.

C. Elmalılı Tefsirinde Kıraat Farklılıklarına Değinilmeyen Ayetler

Kıraat farklılıklarının tamamına tefsirinde değinmeyen Elmalılı, mukaddimesinde ifade ettiği gibi ihtiyaç duyduğu gerekli gördüğü yerlerde kıraatleri dikkate almıştır. Elmalılı Kur'an-ı Kerim'i her açıdan tefsir etmeye çalıştığı için sadece kıraat farklılıklarına dayanarak tefsir yapmış olması kendi tarzına uygun olmazdı. Bu bölümde kıraatlerden tefsirinde dikkate almadığı olanlardan örnekler verilecektir. Öncelikle Bakara sûresinden bir misal verelim.

En'am sûresi 23. ayette geçen "فَسْتَهُمُ" kelimesindeki kıraat farklılığına da değinmemiştir. Buradaki kıraat farklılığı ت harfinin zammesi ile okunan kıraattir. Yine Nisa sûresi 3. ayetteki Ebu Cafer'in okuyuşu olan "فواحدة" kıraatına değinmemiştir.¹⁹⁵

Müfessirimiz Yusuf sûresi 23. ayetle ilgili olan kıraat farklılıklarına da değinmemiştir. Bu ayette Yusuf'ın (a.s.) evinde bulunduğu hanımının kendi nefsinden murat ettiği ve onu çağırıldığı bildirilmektedir. Burada Nafi, İbn Amir ve Ebu Ca'fer'in kıraatı "هَيْتُ" ile diğer Kıraat imamlarının tesbiti olan "هَيْتَ" kıraatı "haydi gel" demektir.¹⁹⁶ Hişam'dan bir rivayette de "senin için hazırlandım, süslendim, güzelleştim" anlamında "هَيْتُ" şeklinde okunmaktadır.¹⁹⁷ Bu kıraat farklılıklarını ayetin anlaşılmasında gerekli bulmadığı için zikretmemiş olması muhtemeldir.

Bunların dışında Müfessirimiz bazı ayetlerde kıraat farklılıklarını nakletse de aralarında bir fark olmadığı için herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Örnek verecek olursak Nisa sûresi 43. ayette boy abdesti alınması gereken durumlarda suyun bulunmadığı zaman teyemmüm yapılması gerektiği bildirilir.

¹⁹⁵ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. II, s. 247; Dimyatı, *İthâf*, s. 111.

¹⁹⁶ Mustafa, İbrahim, *el-Mucemu'l-Vasit*, Kahire, 1960, c. II, s. 113.

¹⁹⁷ Kurtubi, *Tefsir*, c. IX, ss. 163-164; Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, c. XVIII, s. 113.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ
حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً
فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا غَفُورًا

“Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, yolcu olan müstesna olmak üzere, cünüp iken de gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayak yolundan gelirse ya da kadınlara dokunup da –bu durumlarda– su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin); yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır.”

Burada “او لمستم” kelimesi Kisaî ve Halefü'l-Âşir kıraatlerinde elifsiz olarak “او لمستم” diye okunmuştur. Bu, “لمس” den, önceki “ملاسة” dendir. İki kelime de kadınlara dokunmak anlamındadır. Bu dokunma ise iki tenasül uzvunun birbirine değmesi şeklinde olan dokunmadır. Bu konuda alimlerin ittifak ettiğini söylemiştir. Elmalılı iki kıraatı nakletmiş ve bir tercih yapmamıştır.¹⁹⁸ Ancak bu konuda fıkhî ihtilaf bulunmaktadır.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصِطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

“Kim Allah’a güzel bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah’tır ve O’na döndürüleceksiniz.”¹⁹⁹

Elmalılı Hamdi Yazır ayetteki “يُضَاعِفَهُ” kelimesi ile ilgili olan kıraat farklılıklarını ayeti yorumlamadan önce nakletmiştir ancak bu farklılıkları ayeti tefsir ederken kullanmamıştır.²⁰⁰ Yine devamında 246. ayette de aynı durum vardır. Ayetteki “عَسَيْتُمْ” kelimesinin okunuş farklılıkları verilmiş ancak bu kıraatler tefsir yaparken kullanılmamıştır.²⁰¹

¹⁹⁸ Elmalılı, *Tefsir*, II/1358.

¹⁹⁹ Bakara 2/245.

²⁰⁰ Elmalılı, *Tefsir*, II/821.

²⁰¹ Elmalılı, *Tefsir*, II/827.

Aynı sûrenin 240. ayetinde de “وصية” kelimesinin Ebu Amr, İbni Âmir, Hafs rivayetiyle Asım, Hamze kıraatlerinde nasb ile, diğerlerinde ise rafi olarak “وصية” olarak okunduğunu nakletmiştir. Abdullah İbni Mesud kıraatında ise “كتب عليكم الوصية” olduğunu nakletmiştir. Ancak Elmalılı Hamdi Yazır bu kıraatlerin doğruluğuna dair bir ifade kullanmamış, tefsirinde de belirtmemiştir.

Elmalılı Hamdi Yazır Mümin sûresinin 71. ayetindeki “والسلاسل” kelimesiyle ilgili olan kıraat ihtilaflarına da değinmemiştir. Nisa sûresinin 114. ayetinde geçen “نؤتيه” kelimesini Ebû Amr, Hamza, ve Halefû'l-Aşir gâib sîğasıyla “يؤتيه” şeklinde; Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir, Âsım, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Ya'kub ise ilk okuyuşa göre okumuşlardır.²⁰² İlk okuyuşa göre mana “...Kim Allah'ın (c.c.) rızasını elde etmek için bunu yaparsa, biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz.” demektir. Gâib sîğasıyla okunduğunda ise “Kim Allah'ın (c.c.) rızasını elde etmek için bunu yaparsa, O (Allah), ona büyük bir mükâfat verecektir.” anlamına gelir. Burada ik okuyuş sonraki ayette gelen fiil kalıbıyla daha uyumludur. Manaya bakıldığında ise iki kıraate göre de kastedilen fail Allah Teâlâ'dır. Elmalılı Hamdi Yazır bu okuyuşlara tefsirinde yer vermemiştir.

Hak Dini Kur'an Dili tefsirinin geneline baktığımızda bu gibi ayetlere eklemeler yapmak mümkündür. Ancak tamamını burada zikretmek uygun düşmemektedir. Verilen örnekler bu bölümün anlaşılması için yeterli derecededir.

²⁰² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.II, s. 251; Dimyâtî, *İthâf*, c.I, s.520.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim, kendisinin okunup anlaşılmasını istemiş, Müslümanlar da onu okuyup anlamaya çalışmışlar, bu konuda birçok eser ortaya koymuşlardır. Sözlü ve yazılı olarak sürdürülen Kur'an-ı Kerim'i anlama çabası öncelikle Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) ayetleri açıklaması ile başlamıştır. Kur'an-ı Kerim kendi içinde kapalı bıraktığı bazı yerleri sonraki ayetlerle açıklamıştır. Bazı yerlerdeki kapalılıkları ise Rasûlullah (s.a.v.) açıklamıştır. Kur'anı Kerim'i tüm yaşayışı ile anlatan Hz. Peygamber bu şekilde müslümanlara örnek olmuştur.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)' den sonra Kur'an-ı anlama ve anlatma görevini sahabe üstlenmiş ve bu konuda tefsire önemli katkıları olmuştur. Tabii dönemde de artık müstakil eserler verilmeye başlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'in manasına verilen önem kadar lafzına da önem verilmiştir. İndirildiği dönemden günümüze kadar Hz. Peygamber'in kıraatı muhafaza edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'i yeni öğrenen, farklı bölgelerden İslam'ı kabul eden insanlar için Yedi Harf ruhsatının verilmesi Kur'an-ı Kerim'i anlamada ve öğrenmede büyük bir kolaylık sağlamıştır. Bu kıraatler yazılı ve sözlü olarak aktarılarak günümüze kadar ulaşmışlardır. Müfessirler bu kıraatleri de dikkate alarak Kur'an-ı Kerim'i anlamaya ve anlatmaya çalışmışlardır.

Son dönem Osmanlı ve ilk dönem Cumhuriyet yıllarında yazılan Hak Dini Kur'an Dili tefsirinde de Elmalılı Hamdi Yazır kıraat farklılıklarını dikkate almış, manaya etki eden bu kıraatler hakkında görüşlerini aktarmıştır. Kıraatlere büyük önem veren Elmalılı Hamdi Yazır genel olarak manaya zenginlik katan kıraatleri tefsirinde zikretmeye çalışmıştır.

Elmalılı Hamdi Yazır kıraat farklılıklarını tüm ayetlerde değil gerekli gördüğü ayetlerde zikretmiştir. Kıraat farklılıklarının ait olduğu imam ve râvileri genele baktığımızda çoğunlukla belirtmiştir. Ancak bazı ayetlerde kıraatın kime ait olduğunu söylemeden zikretmiştir. Kıraatleri bir müfessir olarak lafız-anlam ve belâgat açısından değerlendirmiştir. Kelimeler üzerinde harf-hareke değişiklikleri üzerinde duran Elmalılı Hamdi Yazır, bazı ayetlerde bu değişikliklerin anlama etkisini açıklamış, bazı ayetlerde ise sadece okuyuştaki farklılıkları zikretmiştir. Aynı şekilde fiillerin malum-meçhul olma, gaib-muhatap olma ve farklı bablardan olma durumları zikredilmiş, bunların anlama etkisi ile ilgili gerekli görüldüğü yerlerde değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Elmalılı Hamdi Yazır kıraat farklılıklarının Kur'an'ın anlaşılmasındaki etkisine tefsirinde geniş bir şekilde yer vermiştir. Anlama etki etmeyen kıraatleri de ara ara zikretmiş olsa da daha çok manaya etki eden kıraatler üzerinde durmuştur. Kıraat farklılıklarına sadece yorum kısmında değil meal kısmında da değinmiştir. Aynı zamanda fihhi hükümlerde ihtilafa sebep olan kıraatlere de az da olsa değinmiştir.

Kıraat farklılıklarının hepsinin olmasa da birçoğunun ayetlerin anlaşılmasında etkisi olduğu görülmüştür. Bu değişiklikler ayetin ilk okuyuştaki manasının tam tersi bir anlama dönüşmesine yol açmamıştır. Ayetin doğru anlaşılmasını ve mananın zenginleştirilmesini sağlamıştır. Ayete bir esneklik katarak ifade gücünün ortaya konulmasına destek olmuştur.

Çalışmamız ile bağlantılı olan Elmalılı Hamdi Yazır'ın dikkate almadığı ancak tartışmalı olan kıraat farklılıkları meselesi işlenebilecek bir konudur.

KAYNAKÇA

Akaslan, Yaşar, *Kirâat-ı Aşere Tahlili (Nisâ Sûresi Örneği)*, Üniversite Yay., Samsun, 2017.

Albayrak, Halis, “H. Yazır’ın Tefsir Anlayışı”, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

Ali b. Muhammed es-Sehâvî, *Cemâlü’l-kurrâ’ ve kemâlü’l-ikrâ’*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mekke 1408/1987.

Altıkulaç, Tayyar, Ebû Amr b. Alâ”, *DİA.*, Ankara, 1995, c. 10, ss. 94-96.

-----, “Ebû Bekr b. Ayyâş”, *DİA.*, Ankara, 1995, c. 10, ss. 109-110.

-----, “Ebü’l-Hâris”, *DİA.*, Ankara, 1995, c. 10, s. 322.

-----, “Dûrî”, *DİA.*, İstanbul, 1994, c. 10, ss. 5-6.

-----, “İdrîs b. Abdülkerîm”, *DİA.*, İstanbul, 2000, c. 21, s. 484.

-----, “Hafs b. Süleyman”, *DİA.*, İstanbul, 1997, c. 15, ss. 118-119.

-----, “Hallâd b. Hâlid”, *DİA.*, Ankara, 1997, c. 15, s. 381.

-----, “Halef b. Hişâm”, *DİA.*, Ankara, 1997, c. 15, ss. 237-238.

-----, “Hamza b. Habib”, *DİA.*, Ankara, 1997, c. 15, ss. 511-513.

-----, “Hişâm b. Ammâr”, *DİA.*, Ankara, 1998, c. 18, s. 151.

-----, “Kâlûn”, *DİA.*, Ankara, 2002, c. 26, ss. 268-269.

-----, “Kisâf Ali b. Hamza”, *DİA.*, Ankara, 2002, c. 26, ss. 69-70

-----, “İbn Âmir”, *DİA.*, Ankara, 1999, c. 19, ss. 308-310.

-----, “İbn Kesîr Ebû Ma’bed”, *DİA.*, Ankara, 1999, c. 20, ss. 132-132.

-----, “İbn Zekvân Ebû Amr”, *DİA.*, Ankara, 1999, c. 20, s. 462.

Beğavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ud, *Mealimü't-Tenzil*, thk. Mervan Sivar Halid, Beyrut, 1987.

Beyzâvî, Kâdî Nâsiruddîn Ebü'l-Hayr Abdullah b. Ömer, *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil*, trc. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yay. İstanbul, 2011.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, Mısır, 1304.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV. Yay., Ankara, 2012.

Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihâh (Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye)*, thk. Abdülğafür Attar, 2. Baskı, Beyrut, 1979.

Çetin, Abdurrahman, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013.

Dânî, Ebû Amr Osman b.s Sâid, “*et-Teyisîr fi'l- Kirââti's- Seb*”, neşr. Otto Pretzl, Matbaatü'd Devle, İstanbul, 1930.

Ebû Dâvud, Süleyman b. El-Eş'as, *es-Sünen*, thk: Ahmed Sa'd Ali, Mısır, 1952.

Ed-Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed, *İthafu Fudalai'l-Beşer fi'l-Kıraati'l-Erbaa Aşer*, Mısır 1317.

Ersöz, İsmet, “Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri”, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, Ankara, 1993, ss. 169-177.

Hakim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, Beyrut, ts.

Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, trc. M. Sait Mutlu, İstanbul, 1965.

İbn İshâk, *Siyer (Kitâbü'l-Mübtedei ve'l-Meb'asi ve'l-Meğâzi)*, thk: Muhammed Hamidullah, trc. Sezai Özel, Konya, 1981; Akabe Yay., İstanbul, 1988.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmail, *Fedâilü'l-Kur'an*, Mısır ts.; trc. Mehmed Sofuoğlu, Kur'ân'ın Faziletleri, İstanbul, 1978.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el- Kavzînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Mısır, 1955.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1955.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fi'l Kıraati'l Aşr*, thk. Ali Muhammed Dabba', Mısır, ts.

-----, *Gayetü'n-Nihaye fi Tabakati'l-Kurra*, neşr. Gotthelf Bergstraesser, Kahire, 1351.

İmam Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkami'l-Kur'ân*, ter. M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yay., İstanbul, 1998.

Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraatı*, Nevde Yay., Konya, 1974.

-----, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, İstanbul, 1996.

Koyuncu, Recep, *Kıraat İlmi ve Takrib Usûlü*, İlkharf Yay., İstanbul, 2018.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el- Câmiu li Ahkâmi'l Kur'ân (Tefsir)*, Mısır, 1967.

Maşalı, Mehmet Emin, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, Otto Yay., Ankara, 2016

Muhaysin, Muhammed Sâlim, *el-İrşâdâtü'l-Celiyye fi'l-Kırâati's-Seb'i min Tarîki 'şŞâtıbiyye*, Kahire, 1394/1974.

Mustafa, İbrahim, *el-Mucemu'l-Vasit*, Kahire, 1960.

Özel, Mustafa, "Elmalılı'nın Mealinin Bazı Özellikleri", *Diyanet İlmi Dergi Kur'an Özel Sayısı*, DİB. Yay. 856, İkinci Baskı, Ankara, 2012.

Paksüt, Fatma, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, Ankara, 1991, ss. 2-24.

Râfiî, Mustafa Sâdık, *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-Belâğati'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1973, 9. Baskı.

Râğib el-İsfehânî, Huseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Geylani, Beyrut, ts.

Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Mısır, 1938, ter.

Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç vd., Tefsir-i Kebîr, Akça Yay., Ankara, 1988.

Sarı, Mehmet Ali, “Âsım b. Behdele”, *DİA.*, Ankara, 1991, c.3, ss.475-476.

Süyûtî, Celâleddîn, *El-İtkân fî Ulûmi'l- Kur'an*, Mısır, 1318.

Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezid b. Galip Ebû Cafer, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'an*, (Thk. Mahmud Muhammed Şakir, Ahmed Muhammed Şakir), Mısır, ts.

Taşköprîzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Seâde ve Misbâhü's-Siyâde fî Mevdûâti'l-Ulûm*, thk. Ali Dahruc, Beyrut, 1998.

Temel, Nihat, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1997.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu's-Sahîh (Sünen)*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Mısır, 1938.

'Ukberî, Ebi'l-Bekâ, “*I'râbü'l- Kırâati's-Şevâz*”, Âlemü'l-Kütüb, İkinci Baskı, Beyrut, 1431/2010.

Umanî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Ali b. Sa'id el-Mukrî, *el-Kitâbu'l-Evsat fî İlmi'l Kıraat*, nşr. İzzet Hasan, Dımaşk, 1427/2006.

Ünal, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Fecr Yay., Ankara, 2005.

Vâhidî, Ebî Hasan Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n-Nüzul*, thk. Üsame b. Abdülhasan Hamîdân, 1992.

Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, 1979.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Elmalılı Hamdi Yazır”, *DİA.*, İstanbul, 1995, c.11 ss.57-62.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Vasîtî, *Tâcü'l-Arûs*, Mısır, 1306.

Zebîdî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi*, trc. Ahmed Naim, Ankara, 1976, 4.Baskı.

Zemahşerî, Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşaf an Haka'iki Gavamidi't- Tenzil ve Uyun'lEkavil fi Vucuhi't-Te'vil*, trc. Muhammed Coşkun vd., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2016.

Zerkânî, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır, 1326.

Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Abdullah, "*el- Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*", (thk: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Beyrut, 1931.

